

letnik |
številka

6-7

**jezik
in
slovstvo**

1955/56

Jezik in slovstvo

Letnik I, številka 6-7
Ljubljana 1955/1956

List izhaja med šolskim letom vsakega 15. v mesecu
Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani
Zalaga Založba Obzorja v Mariboru
Tiska Celjska tiskarna v Celju
Opremila inž. Jakica Accetto

Uredniki dr. Tone Bajec za jezikoslovni del
dr. Marja Boršnik za literarnozgodovinski del
dr. Joža Mahnič za metodološki del

Odgovorni urednik dr. Joža Mahnič, Ljubljana, Novi bloki 16

Rokopise pošiljajte Slovanskemu inštitutu v Ljubljani (NUK)
na ime posameznih urednikov

Naročila in vplačila sprejema uprava Založbe Obzorja v Mariboru,
Maistrova 5, poštni predal 73, telefoni 39-48, tekoči
račun pri Komunalni banki v Mariboru
št. 64-K-4-Ž-167

Letna naročnina 400 din, polletna 200 d:n, posamezna šte. 50 din.
Za tujino celoletna naročnina 600 din

Vsebina šeste in sedme številke

A. Bajec O pogovornem jeziku	161
Ivan Grafenauer Nekaj novega o Rateškem (Celovškem) rokopisu	165
F. Bezljaj O besedah in imenih	170
A. Bajec Sprehodi po slovenskem besedišču	172
Mirko Černič O oznakah za bolezní na -ica	176
Ivan Tominec O pomenu nekaterih pridevnikov	179
Ivan Tominec Konjska sila ali konjska moč	180
Ivan Tominec Dolgi in kratki nedoločnik	181
Ivan Tominec Ali govorimo šlovensko ali po slovensko	182
F. Jakopin O v in ų v slovenski knjižni izreki	182
Ivan Dodič Nekaj gorenjščine	184
L. Stan. Drobec iz praktične fonetike: skupina -tl-	185
Ivan Tominec Neumrjoč, Klopca ali klopica	186
Emil Štampar Pregled novejšje hrvatske drame	187
Eva Ilc Grohar v Cankarjevem delu	198
N. Preobraženski Odnos Dostojevskega do stvarnosti	200
Breda Pogorelec Sintaktične napake v šolskih nalogah	202
Ocene in poročila	
R. Kolarič Nova slovenska slovnica	211
Irma Marinčič Prešeren v angleščini	214
Viktor Smolej Kratak bibliografski pregled slovenskega slovstva	216
J. J. Knjiga o makedonščini	220
Odgovori in pogovori	
A. B. in Breda Pogorelec Odgovori na vprašanja	222
M. Boršnik O belo-črni kritiki	224

O POGOVORNEM JEZIKU

V zadnjem času se čedalje pogosteje sliši klic po slovenskem pogovornem jeziku. Mislim, da je zahteva v določenem obsegu upravičena. Realistično delo, moderna konverzacijska komedija včasih zares terja naravnejšo govornico, kakor nam jo nudi zborna izreka. Vsekakor ta zahteva tudi ni nova.

Stvar je bila preprosta za Trubarja, zakaj njemu je bila pisana beseda hkrati zborna in pogovorna izreka. Po hudih pretresih, ki jih je doživelo slovensko glasovje v naslednjem stoletju, — naj omenim zlasti moderno vokalno redukcijo in prehod trdega l v dvoglasniški u —, se je govorjena beseda razšla s pisano. Ko bi bila tradicija dovolj močna in bi slovenščina imela pravice v javnosti, bi se bila oblikovala izreka, ki bi bila poskusila premostiti zmeraj globlji prepad med pisano in govorjeno besedo. Tako pa so se govorniki morali zateči k narečju, kakor je povedal Janez Svetokriški: . . . sledni po navadi svoje dežele bo govoril, jest pak bom pisal, kakor so Slovenci pisali. Pravzaprav je čudež, da ni prišlo do hujšega razsula, zakaj osnova je bila še zmerom dolenjska, piscev Dolencev pa skorajda nič več. V tej luči moramo gledati tudi Pohlinov poskus, postaviti na prestol ljubljansko govornico ali, kakor je natančneje povedal Vodnik, »pisati tako, kakor ljubljanski predmestnjani govore«. Še posebno značilen je Vodnikov očitek, da je premalo vnanje Slovence čislal. Od tod pride; » . . . da predstavljavci svetega pisma od njegovega reda odstopajo ino se bližajo starišim pisarjem v jeziku ino v pisanju«. Toda tisto bližanje protestantskemu jeziku je vsebovalo dve tehtni korekturi: oblikovje je postalo gorenjsko in večinoma so izginile tudi dolenjske glasovne posebnosti, n. pr. mejstu, gospud. Kdor pazljivo prebere Linhartovega Matička, bo ugotovil precejšnjo mešanico gorenjskih in ljubljanskih oblik pa tradicionalne dolenjske pisave. Ker pa je bila le-ta v naslednjih dveh desetletjih močno popravljena po gorenjščini, lahko domnevamo, da sta bila zborni in pogovorni govor domala enaka, namreč spodnja gorenjščina brez najizrazitejših gorenjskih posebnosti, recimo švanpanja.

Vendar je bila ta izreka skupna samo najmočnejši plasti takratne slovenske inteligence, ki je bila doma v Ljubljani, njeni okolici ali na Gorenjskem, nikakor pa ni zajela isti knjižni jezik pišočih Dolencev ali Primorcev, kaj šele Štajercev ali Korošcev, ki so pisali svoj knjižni jezik. Ko je sredi 19. stoletja prišlo do zedinjenja Slovencev v enotnem knjižnem jeziku, so nujno nastopile nove težave glede na izgovor. V domačem krogu so razumniki govorili svoj pogovorni jezik, malce požlahtnjeno narečje, v stiku z drugimi pa so se narečja sramovali in govorili po — nemško. Zato so jeli iskati skupno osnovo, zborni jezik. Ker niso znali premostiti silnih akcentskih in glasovnih nasprotij med narečji, so si izbrali znano lažjo pot: Govori, kakor pišeš! Vsaka črka naj se izgovarja, kakor se piše, tudi črka l. To nesrečno načelo je povzročilo

dosti zmede in gorja, krivo je tudi, da so se poznejši slovničarji ukvarjali samo z zorno izreko, skoraj nič s pogovornim jezikom. Škrabec in Breznik sta določala in utrjevala zakone knjižnemu izgovoru, pogovorni jezik pa se je spet jel enačiti z narečjem.

Potreba pogovornega jezika se je čedalje občutneje kazala, zlasti v gledališču, potem ko je bilo odpravljeno eljkanje. Menim, da je bil nekakšen kompromis med obema govoroma, če je Župančič vpeljal kratki nedoločnik. Vendar se je kmalu vrnil k daljšemu. Zakaj neki? Sam je navedel za vzrok, da ima slovenščina premalo samoglasnikov in da je zato vsakega škoda. Najbrž pa ga je k temu nagnilo spoznanje, da se je samo z nedoločnikom bore malo približal vsakdanjemu govoru in da govôrit ni nič manj papirno kakor govôriti, pogovorna oblika je namreč reducirani govôrt. Po ljubljanskem je uvedlo kratki infinitiv tudi mariborsko gledališče in ga ohranilo še nekaj časa potem, ko se je ljubljansko že vrnilo k dolgemu. Tako smo prišli do smešnega položaja, da je Ljubljana, ki je na območju kratkega nedoločnika, govorila dolgega, Maribor pa narobe

Tudi Breznik-Ramovšev SP 1935 je naredil korak proti pogovornemu jeziku, saj pravi: Glasovno skupino əu smeš v konverzacijskem govoru izgovarjati u: reku, hotu. V njem so posebej navedene tudi kratke oblike nedoločnika.

Določneje se izraža o pogovornem jeziku Ruplovo Pravorečje (z Ramovševim pritrdilom): V navadnem pogovoru govore izobrazenci ne v narečju, marveč v neki preprosti, neprisiljeni obliki zborne izreke. Pogovorni jezik je šele v nastajanju. Značilna je zanj manj napeta artikulacija. Pogovorni jezik je dovoljen edinole v zasebnih vsakdanjih pogovorih, nikoli pa ne pri javnih nastopih ali v šoli. V gledališču bomo poslušali najbolj izbrano zorno izreko. Če pa naj bi igra, zlasti tako imenovana konverzacijska drama, podala vsakdanji neprisiljeni pogovor, smejo igralci seči po pogovornem jeziku.

Slovensko narodno gledališče se je po l. 1945 znašlo v hudih škripcih, zakaj zborni jezik je včasih slabo ustrezal zahtevam novega realizma. Od tod poskusi z narečnim govorom, n. pr. Primorske zdrahe, ali vsaj močno narečno pobarvanim, recimo Razvalina življenja. Obe igri sta uspeli, čeprav je strokovnjakovo uho lahko zapazilo hude neskladnosti in nedoslednosti. Gledališče nima dovolj osebja s perifernega narečnega območja, da bi lahko z njim zasedlo vse vloge, izmed drugih igralcev pa so le redki s tako čudovitim posluhom, da bi ujeli ritem, barvo in melodijo narečja. Zatorej tudi Potrč pri Kreflih ni dovolil narečnega barvanja in se je zadovoljil samo z redkimi drobci vzhodnega besedišča. Svoje vrste poskus je bil Veseli dan v stilizirani spodnji gorenjščini Linhartove dobe, torej približno v pogovornem jeziku tistega časa.

Vendar narečno podajanje pride v poštev samo za redka domača dela, nikakor pa ne za konverzacijske drame iz tujih literatur. Tukaj postane pereče vprašanje slovenskega pogovornega jezika. Pa tudi v filmu. Sprožila ga je Vesna. Navodila lektorju so se glasila približno takole: Zborni jezik v vseh liričnih prizorih, govori naj ga tudi profesor; obrobne osebe lahko dajejo krajevno barvo z narečjem, n. pr. gorenjska

mamica ali sitna ljubljanska soseda. Ostali naj govore prečiščen pogovorni jezik, seveda po okolju različen. Papirnate besede je nadomestiti z ljudskimi. Mladi lektor si je privoščil drzen poskus ter ves govor za stopnjo znižal. Edino močne igralske osebnosti se mu niso vdale. Tako je prišlo do ljubljanskega žargona in nekaterih neokusnosti. To prav gotovo ne pomeni rešitve vprašanja, čeprav je bil jezik večini ljubljanskega občinstva všeč. Vprašanje je seveda, kako je zvenel, recimo, štajerskim ali primorskim ušesom.

Poskus je znova oživil zahteve po pogovornem jeziku, kakor so pokazale nekatere ocene dramskih premier. Ravno takrat je prišla na vrsto ameriška komedija Prva stran, ki je kakor ustvarjena za pogovorni jezik, saj je skoraj vsa pisana v slangu. Pri tem pa se je izkazalo, da Slovenci takega jezika še nimamo in da bi bilo treba njegova pravila šele utrditi. Pa še nekaj drugega: kako različen je odnos posameznih igralcev do takega jezika. Ta ni znal kratkega nedoločnika, oni je pri priči zdrsnil v narečje ali žargon. Končni -ou, n. pr. delou, je Primorec izgovarjal pretrdo, ker ima v svojem narečju -au. Štajercu za jne zveni neprijetno, ker je izgovorjen s spirantičnim j. Treba je bilo nemudoma privzdigniti ves govor, od tod neskladnost in neenotnost. Vendar je predstava dosegla svoj namen, pokazala je namreč, da je treba tudi pogovorni izreki utrditi pravila. Ne gre namreč, da bi jo govoril vsakdo po svoje.

Mislím, da se kot osnovno vprašanje postavlja, ali je pogovorni jezik sploh potreben. Če je odgovor pritrdilen, potem je treba odločiti, kakšen naj bi bil. Ramovš je mislil, naj bi bil to konverzacijski jezik ljubljanskega razumništva. Mar je to res kakšen enoten, dograjen in utrjen jezik? Vzemimo n. pr. trojico odličnih ljubljanskih igralcev, Cesarja, Skrbinska in Gregorina, ki govore kar čeden vsakdanji jezik. Toda če bi jih z njím postavil na oder, bi se kaj očitno pokazala neenotnost. Večina naših razumnikov pa sploh zapada v narečje. Kako torej s provinco? Zame je gotovo, da bi si potemtakem mariborsko, celjsko, jese-niško in primorsko gledališče moralo ustvariti svoj pogovorni jezik, če naj bi zvenel naravno.

Kako daleč naj gre pogovorni jezik? Mar zadostuje samo kratki nedoločnik in izgovor -u za -au, da dosežemo neprisiljen govor? Ramovš o tem pri SP 1950 ni bil več prepričan in je zato umaknil pogovorne oblike, češ naj se najprej uveljavi zborna izreka, potem se bo dalo misliti na pravila za pogovorni jezik. Da sam kratki nedoločnik še ne daje govoru naravnega značaja, je gotovo.

Praslovanščina je imela dva nedoločnika, daljšega na -ti, krajšega na -t in mehki polglasnik. Ko je le-ta odpal, sta se glasila nositi in nosít. Slovenska narečja so posplošila tega ali onega, gorenjščina n. pr. dolgega, dolenjščina kratkega. Prvotni razloček ni bil velik, postal pa je usoden, ko je jel delovati poudarni zakon, ki terja, da poudarek odskoči z zadnjega zloga za zlog nazaj. Tako je prišlo do naslednjih dvojnosti: gor. nosítí, nosító, nosít; dol. nosít, nôsit, nôst; ker ima knjižni jezik dolgi nedoločnik, je seveda nemogoča oblika nôsiti. Po gornjem imamo vso pravico, da za pogovorni jezik vzamemo dolenjški krajši nedoločnik. Zanj je značilno, da je akcent na zadnjem zlogu kratek ali pa

poskoči za zlog nazaj. SP 1935 je zabeležil naslednje: klèt, lèč, mèst, gnàt, nèst, objèt, obstàt, odprèč, pàst, plèst, pljuvàt, poprijèt, požèt, prèst, požgàt, izrèč, zaspàt — govôrit, hôdit, krênit, krêsat, nôsit, lômit, lôtit se, môlit, písat, ožênit itd. Ramovš tudi za pogovorni jezik ni dopustil moderne vokalne redukcije, to je izpuščanja nepoudarjenega i, u, zato se je odločil za izgovor n ô s i t in ne n ô s t. Posebna težava nastane v III. glagolski vrsti, kjer se je pripona e (jat) reducirala v polglasnik ali izpadla. Tukaj terja Ramovš izgovor z ozkim e: ogôret, hitet. Ta izgovor se, kakor sami čutite, ne sliši prav naravno. Ostane torej alternativa: priznati moderno vokalno redukcijo (imət, hitət) ali pa rabiti poudarek dolgega nedoločnika, a izgovarjati brez končnega i (imét, hitét); to zadnje pa pomeni mešanje obeh nedoločnikov.

Tudi opisnemu deležniku je treba pogovorno izreko šele določiti. SP 1935 se je omejil samo na I. glagolsko vrsto: nesu, reku, teku in iz 3. vrste hôtu. Kaj pa šel, ubil, ali bomo rekli ubil, ubù ali ubòu, šù ali šòu? Ali bomo rekli dotəknju, dotəknòu, dotəknù ali dotáknu, misliu ali mislu, delau ali delou, končəu ali končòu, sedèu, sedù ali sedòu. Brž ko smo se odločili, recimo, za oblike mislu, delou, hotu, smo že dopustili vokalno redukcijo. To je pa nevarna stvar, ker ne vemo, kje se bomo ustavili. Sicer pa skušajte sami določiti pogovorno izreko v naslednjih skupinah:

1. velelnik: nesi, reci, vzdignite, nosi, mislite! (nês, vzdignte, mislte?);
2. sedanjik: nosim, pravijo, obesite, gulijo (nosm, pravjo, obeste?);
3. prosili, vzdignili (prosil, vzdignəl, vzdignli?);
4. v VI. vrsti: verujem, varovati (verjem, varvat);
5. v sklanjatvi: na uri, devici, mišim, pred cerkvijo, spomladi, jeseni, od žalosti (na ur, dvic, mišm, pred cerkujo, jesen, od žalost?);
6. mojega, takega, vsakemu, posebnega (mojga, taga, vsakmu, posebnga?);
7. nepoudarjeni ali kratko poudarjeni aj: zadaj, saj, daj, tukaj, zdaj, kraj, delaj, čakaj (zadej, sej, dej, tukej ali tuki, krej, delej?);
8. nepoudarjeni ali kratko poudarjeni au: žal, prav, veslal, kukavica (žou, prou, veslou, kukouca?);
9. polglasnik v zadnjem zlogu: palec, lovec, petek, človek, ljubek, jarem, dolžen, boter, breskev, topel, bezeg (palc, lovc, petk, človk, ljubk, jarm, dolžn, botr, bresku, topu, bəzg?);
10. kratko poudarjena i, u: sit, dim, kruh, kup (sət, dəm, krəh, kəp?);
11. nepoudarjeni i, u ob zvočnikih: palica, varuh, pestunja, pazduha, natakarica, bolnišnica, kladivo (palca, pestrna, pasha, natakarca, kladu?);
12. v dosti rabljenih besedah, zlasti prislovih: tudi, ali, zaradi, štiri, snoči, toliko, koliko, koli, meni, bila bile bili, pri (tud, al, zarad, štir, snoč, tolko, men, bla ble bli, pər?); da, ker, kot, jaz (de, kə, kət, jest?).

Če v vseh gornjih primerih dopustimo redukcijo, smo se na vso moč približali narečju, če pa premalo reduciramo, jezik nima tiste naravne oblike, kakor je v pogovoru. Pogovornost je torej bistveno pogojena z redukcijo. Zborna izreka pač sloni na jeziku, ki je za štiri stoletja starejši od današnje govorce. Ker seveda ni misliti, da bi »modernizirali« knjižni jezik po vsakdanjem govoru (tudi Angleži in Francozi tega ne

bodo storili!), seveda ne moremo pričakovati, da bo razloček med pogovorno in knjižno izreko izginil in tudi izreka ne bo naravna vse dotlej, da se zbližata. Nekaj takega se je že zgodilo v Franciji, kjer so pod vplivom tiska, šole in vojaške službe narečja že domala izginila, in razvoj v to smer opažamo tudi pri nas. Anglosaški svet si pomaga deloma s slangom, Nemci pa z narečnim govorom. Novi »skupni« jeziki, ki se že oblikuje, seveda ne bo knjižni, pač pa se mu bo močno približal.

Ker ne utegnemo čakati, dokler se razločki ne zabrišejo in zmanjšajo po naravnem razvoju, moramo pač pogovorni jezik v neki obliki utrditi, ustanoviti zanj pravila. To je seveda treba storiti tudi za druge pokrajine slovenske zemlje, ne samo za Ljubljano, zlasti za Štajerce, Primorce in Gorenjce. Naj tako potrebo pokažem na nekaj zgledih:

Gorenjcu ne bo zvenelo domače, če bo rabil leto, jabolko, na otoku, enemu kmefu, v košu, po životu, na konju, na gnoju, vrata, ker je vajen domačega let, jabuk, na otók, enmo kmét, v kôš, po žvót, na gnôj, urata.

Štajercu bo prisiljen vsak polglasnik (mislim na vzhodne) in vsak u, ker pravi megla, praf, nesa. Nemogoč mu je izgovor k r e j, ker ima spirantični j.

Vprašanje zase je izgovor lj, nj; Gorenjec bo rekel kona, Kraševce konja, Dolenjec kojna, koja.

Eno skupno pravilo pa lahko postavimo za vsak pogovorni jezik: pisec mora paziti, da rabi ljudske besede in ne knjižnih, papirnatih. Tako se bo približal govorjeni besedi.

Če me sedaj vprašate, kakšnega mnenja sem sam, bi vam odgovoril takole: Pogovorna izreka se mi zdi za določene primere neogibno potrebna. Njene zakone je treba ustanoviti, pri tem naj odloča soglasje praktikov in jezikoslovcev. Pogovorni jezik je vsaj danes še različen v raznih kulturnih žariščih. Nadalje je treba ugotoviti, kdaj in ob katerih priložnostih se sme rabiti. Vsekakor pa ostane zborna izreka simbol slovenske narodne enotnosti, zato jo moramo še skrbneje gojiti kakor doslej, pač pa je mogoče, da se v nekaterih primerih poenostavi.

Ivan Graienauer

NEKAJ NOVEGA O RATEŠKEM (CELOVŠKEM) ROKOPISU

Pred 25 leti sem se v prvem delu »Poglavja o srednjeveškem slovenskem pismenstvu« (ČJKZ 8, 1931, 68—102) bavil z besedili, zapisanimi v tako imenovanem Celovškem rokopisu — danes bi dejali rajši, da je Rateški — in pokazal, da prvotna obrazca očenaša in vere izhajata še iz 8. stoletja. Skliceval sem se pri tem na cerkveno zakonodajo Karla Velikega, to je na Admonitio generalis iz leta 789 in na achenske kapitulacije od 801 dalje, pa tudi na ostanke prvotnega besedila v Rateškem rokopisu. V očenašu je to predvsem prošnja »přidi bogastvu tvoje«, ki je iz časa, ko slovenščina še ni imela besede kralj, ne kra-

ljestvo, saj je kralj slovenska oblika imena Karl' (Veliki); v veri pa je to člen »sejde k desnici boga očeta vsemogočiga« (kar je pisec pokvaril v sejdí...) s sporednicama v stari nemščini in v stari cerkveni slovanščini. Sklicevanje na Karlovo zakonodajo se je prav v zadnjem času še potrdilo, ko je Bogo Grafenauer (Zgodovina slov. naroda II, Kmečka knjiga, Lj. 1955, str. 41 s) ugotovil, da ji lastniške cerkve v Pribinovi in Kocljevi Panoniji natančno ustrezajo. Karel svojih kapitularjev ni izdajal, da bi jih ljudje ne slušali, tudi ne na skrajni meji države.

Zdaj je prišel čas, ko je mogoče kaj več povedati tudi o nastanku in zgodovini samega rokopisa. Od Gr. Kreka smo zvedeli (Kres I, št. 3, 173 ss), da je konec leta 1880 naletel nanj varuh Koroškega zgodovinskega društva v Celovcu baron Hauser v nekem predalu z latinskimi rokopisi, predvsem iz Millstatta, lično pisanimi in z izrisanimi barvastimi začetnicami. Pergamentni list (v 4°), popisan na eni strani z gotsko knjižno minuskulo s tremi barvastimi začetnicami, je bil nekdanji zadnji list večje knjige, pa so ga odtrgali — to »se mu pozna na levi strani, ki je baš tam silno oškrbljen«; list so pozneje po dolgem upognili in popisali na zunanji strani od leta 1467 dalje z latinskimi zaznamki bratovščine sv. Marije in nekega apostola v Ratečah, ga rabili »za zavitek kakovih drobnih posameznih listov«, zato je slovensko besedilo dobro ohranjeno, druga stran pa »silno zamazana in odrgnjena ter pisava obledela ali tu in tam čisto nič več razločljiva«. O spomeniku samem je Gr. Krek pokazal, da ga je nekdo, ki ni znal dobro slovensko, po predlogi prepisal (178), o jeziku pa je sodil, da je gorenjščina z znakom rezijanščine (našen nam. našim) — mi bi dejali ziljščine — in dolenjščine (sejdí, za kar da bi bilo prav sidí), česar si ni mogel razložiti. Po paleografskih znamenjih je stavil rokopis »v prvo četvrt ali, da čim gotovejše postopam, v prvo tretjino petnajstega stoletja« (175; na str. 188 pravi splošneje »v početku petnajstega stoletja«). K. Glasser (I, 69) je še previdneje dejal: v prvi polovici XV. stoletja. Krekovo datiranje sem prevzel tudi jaz v Kratki zgodovini slov. slovstva (¹1917, 23, ²1920, 40); v ČJKZ 8, 69 sem to okrajšal v »ok. 1430«.

Kako je vse to treba povezati, da bi dobili podobo, kako in kje je rokopis nastal, kako in kje se je rabil, kdaj in zakaj se je iz rabe izločil, vsega tega še nismo uganili.

Nov moment je napovedal Maks Miklavčič, ko je v disertaciji »Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave« (GMS 25-26, 1944-45, 32) o Ratečah na Gorenjskem dejal: Naseljenci rateške cerkvene soseske so gotovo prišli s Koroškega, saj jih že govor razodeva, da niso v sorodu z drugimi Gorenjci. Štiri vidimirane listine¹³³ pričajo o njihovi župnijski pripadnosti k D. M. na Zilji, ki je prenehala leta 1390, ko je rateško sosesko prevzel župnik iz Kranjske gore po posebni, po patriarhu potrjeni pogodbi iz rok ziljskega župnika Henrika Mayra.« V 133. op. dodaja: Škof. arhiv v Lj., zbirka listin. Vidimus škofa Sigismunda Lamberga s podpisom notarja Johannes Yssenhausena 1467. jan. 28. Glavna pogodba 1390 nov. 12., patriarhova potrditev 1390 dec. 8.

Pa v tistem razgibanem času — GMS 25—26 je izšel 29. septembra leta 1945 — nam je šlo Miklavčičevo sporočilo kar mimo ušes. Saj rateški govor sem slišal s svojimi ušesi, o sorodnosti borovskega govora od Belice nad Dovjim do rateškega razvodja je že pred 60 leti pravil zgodaj umrli gimnazijec iz Kranjske gore Fr. Pečar na platnicah Doma in sveta 1895 (št. 2, platnice, str. a). Prav nazorno pa nam je postavil to pred oči Tine Logar v SR V—VI, 1954 (145—149), ki je Miklavčičevo ugotovitev o naselitvi s Koroškega, z Rateč raztegnil na vse borovsko področje (147—148), na Dovjem pa je ugotovil vpliv freisinških naseljencev z Dolenjskega. Kulturnohistorični pomen povezave Rateč z beljaško prafaro pri Mariji na Zilji, Rateč in Kranjske gore z Rateškim rokopisom pa mi je sinil šele, ko mi je akad. univ. prof. dr. Milko Kos po izidu svoje nove Zgodovine Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja (MS v Lj. 1955) podaril preboj svojega prepisa dokumenta, ki ga je bil v Škof. arhivu v Ljubljani odkril Maks Miklavčič in ga v GMS naznanil, pozneje pa mi je dal še prepis o izročitvi varuštva nad posestvi kranjskogorske cerkve grofom Ortenburškim v letu 1326; za vse naj mu bo prisrčna zahvala.

Zdaj šele mi je vstala pred očmi podoba zgornje savske doline, ležeče med gorenjsko kotlino in ziljsko dolino, ki je dotlej ni bilo mogoče razbrati. Jožef Lavtižar je bil v Zgodovini fara v dekaniji Radolici (Lj. 1897, 43 in 130) sporočil z Breznice in od Fužin za Ratečami izročilo, da so mrličje iz Zgornje doline nekdanj pokopavali (pri sv. Klemenu) na Rodinah; v Fužinah je to v zvezi s pregovorom, da si je mož že grede od pogreba prve žene vzel drugo, na Breznici s pripovedko o napačni krsti: ko so po mrazu in brezpotici mrliča, shranjenega v skrinji na podstrešju, lahko odpeljali k fari, so najprej pokopali po pomoti skrinjo s suhimi hruškami. Res imenujejo zgodovinski viri leta 1163 župnika Engelprechta S. Clementis (Kos, Gradivo IV, št. 462), ok. leta 1173 pa Herwiga župnika pri Sv. Klementu (tam št. 543). Temu izročilu in zgodovinskemu dejstvu pa se zdi, da ostro nasprotuje, da je oglejski patriarh Ludovik della Torre šele 30. novembra 1362 izročil radovljiškemu župniku Henriku in njegovim naslednikom dušno pastirstvo v Zgornji dolini, kjer da so šele tedaj v dotlej neobljudenih in neobdelanih močvirjih in gozdovih na novo nastale mnoge naselbine in so močvirja spremenili v rodovitne njive; k cerkvam, zdaj tam pozidanim, v Kranjski gori, na Dovjem in drugod, naj pošlje vikarje. (J. Gruden, Zgodovina slov. naroda, 252.)

Sigismundov vidimus v zvezi z Logarjevimi ugotovitvami to navidezno nasprotje pojasnjuje. V času, ko so bili grofje Ortenburški roidskega župnika preselili bliže k svojemu Lipniškemu gradu, v Radovljico, ter spremenili staro farno cerkev sv. Klemenà v podružnico, se je zveza med »novo« faro in Zgornjo dolino zrahljala in naposled pretrgala; za tamošnje naseljence, ki so prišli s Koroškega, pa so začeli skrbeti iz njihovih domačih prafara na Koroškem, verjetno predvsem od Št. Janža na Zilji in njene hčerke sv. Jurija v Klostru, proti Srednjemu vrhu in proti Belšici pa tudi od D. M. na Zilji in Brnice. Zaradi lažjega pokopavanja mrličev so tedaj nastale prve podružnice, najprej, vsaj še v 13. st., v Ratečah (prezidana rabi ta romanska cerkev sv. Tomaža

apostola še zdaj za pokopališčno cerkev), pred letom 1326 pa tudi v Kranjski gori. Po usadu z Dobrača, ki je ob silnem potresu 25. januarja 1348 s Št. Janžem vred podsul na dve uri hoda 17 poddobraških vasi, je prevzela šentjansko dediščino vzhodna soseda, prafara pri Mariji na Zilji s svojo černo faro sv. Mihaela na Brnici. Dve desetletji poprej pa so stopili na tla Zgornje doline tudi grofje Ortenburški. Po regestu neke zdaj založene listine drž. arhiva na Dunaju (prepisal M. Kos) je dne 18. aprila 1326 Jurij z Gutenberga (nad Bistrico pri Tržiču) postavil grofa Albrehta z Ortenburga za varuha nekih posestev, podarjenih cerkvi v Kranjski gori. Od tedaj se je povečalo naseljevanje Zgornje doline z gorenjske strani in Ortenburžani so poskrbeli, da so se ti kraji leta 1362 do Kranjske gore spet združili z gorenjsko prafaro, zdaj radovljiško. Rateče s sosesko, h kateri je spadalo tudi Korensko sedlo s Podkorenom in kraj, kjer so nastale v začetku 15. stoletja Fužine, so ostale še pri Mariji na Zilji.

Zdaj, ko je dobila Kranjska gora stalnega duhovnega pastirja, se je začelo med duhovniki z Zilje, ki so oskrbovali Rateče, in vikarjem v Kranjski gori ter njegovimi pomočniki sožitje in sodelovanje, iz katerega je nastal Rateški rokopis. Ponazarjajo nam pa to listino o prenosu Rateč s sosesko iz ziljske fare h kranjskogorski, predvsem pogodba o predaji in patriarhovo potrdilo. Uspešno dušnopastirsko delo v Ratečah je ovirala velika oddaljenost od farne cerkve pri Mariji na Zilji — kakih pet ur hoda (do Radovljice pa je bilo kakih deset ur) — zlasti pa visoke gore, pogosta neurja z nalivi in povodnjimi, pozimi pa mráz in snežni zameti, tako da so »v preteklih časih«, to je, preden je prišel v Kranjsko goru stalni duhovni pastir, neredko otroci umirali brez krsta, odrasli brez zakramentov. Pomoč, ki so jo ob takih priložnostih zdaj (in articulo mortis) nudili Ratečanom duhovniki iz Kranjske gore, so čutili tako Ratečani kakor duhovniki z Zilje kot veliko olajšavo.

Predstojnika ziljske in kranjskogorske farne cerkve sta se zato že kmalu začela posvetovati glede stalnega prenosa rateške podružnice in soseske h Kranjski gori — pogodba z dne 12. novembra 1390 govori o dolgotrajnih posvetovanjih. Težava je bila z odškodnino, ki jo je zahteval za ta odstopec uživalec ziljske župnijske nadarbine, kanonik več škofij, doktor in dunajski profesor cerkvenega prava Markvard z Randecka, pač sorodnik tedaj že umrlega oglejskega patriarha istega imena (1365—1381), pa je kranjskogorski vikar kajpak ni zmozel. Priskočil mu je radovljiški grof Friderik z Ortenburga, ki je bil pripravljen, da jo založi. Tako se je predstojniku ziljske farne cerkve Henriku Mayru naposled posrečilo, da je mogel 13. maja 1390 v soglasju z gospodom Markvardom v njegovi dunajski stanovanjski hiši notarsko pooblastiti videmskega kanonika Burkharda z Wildenecka, da se sam ali po pooblaščenju pogodi s patriarhom, njegovim namestnikom ali pooblaščenecem glede odstopa rateške podružnice, z grofom Friderikom z Ortenburga pa glede odškodnine. Pogodbo so nato sklenili 12. novembra 1390 v Lipniškem gradu, potrdil pa jo je 8. decembra 1390 patriarh.

Vzajemno delo ziljskih in kranjskogorskih duhovnikov v Ratečah je ustvarilo tla, iz katerih je vzrastle Rateški rokopis. Kako je nastal, nam

pripoveduje še danes njegovo besedilo. Jezik rokopisa nikakor ni, kakor smo doslej mislili, enotno, med ljudstvom govorjeno prehodno narečje med gorenjščino in ziljščino, ampak predstavlja mešanico raznorodnih jezikovnih elementov. Osnova mu je gorenjsko narečje, kajpada starejše stopnje — nenaglašeni končni -u v nom. acus., sing. neutr., n. pr. p o s v e č e n u, je predhodnik maskulinizacije nevtrov (Ramovš HG VII, 119, t. 13); primešan mu je dolenski drobci s é j d e z Dovjega (aor. popačen v sed. s e j d í). Drugi element so sporadične ziljske oblike, kajpada tudi starejše stopnje: našen (dalžnikom), današnje ziljsko našan (dužnikan); m a r t v e h, današnje ziljsko m r t v a h. Tretji element so napake, ki razodevajo slabo znanje slovenskega jezika in izvirajo od čistopisca.

Ta zmes je mogla nastati samo na en način. Skupno delo ziljskih duhovnikov in gorenjskih, poslanih iz Radovljice, je zahtevalo zaradi Ratečanov samih enotnih obrazcev vedno rabljenih molitev. Duhovnik z Zilje je naprosil tovariša iz Kranjske gore, da mu jih napiše: to je gorenjska osnova, dolenski drobci v stari aoristovski obliki kaže na Dovje. Ziljski duhovnik, doma verjetno iz zahodnega dela slovenske Zilje (končnica -n namesto -m je tam doma), je ta obrazec prepisal za lepopisca; prepisoval je skrbno, zato le dve besedi in dvakratni -šč- namesto gorenjskega -š- kažejo na njegov govor. Tretji element je vnesel v rokopis lepopisec, ko je besedilo napisal in narisal na predzadnjo stran večje knjige, verjetno misala.

Vse to nas vodi v čas od leta 1362 do 1390, verjetno v prvo dobo. S tem soglaša tudi paleografija. To je ugotovil s svojo analizo akad. dr. Milko Kos — objavila se bo v obširnejši razpravi.

Preostala zgodovina rokopisa je razumljiva. Ko so po izročitvi rateške cerkve in soseske odnesli inventar, ki je bil last ziljske cerkve, med drugim tudi dragoceni pergamentni kodeks z našim rokopisom, je ziljski pomožni duhovnik, ki naj bi bil ostal še dalje v Ratečah, a pod kranjskogorskim vikarjem, še vedno potreboval molitvenih obrazcev na zadnjem listu tega kodeksa — pri Zilji bi bili brez koristi — in je list odtrgal. Pozneje, ko te predloge pri skupni molitvi nihče več ni potreboval, so začeli rabiti zadnjo stran od leta 1467 do nekaj preko leta 1471 za zapiske bratovščine sv. Marije in (Tomaža?) apostola v Ratečah, pozneje za shranjevanje mlajših zapiskov. Zanimivo, da pod letnico 1467 in naslovom bratovščine na prvem mestu stoji ime velikega dobrotnika kranjskogorske cerkve Nikolaja, župnika v Naklem, ki je po dokumentu v Sigismundovem vidimus (16. maja 1364) kupil tej cerkvi kmetijo, da bi iz njenega činža župnik lahko skrbel cerkvi za večno luč. Ob letnici 1471 pa je zapisan Pavle, ki je bil pastir v Podkorenu in je umrl prvi dan po Blaževem, kar je bilo v ponedeljek LXXI°. Blaževo (3. februarja) je bilo tisto leto res v nedeljo.

Da je prišel Rateški rokopis naposled na Koroško in v predal v arhivu Koroškega zgodovinskega društva v Celovcu, se nam ob tesnih zvezah Kranjske gore in Rateč z Beljakom in Spodnjo Ziljo ne more zdeti čudno.

O BESEDAH IN IMENIH

Ni res, da bi bila onomastika neka posebna veda, čeprav se še vedno najdejo posamezniki, ki bi radi potegnili mejo med besedami in imeni. Vsako ime je bilo nekoč beseda in v neštetih primerih je to še danes, n. pr. Dobrava poleg dobrava, Reka in reka itd. Zato se leksikograf ne more izogniti imenom, ki tvorijo dobro polovico vsega izraznega fonda v jeziku.

Jezik in produkt političnega, kulturnega in socialnega razvoja nekega naroda v času in prostoru. Naloga jezikoslovcev pa naj bi bila, da bi čimbolj natančno in nedvomno določili ter opredelili vse vplive in plasti, ki so sodelovale pri formiranju jezika. Temu pravijo danes lingvistična stratigrafija.

V bistvu to ni novo gledanje. Vendar postane šele s tega stališča enakovredna vsaka beseda in ime, najsi bo že kakršnega koli izvora. Za primer bi rad pokazal, kako koristno in zanimivo je raziskovati kako pojmovno kategorijo skozi jezikovno preteklost. Vzemimo n. pr. vojaško življenje Slovencev. Čeprav nismo velik narod, je to vendarle obširno poglavje, kjer bi bilo treba preiskati celo vrsto apelativov tipa meč, sablja, puška, šlem, čelada, vitez, četa, polk itd. ter ugotoviti pri posameznih besedah, kdaj in od kod so prišle v jezik. Na ta vprašanja bi bilo v vsakem posameznem primeru še težko odgovoriti, zato se bom omejil samo na nekaj toponimičnih baz, ki spadajo v to kategorijo.

V prvih stoletjih po naselitvi Slovenci niso bili brez utrjenih postojank. To nam priča vrsta imen. Naj omenim Branik na Vipavskem, prej Rihenberg, leta 1200 Breniz (M. Kos, Prim. urbarji II 110) < *brānъnīca. Ta oblika se je ohranila v imenu potoka Branica (v gornjem toku Raša). Besede brana v pomenu »utrdba« slovenščina več ne pozna, ohranila pa se je v sbh.; tudi staročeš. je brána »Schanze, Tor, mit Schanze und Tor befestigtes Ort« (Gebauer, SS I 93; Niederle, Život III 1636). Sem spada tudi Bransko pri Radečah, 1467 Oberfranskh (M. Kos, STL) in Bronica v Zilji, nem. Braunitzen. Da so bila vrata v Italijo že v zgodnji dobi zelo vroča tla, za to pričajo imena Zemon pri Vipavi, 1499 Semelnu in Zemon pri Ilirski Bistrici, 1498 Semel (M. Kos, Prim. urbarji II 237 d.) iz *zemlъnъ, kar bi govorilo za okope iz prsti, znani arheološki tip stare južnoslovanske trdnjave. V sbh. so imena Zemun, Zemunik, Zemelnik (Skok, Radovi instituta JAZU I 58). Tudi belokranjski Podzemelj pod staro ilirsko postojanko na Kučarju bi verjetno lahko pritegnili.

Imena Tinsko, 1404 Tinsk, 1436 Tinczka (Zahn, ONB 134) < *tynъsko in Tinje, 1169 mons Thimnich (Zahn, idem) pripadajo morda drugemu slovanskemu rodu. Prvotni pomen osnove tynъ je v toponomastiki gotovo »s plotom ali palisadami utrjen

kraj«, čeprav je današnji pomen apel. tin v slov. in sbh. samo »pregraja«. V srbski narodni pesmi se omenja Otin: »i vodi je kamenú Otinu« (ARj IX 372). Tudi imena sbh. Otanj in slov. Otem in Otemna na Štajerskem < *otъnъ so iz iste osnove.

Imenski tip Gradišče se ne nanaša vedno na slovanske gradnje, pogosto se tako nazivajo antične razvaline (M. Kos, GMS, XXII 116). Pri teh imenih lahko samo lokalne preiskave povedo kaj več. Zanimivo pa je ime Tremišče pri Ljutomeru. Na tem mestu je nekoč stal stari grad; osnova je csl. trémъ, rus. terem »stolp«, ne pa belokranjsko trem »napušč pri strehi«, sbh. trijem »Halle«.

Zelo zgodaj so pri nas izpričane straže. Najstarejše ime te vrste je 860 omenjeno ad Strazinolum (< *stražilьna), današnje Strassengel pri Grazu (Pirchegger, ON im Mürzg. 68). Stražišče pri Kranju se omenja prvič 1002 Strasista (M. Kos, STL), Stražberk pri Mokronogu, 1228 Strazberch (M. Kos, STL). Večinoma pa se ta zelo pogostna krajevna, gorska in ledinska imena tipa Straža, Straže, Stražnik, Stražica, Stražnica, Stražni vrh itd. od IX. stol. dalje omenjajo v nemškem prevodu Wart, Warte (M. Kos, STL; Zahn, ONB 451 in 482). Sinonimna so gorska imena Špegu, Špegua, Špigel, Špega, Špegar, Špegarca. Prim. nem. Spiegelberg, Spielberg in staro nem. gloslo speculum · spiegel vel warta (Bach, Deut. Namenkunde II 1, 396). Naša imena so zgodnje izposojenke iz germanščine. Mnogo mlajše so osnove, ki se pojavljajo samo v ledinskih imenih, n. pr. Vahta, Vahtenca in na Primorskem Varda, Vardja iz rom. guarda. Ni nujno, da bi ta imena imela vedno samo vojaški pomen. Isto velja tudi za imena Pógléd, Púgléd, Pogledíja, Poglédsko, Poglédalnica, ki se omenjajo od XV. stol. dalje; danes najdemo tudi že Mių pógled pri Radovljici, ni pa dosti verjetno, da bi se že v srednjem veku brigali za razgledne točke.

Večkrat so pri nas že pisali o strelskih vaseh iz obdobja bojev proti Madžarom. Sem spadajo Stročja ves, 1441 in 1500 Schützensdorf (Kelemina, GMS XIV 84; Kovačič, ČZN XV 48), dalje Strelác, Strelci, Strelce, Strejanci, Strléc. Poleg teh najdemo tudi ledinska imena Streliše, Strejnca, Strlica, ki pa so kakor Strel in Strela v gorskih imenih lahko pomensko različna. Šele v času turških napadov se pojavijo imena Tabor, čeprav je omembe vredno, da se slovenski toponimični pomen »z okopi in z obzidjem utrjena cerkev na hribu« dokaj razlikuje od pomena besede tabor, ki se je razširila po Evropi v husitskih vojnah enako kakor pistola iz češ. pišt'ala.

Za staro vojaško funkcijo pričajo morda priimki Pojzder, Pujzder. Kot je ugotovil gospod dr. V. Suyer, izvirajo vsi iz zaselka Topol pod razvalinami gradu Jeterbenk. Kraj se imenuje 1541 Polfveda, 1568 Polsweda, 1596 Polsweda, priimek pa 1659 Podsuefdo, 1662 Polifdar, 1701 Posuesdarza, 1708 Puesuisdar, 1710 Posvisdar, 1712 Pusdar itd. (po domače Pojškov). Najbolj verjetna rekonstrukcija teh zapisov bi bila *Poz-

vizdar, prim. sbh. toponima Pozvizd, Zvizd, Zvizdar, na Češkem Pohvizdy, poljsko Pogwizdałki, Pogwizdowo, Zagwizdy iz zvizdati »žvižgati«. Pri teh imenih so mislili v slavistiki deloma na veter (polj. pogwizd »žvižganje vetra«) ali celo na mitološko ozadje (staročeško pohvizd in starorusko pozvizdъ »Windgott«, kar je seveda samo evfemistični nadomestek). Lega kraja *Pojzd pod Jeterbenkom bi govorila za stražo, ki je pošiljala signale v grad. Saj se tudi med strelskimi vasmi imenujejo Stavenci in Stavenski vrh 1366 Pfefferdorf (Zahn, ONB 37), kar gotovo ni izvedeno od Pfeffer »poper« — to je v nemški toponomastiki popolnoma neznan osnov, — ampak od pfeifen »žvižgati«. Seveda bi bilo treba podrobno preiskati tudi lego drugih slovanskih krajev s tem imenom. Težko pa bo kulturni zgodovinar verjel, da so bili Pozvizdi tisti, ki so starim Slovanom žvižgali, in Dudlebi, ki so jim svirali.

Ime Pojzder pa je zanimivo tudi zato, ker nam pokaže, kako se lahko ime popolnoma drugače glasoslovno razvija, ako izgubi zvezo z izhodiščem. Pri slovanskih osnovah so takšni primeri redki, na pretek pa jih je v romanski in v germanski toponomastiki.

S tem seveda še niti oddaleč ni izčrpano vse, kar bi se dalo iz jezikovnih reliktoev nedvomnega ali domnevanega povedati o vojaškem življenju Slovencev. Vendar nam že teh nekaj zgledov pokaže, kako važno in hvaležno dopolnilo so imena za historični slovar slovenščine. Drugod se tega že dolgo zavedajo, v slavistiki pa žal za takšna raziskovanja ne manjka samo ljudi, ampak tudi pravega razumevanja.

A. Bajec

SPREHODI PO SLOVENSKEM BESEDIŠČU

To je velik in prelep vrt. V njem so gredice, grede in njive, na njih raste več ko sto tisoč rastlin. Nekatere so v bohotnem razcvetu, druge ravno klijejo iz tal, tretje odcevele žalostno sklanjajo vele glavice. Tukaj jih je iz ene korenine odgnalo na desetine, tam se dolgočasi samka, ki na vsem vrtu nima sorodnice. Očitno je, da zemlja ne prija vsem enako, marsikatero seme ni vzkalilo, drugo pa se je košato razraslo. Zraven pšeničnega klasa in vrtnice se šopiri plevel. Večino jih je pridelal iz domačega semena gospodarni kmet, nekaj jih zaliva v daljo zasanjani pesnik, goji v globine vrtajoči učenjak, zasaja okretni časnikař. Po goreči, včasih kar kričeči obleki spoznaš cvetje brez duha iz toplih krajev, po bolnem vonju mokro cvetoče rožice poezije. A kmet najbolj pazi na tisto, kar mu priduže. Tudi on je dobival rastline in seme od sosedov, pa je vse precepil in prilagodil domači grudi. Kar pa se mu je izmaličilo in izvrglo, je vrtnar iztrebil.

Stopimo v ta vrt kar pri prednjih vratih! Prva grestica je zaznamovana z velikim A; med najmanjšimi je. Čudež božji, kaj je to res naš vrt! Saj je sama tuja navlaka. Pač, prav na robu ždi pohlevno zelišče,

besedica »a«. Iz njene ruše so pognale še a k o , a l i , a n t i . Mar je to vse? Pristopi vrtnar ter molče pokaže na luknje v gredici; tam so bile izrvane domače rastline. Presadil jih je na gredico J in zdaj so tam jablana, jagnje, jaged, jagoda, jajce, jarem, jastreb, javor, jaz, ki so v starini rasli tukaj.

Pa bodi dovolj poglobi, čeprav lepo ponazarja jezikovno dogajanje. Dejstvo je, da je besedišče pod A vse prej ko slovensko. Cel o a b o t a , a j d a , a r a , a v š a , ki imajo že domače lice in jih smemo rabiti, so v starini izposojene (nemško Einfalt, Heide, laško arra). Popolnoma tuj obraz pa ima še a l m o ž n a , zato rabimo vbogajme ali miloščino; očitno je, da jo je posredovala nemščina, pa ta jo je sama dobila iz grščine prek latinskega elemosyna.

Dokaj številne so tako imenovane kulturne besede, ker so iz kulture tujih narodov. Največkrat pomenijo živali, rastline, kulturne dobrine. Ko so sosedom pokazali predmet, so jim hkrati tudi posodili ime zanj, n. pr. antilopa, agava, akacija, aloa, ananas, alabaster, alpaka, ambra. Kulturne besede sprejema bodisi ljudstvo iz govornjene besede sosedov, bodisi izobraženec po pisani besedi jezika, ki jih je ustvaril. Imenujmo med zadnjimi alkalij, alkohol, aluminiij, ametist, azbest. Ker naš človek dosti bere, usvaja čedalje več besed iz knjižnega jezika. Tako so zaradi vsakdanje rabe v zadnji gorski vasi znane besede acetilen, arborin, aspirin, arzenik (ki se ga je zaradi rabe že prijelo domače ime mišnica).

Velika večina besedi, ki jih ima Slovenski pravopis pod črko A, so strokovne tujke. Zanje je značilno, da so jih ustvarile posamezne znanstvene panoge, da so mednarodne in vsaj sprva last samo učenega, knjižnega jezika. Kovali so jih znanstveniki, največ iz grških in latinskih osnov, včasih celo nekam samovoljno, sodeč po takih, ki so v enem delu grške, v drugem latinske, n. pr. avtomobil. Vsaka znanost ima svoje strokovne izraze, término, recimo medicina: abdomen, abortus, absces, abulija, agonija, amnezija, anamneza, apatija, avitaminoza. Slovnica in poetika: ablativ, adjektiv, akcent, aktiv, akut, akuzativ, analiza, aorist — aitiologija, akrostih, alegorija, aliteracija, anapest, aposiopeza. Pravo: abalienacija, abdicirati, abolirati, administracija, akt, aliansa, aprobirati. Matematično-prirodoslovne znanosti: aberacija, abscisa, aglomerat, agregat, akustika, akvarij, amfibija, aneroid, anoda.

Slovanski jeziki obravnavajo tujke zelo različno: ruščina jim je na stežaj odprla vrata in okna, češčina se jih na vse kriplje otepa in jih rajši prevaja. Tudi mi smo jih dosti poslovenili. Ker pa je večkrat tujka trdovratno vztrajala, je prišlo do nekakšne dvojnosti izraza in marsikdo ne ve kako in kaj. Skušajmo torej postaviti kakšna pravila:

1. Kadar tujka sploh ni poslovenjena, jo seveda rabimo: abiturient, abscisa, absolutizem, aerodinamičen, aforističen, agogika, aitiološki, akademija, akrobat, akumulator, akvarij, aliteracija, aluvij, anamneza, anapest, anoda, aorist, atom. Glasbene izraze le redko slovenimo: accelerando, adagio, allegro itd.

2. V znanstveni prozi navadno dajemo prednost tujki, v poljudni pa domačemu izrazu. Če pišemo jezikovno razpravo, ki naj jo bero tudi tujci, bomo najbrž rekli adjektiv, adverb, particip, ne pa pridevnik,

prislov in deležnik, ker hočemo tujemu slavistu olajšati razumevanje v slovanskih jezikih precej različne slovniške terminologije.

Naši zdravniki imajo že lepo izdelano slovensko izrazoslovje, a vendar v strokovni sredini rajši uporabljajo mednarodne izraze.

3. Za tujko je značilno, da ji je pomen zelo širok, ohlapen, zato jo moramo često izraziti z več slovenskimi besedami. Abnormalen prevajamo z izrazi nepravilen, nenavaden, poseben, pa vendar z njimi ne moremo izraziti duševne abnormalnosti; adhezija je v fiziki sprijemnost, v medicini zraslina; za adoptirati rabimo posinoviti in pohčeriti; ločiti moramo sozvek ali akord v glasbi od akorda pri delu; akt je v igri dejanje, uradniku spis, slikarju podoba; aktiv je slovničarju tvorni način, sociologu delovna skupina; akutno vprašanje je nujno, silno, pereče, nimamo pa dobrega domačega izraza za akutno vnetje; aliansa je zveza, pa nihče ne bo razumel, če bomo sveto alianso poslovenili; aluvij je res naplavina, geološke dobe pa s tem ne moremo označiti; amfibiji pravimo dvoživka, amfibijsko letalo pa ostane; agronoma razlaga SP s poljedelskim strokovnjakom, ne dá pa se tako sloveniti pridevnik agronomski; akvarel je slika z vodenimi barvami, toda akvarelen nikakor ni voden.

Za rabo znanstvenih strokovnih tujk bi lahko dali tale nasvet: Najprej moraš vedeti, za kakšne bralce hočeš pisati. Preden napišeš tujko, pomisli, ali imamo dober domač izraz; za svet lahko vprašaš Slovenski pravopis. Ta navadno predlaga to ali ono, pa ne smeš slepo sprejeti. Pretehtaj, ali ni izraz v tisti zvezi nenaraven, prisiljen, ali ni tujka skoraj izključno v rabi. SP ima namreč večkrat samo razlago pojma, ne pa prevod, a žal tega ni s tiskom posebej nakazal.

Zlasti moramo biti previdni pri nestrokovnih tujkah iz modernih romanskih jezikov. Brez skrbi boš rabil album, adut, apartma, kadar jih res potrebuješ, saj zanje nimamo svoje besede. Pri amaterju, abonentu, adresi, aferi, agentu, agitaciji, angažiranju se boš že moral resno posvetovati s Slovenskim pravopisom, za anonso ali celo anonco, atako, afiširanje, atrakcijo boš zlahka ugotovil, da so vselej nepotrebne in torej prepovedane.

Če bomo tako gledali na tujke, se ni bati, da bi nam izmaličile jezik, pa tudi ne, da bi zašli v smešen purizem.

Slovanski jeziki ne ljubijo samoglasnika na začetku besede, zato postavljajo pred svetle vokale j (jelen namesto elen), pred temne pa često soglasnik v (vogel poleg ogel).

Potemtakem se ni čuditi, da najdemo pod črko E eno samo slovansko besedo, namreč eden (s sorodnim edin, enak), pa še ta ima v drugih slovanskih jezikih, n. pr. v srbsko-hrvatskem, protetični j: jedan, jedin, jednak. Črka E je torej v SP popolnoma tuja.

Nekoliko prijetnejši pogled je na I. Tukaj so slovanski jeziki po zvezi soglasnika j s svetlim polvokalom prišli do precejšnjega števila besed, ki se začenjajo z i: igla, igo, igra, ihta, ikra, ime, imeti, inje, ivje, iskati, iskra, isti, iva, iver. Posebno dajejo črki domače lice sestavljenke s pripono iz-, ki zavzemajo domala dve tretjini besedišča pod I. Tuji element je močno zastopan z latinsko predpono in- v različnih podobah (ilegalen, import, indeks, iregularen, internacionalen).

Razmeroma najbolj prost tujega življa je med samoglasniki O. Iz skupne slovanske dediščine ima celo vrsto besedi: oba, obči, oče, oči, oje, okno, on, orati, orel, os, osa, osem, oster (iz istega korena o s - so tudi osat, osla, ost, ostve), otrobi, otrok, ovca, oven, oves, ozek. Poleg njih imamo množico sestavljenk s predponama o(b)-, od-, to je vsaj štiri petine besedišča pod O. Te sestavljenke so včasih po glasovnih zakonih tolikanj spremenjene, da jih je na prvi pogled težje spoznati: obesiti, oblak, opna (iz ob-vesiti, ob-vlak, o-pnem).

Črka U obsega slabo petdesetino SP, od tega je velika večina sestavljenk s predpono u- (u-bežati). Tujk je le nezaten odstotek. Pomembnejše družine so si ustvarile podedovane besede uk, ud, uho, ujec, ulj, um, usta, uzda. V narečjih često nastopa protetični v-: vučiti.

Od soglasniških posebnosti si moramo ogledati dva. Prvi je F. Praslovanščina tega glasu sploh ni uporabljala razen v besedah, ki oponašajo glasove v naravi, n. pr. frfotati, frfrati, frkniti, fafljati. Od tod prihaja, da je F silno reven in ves tuj. Med tujimi besedami nahajamo že dokaj stare ljudske izposojenke (fant, fara, figa, fižol, frula, fužina), še dosti več pa modernih knjižnih tujk (fading, faktor, farma, farsa, faza, fevd, film, filozof, fond, frak, fraza, fronta, funkcije itd.).

Med vsemi največji kljukec je gotovo Š, saj si je znesel besede od vseh strani kakor sraka perje. V določenih okoliščinah je lahko slovanski glas: še, šest, šiba, širok, šivati. Glagol šteti je nastal iz čteteti, po izpadu polglasnika se je namreč skupina čt olajšala v št. Škripati, škrtati sta se v starini glasila skripati, skrtati. Sploh je značilno za ljudsko govorico, da rada spreminja s pred soglasniki, saj se v narečjih sliši tudi šmrkelj. To se je zlasti dogajalo pri ljudskih izposojenkah; menda nam tuji s ne zveni tako ostro kakor domači, pa ga izgovarjamo š, zlasti v skupinah sk, sp, st. Starovisokonemški scado (danes Schade) smo prevzeli kot š k o d a, tako še škaf, škarje, škarpa, škatla, škiliti, škof, škrat, škric, škrlat, špila, špinača, špital, štacuna, štant, štrana, štruca, štrukelj. Četudi izposojenka ni tako stara, je vendar dovolj, da si jo je ljudstvo prisvojilo, pa se že izgovarja š: škandal, škorpion, špecerija, špijon, šport, štipendija, štrajk, študent.

Tujke vdirajo iz časnikov v vsakdanji govor. Če jih preprosti ljudje spoznajo po slušni poti, radi omahujejo v izgovoru: poleg stadion, statut, storija se sliši tudi štadion, štatut, štorija. Če jih vidijo zapisane in jih redko rabijo, zmaga pisna podoba: stratosfera, strategija, stearin, specifičen, skica, skleroza.

Lahko si torej mislite, v kakšnih škripcih se je znašel SP, ko je moral presojati, ali je beseda že »ljudska« ali ne. Od tod nekatere zanimive dvojnice: teoretično umovanje je spekulacija, trgovinski pojem pa špekulacija; diplomat ima take in take instrukcije, reven dijak se preživlja z inštrukcijami; tehnik dela z instrumentom, godec ima svoj inštrument. Omahovanje je neizbežno, na srečo pa spornih primerov ni dosti.

O OZNAKAH ZA BOLEZNI NA -ICA

V zdravstvu imamo nešteto oznak za bolezni in njihovih znake na -ica. Naj jih nekaj najbolj vsakdanjih navedem: davica, dremavica, kapavica, koprivnica, metiljavica, mrzlica, norice, omedlevica, omotica, osepnice, ošpice, padavica, pljučnica, preganjavica, rdečica, sončarica, škrlatica, temenice, vidovica, vročica, vrtoglavica, zanohtnica, zazobnica, zlatenica. V naših najvažnejših besednjakih pa najdem tudi tele: blodnjavica, hlipavica, rigavica, sanjavica, smejavica, zehavica.

V zdravstvu imamo vse polno pojmov, ki so nam zdravnikom znani ali v mednarodni oznaki ali pa v nemški — zadnje posebno starejšim zdravniškim pokolenjem, ki smo se šolali na nemških visokih šolah. Če že zdravniki med sabo uporabljamo mednarodne, t. j. iz grščine in latinščine izpeljane oznake, preoblikovane seve po slovensko, nikakor ne moremo in ne smemo rabiti nemških oznak za tiste pojme, za katere nimamo mednarodnih, n. pr. Lecksucht, Magersucht. Teh in takih ne moremo in ne smemo rabiti niti med sabo, kaj šele kot pisci in predavatelji! Za te pojme moramo najti primerne slovenske oznake, ker je v vsakdanjem zdravniškem življenju prenerodno, predolgovezno in sčasoma predolgočasno pojme vedno znova opisovati.

Za tvorjenje primernih slovenskih oznak se mi zdi končnica -ica zelo pripravna. Pri izvedenkah iz glagola je treba razločevati glagolnik, ki pomeni dejanje, od izpeljank na -ost, ki pomenijo lastnost, in izvedenk na -ica, ki pomenijo bolezensko stanje. N. pr. slinjenje — slinavost — slinavica. Izvedenke iz pridevnika ali samostalnika zajamejo večinoma pglavitni znak bolezni: bezgavkavica, lymphogranulomatosis, njen pglavitni bolezenski znak so otekle bezgavke.

Med našimi zdravstvenimi pisci je k slovenskemu zdravstvenemu besednemu zakladu prispeval največ oznak na -ica dr. Eman Pertl v svojih treh knjigah. Za poraščenost kože navaja: dlakavica, ježavica, kocinavica, puhavica, resavica — pač po tem, ali je poraščenost podobna dlakam, ježevim bodicam, kocinam, puhu, jazbečjim resam; garjavica — bolezenski zapletljaji pri garjah; krastavica, impetigo; krempljavica, onychogryposis; krotičavica, syndroma varicosum — krčne žile, krotice, lišaj; lisavica, leukoderma; lojavica, seborrhoe; luskavica, psoriasis; mehčavica tuberkulozna, tuberculosis cutis colliquativa; mehurčkavica, herpes; mlečnice, crusta lactea; mozolja vica, akne; otrobavica, pytiriasis; plesnivica žarkovita, aktinomykosis; plešavica — gola mesta na lasišču; srbečica, prurigo; slonavica, elephantiasis; tarčavica — vzbrsti so razporejene kakor krogi na tarči; tolščavica, adipositas; trdavica, sklerosis; trosavica, strniščavica, mikrosporia — povzročajo majhen tros, lasje pa se nekaj milimetrov nad kožo odlomijo in so podobni strnišču; turavica in tvoravica, furunculosis; ušivica,

pediculosis complicata; znojavica, hyperhydrosis; žuljavica, tylosis. Oftalmolog Ješe pravi v svojem učbeniku stanju, v katerem se oko nenehno solzi, solzavica, epiphora, dakryorrhoe; patolog Hrihar pozna krempljevico in boleznj nedostatnice za avitaminoze ter pripominja, da je »izraz po Brezniku«; ftiziolog Smerdu navaja mrenavico za polyserositis.

V Zdravstvenem vestniku 1948 sem priobčil naslednje tovrstne oznake: bisernica, Perlsucht; bleščavica, photophobia; bliskavica, photopsia; blodnjavica ljubosumnostna, Eifersuchtswahn; čiravica, razjedavica, ulcerosis; dimavica — dimasto videnje; gnojavica: krvna, pyaemia, in kožna, pyodermia; ikravica, trichinosis; iskravica = bliskavica; izvrgavica — obolele krave izvrgavajo; jezavica, iracundia; kradljivica, kleptomania; lasničavica = ikravica, ker jo povzročajo lasnice; lizavica, Lecksucht; mavričavica — videnje mavričnih krogov okoli luči; meglavica = dimavica; mekinavica, pytiriasis; migljavica — nenehno migljanje pred očmi; mravljinčavica, formicatio; mršavica, Magersucht; mrtvičavica, tetania; plesavica, choreomania; poproviča, pebrine (bolezen sviloprejk); pšenavica — zajedavci so v mesu kot pšeno, »pšenki«; rakavica, carcinomatosis; sinjavica, morbus coeruleus; skrivljenica, metamorphopsia; slinavica, sialorrhoe, smrkavica, Nasenfluß; snedavica, Eßsucht; sramežljivica — pretirana sramežljivost ob nepravem času; temnavica — temno videnje; trepavica, trzavica, tresavica — bolezensko trepanje, trzanje, tresenje; vodenoglavica, hydrocephalia; zviravica, chorea; žarkovitica, aktinomykosis; živčavica, polyneurosis. Tem oznakam naj dodam še nekaj novih, ki jih lahko nuja prej ali slej terja od nas: bičavica, flagellatio; brbljavica, verbigeratio; brijavica, xyrospasmus — krč v roki zaradi britja; buncičavica, phlyctaena; capavica, cunjavica, Hadernkrankheit — vranični prisad pri nabiralcih in predelovalcih cap in cunj; čemeravica, cyclothymia; črnica, Schwarzwasserfieber pri malariji; črvivica, oxyuriasis; drgetavica — mrzlica ali drgetanje zaradi mraza, živčnosti ipd.; glistavica, helminthiasis; glivičavica, mykosis; godrnjavica, Murmelkrankheit; goltavica, polyphagia; hotljivica, nymphomania in andromania pri ženskah, satyriasis pri moških; izginjavica, potepavica, ubežavica — trije odtenki drapetomanije; kapljičavica — obolenje, šireče se po kapljicah, pršečih iz ust bolnika; klecavica, Knickbeinigkeit; klepetavica, polyphrasia; kloščavica, ixodiasis; mehurjavica, pemphigus; krhavica, onychorrhaxis; kupovalica, oniomania; kvarljivica, Schädigungswahn; lesketavica, liodermia; mencavica, motorische Unruhe; mižavica, blepharospasmus; mušičavica, muscae volantes; mutavica, mutacismus; napenjavica, napihavica, plinjavica, meteorismus; opotekavica, festinatio; piskavica, stridor; poležkavica, klinomania; ponavljavica, onomatolalia;

posnemalica, Nachahmungssucht; poščivalica, enuresis; požigalica, pyromania; prčavica, plethora; preštevalica, arithmomania; puljavica, trichotillomania; rastlinavica, phytosis; razdajalica, doriomania; režavica, risus sardonius; roženavica, hyperkeratosis; sajavica, fuligo; sečavica, stillicidium urinae; semenavica, spermatorrhoe; sijavica = lesketavica; stopicavica, abasia trepidans in brachybasia; ščitničavica, thyreotoxicosis; šegavica, moria; tarnavica, Jämmer-sucht; tožbavica, Querulantenwahn, Proceßsucht; trakuljavica, taeniasis; trepetavica = drhtavica; ubijalica, phomania; vezivnjavica, fibromatosis; votlinavica, syringomyelia in porencephalia; vzdigalica, nausea; žanesenjavica, vociferatio; zanikavica, Verneinungssucht; zemljavica, geophagia; železavica, siderosis; zlatavica, auriasis; žoltavica, xanthopsia.

Naštete besedne nove tvorbe so predlogi zdravstvenega pomenoslovca, katerega je v njegovem strokovnem delu nuja neštetokrat prisilila, da je moral biti besedotvorec. Prav in lepo bi bilo, če bi njegove predloge pretehtal jezikovni izvedenec, izrekel in utemeljil svoje bodisi pritrdilne ali izpodbijajoče mnenje.

Opomba uredništva. Izvedenke s pripono -ica iz glagolske osnove pomenijo delujočo žensko osebo, n. pr. terica, perica, žanjica. Včasih pride do nekakšne poosebitve, tako si lahko razložimo sušico in davico, to je bolezen, ki suši, davi. Tvorba ni več živa, zato je kovanje takih besed zelo tvegano.

Če je pripona -ica pritaknjena samostalniku, dela manjšalke (hiša: hišica) ali pa iz moških imen ženska (tat: tatica). Za imena bolezni ne pride v poštev. Ta se delajo danes le še iz pridevnika, seveda je le-ta lahko izpeljan iz glagolske ali imenske osnove: huda bolezen je hudica (protin), če si ves zlaten, imaš zlatenico, če mrzel ali medel, imaš mrzlico ali medlico, če ti je ud mrtev, je to mrtvica. Tudi deležniki so glagolski pridevniki, od tod gorečica, srbečica, rdečica.

Napačno je misliti, da sta koprivnica, pljučnica izpeljani naravnost iz samostalnika kopriva, pljuča, marveč preko pridevnika kopriven, pljučen, ki je dal značilni glas n. Zanohtnica je bolezen, ki se razvije za nohtom.

Največ imen za bolezni dela sestavljeno obrazilo -av-ica. Danes je menda poleg -nica edino tvorbo. Dela pa a) iz nedovršnih glagolov pridevnik, ki pomenijo lastnost: dremav je tisti, ki večkrat in rad dremlje; dremavica je taka bolezen; b) iz samostalnikov pridevnik, ki pomenijo obilico: glistav, slinav, solzav, bolezn pa glistavica, slinavica, solzavica. Ker ima večina pridevnikov na -ljav tudi dvojnico na -ljiv (brbljav, brbljiv), se razume, da najdemo poleg dremlavice tudi dremlavico. Vendar delamo imena za bolezni na -avica ali -ivica samo, če nam osnovni pridevnik zveni domače. Za poudarek velja, da ga ima izvedenka na istem zlogu kakor pridevnik. Napačno bi bilo misliti, da je samo -ica primerno obrazilo za imena bolezni; kakor kaže vsakdanja raba, se za to često uporabljata tudi glagolnik ali pripoma -ost, seveda po večjem ali manjšem pomenskem premiku. Ne verjamem, da bi bilo celo zdravniku potrebno ločevanje med napenjanjem in napenjavico, med vodenoglavostjo in vodenoglavico.

Če s takim merilom sodimo nova imena za bolezni, nam nekaj zgoraj predloženih ne bo všeč. Kupovalica, ponavljalica, posnemalica, poščivalica, požigalica, preštevalica, razdejalica, ubijalica, vzdigalica niso iz opisnega deležnika, zato je s kvečjemu mogoče s končnico -avica. Odkloniti moramo živčavico, vezivnjavico, zanesenjavico, zemljavico, železavico, zlatavico, roženavico, ker so napravljene po nemogočem pridevniku. Sklerozo bi rekli kvečje-

mu trdica, ne pa trdavica. Ubežavica ni prav, ker je iz dovršnika. Žarkovitica bi bil edini zgled za ime bolezni na -itica. Pomenska plat ni dobro izražena z dimavico, slonavico, capavico, cunjavico, kapljičavico, saj ne gre za bolezen, ki je zanje značilna množica dima, slonov, cap, cunj in kapljic; brijavica bi bila bolezen človeka, da se hoče kar naprej briti.

Ostalim imenom za bolezni, ki jih omenja ali predlaga avtor, jezikoslovec ne more ugovarjati; vendar o njih ne odločuje on, marveč raba. Če bodo zdravniki vobče sprejeli to ali ono besedo, bo obveljala, pa četudi ni posebno dobro narejena; nasprotno pa je najpravičneje in najlepše ustvarjena beseda samo dim, če je ne uveljavi raba.

A. B.

SLOVNIŠKE IN PRAVOPISNE DROBTINE

O pomenu nekaterih pridevnikov

Temperatura je visoka. Ali je ta stavek pravilen? Da bo odgovor dovolj jasen, moram seči nekoliko bolj na široko in spregovoriti nekaj besed o pridevnikih, s katerimi označujemo manjšo ali večjo mero posameznih naravnih pojavov, občutkov, čustev i. pd. To je potrebno tudi zato, ker naletimo zelo pogosto na napake, ki jih je zakrivil vpliv tujih jezikov in se često ponavljajo v pogovornem jeziku mestnih ljudi. Kažipot naj mi bo pri tem nepokvarjeni ljudski govor, ki je povečini ohranil slovenski način izražanja.

Vzemimo najprej take pojave, kot so mráz, vročina, soparica, veter ali pa bolezen, stiska in temu podobno! Če se mráz stopnjuje, da postane neprijeten, pravimo, da je pritisnil hud mráz. V tem smislu govorimo tudi o hudi zimi. Tudi nevihta je huda. Sploh govorimo o vsem, kar nas hudo prizadene, da je hudo. Tudi časi so lahko hudi, ne težki, kot pogosto slišimo. Hud udarec me je zadel, ne težak. Bolezen je huda, ne težka. Vojak je lahko hudo ranjen. Napačno je govoriti o težkih ranjenih, saj ne mislimo na njih telesno težo, temveč le o hudo ranjenih. Tudi o nesreči, skrbi, krivici, kazni ne govorimo, da so težke ali morda velike, temveč da so hude: Huda nesreča ga je zadela. Bil je v hudih skrbeh. Trpi hudo krivico. Obsodili so ga na hudo kazen. Govorimo tudi o hudi strmini, o hudem klancu, ker sta neprijetna za hojo in vožnjo.

O pogostni rabi tega pridevnika pričajo tudi neštete zloženke, kakor n. pr. hudogled, hudogleden, hudoleten, hudoletnica, hudomušnik, hudouren, hudournik, hudozimci z istim pomenom kot sredozimci. Tudi številna krajevna imena potrjujejo to: Hudajužna, Huda luknja, Huda polica, Hude Ravne, Hudi kot, Hudi log, Hudi turn, Hudo pri Novem mestu, Hudo pri Višnji gori.

Isto velja tudi za prislov hudo: hudo mi je; hudo me je prizadelo; hudo se je vrezal, vsekaj, ranil; hudo so ga pretepli; hudo je zbolel, ne: težko je zbolel; hudo je prizadet; hudo poškodovan itd.

Zelo pogosto se napačno rabi pridevnik visok. V ljudskem jeziku je gora visoka. Človek je po telesu le velik. Visok človek je toliko kot ošaben, prevzeten in nedostopen človek. Tako govorimo o visoki vodi,

medtem ko pozna ljudski jezik le veliko vodo. Visok sneg je gotovo manj ljudsko, zato manj pravilno kot debel sneg, saj govorimo celo o debeli zimi, kadar je sneg debel. Še nekaj takih napačnih zvez: žanje visoke dobičke, prav: velike, tudi mastne dobičke; knjiga je izšla v visoki nakladi, prav: v veliki nakladi; o tebi imajo ljudje visoko mnenje, prav: dobro mnenje, še bolje: o tebi ljudje dobro mislijo, te cenijo; visoka zavednost, prav: velika, močna, odločna zavednost; visoka pripravljenost, prav: velika, resna, dobra, vestna pripravljenost.

Kaj zdaj z našim stavkom? Temperatura je visoka? Tu se ne moremo več nasloniti na ljudski govor. Temperatura ni ljudski izraz, temveč spada v strokovno izrazoslovje. Kadar govorimo o temperaturi, imamo v mislih določeno število stopinj na toplomeru. Stebriček živega srebra v termometru je lahko višji ali nižji. Zato je čisto naravno, da govorimo o visoki temperaturi. Tako rabimo pridevnik visok na osnovi podobne predstave povsod tam, kjer izražamo kako lastnost po stopinji na merski lestvici. Govorimo na primer o visokem krvnem tlaku, o visoki električni napetosti; kjer pa manjka taka predstava, tam govorimo o težkem tlaku in težki napetosti. Če se n. pr. v družbi sporečejo, nastane težka napetost, ne visoka napetost.

Poglejmo še, kako izražamo to z glagolom? O vodi pravimo, da je narasla. To je popolnoma v skladu z ljudskim izrazom »velika voda«. O boleznih pravimo, da se je poslabšala ali pogoršala. In temperatura, krvni tlak, električna napetost? Svetovali bi uporabljati izraze: temperatura narašča, krvni tlak, električna napetost narašča, čeprav ne moremo reči, da je n. pr. stavek: temperatura se je dvignila ali celo poskočila nepravilen, ko dopuščamo, da je temperatura visoka, da je tlak visok itd.

Ioan Tominec

Konjska sila ali konjska moč

Izraz »konjska sila« v pomenu, v kakršnem ga rabimo v fiziki, tehniki in tudi v vsakdanjem življenju in ki ga pozna v tem pomenu tudi »Slovenski pravopis«, je dvomljive vrednosti. Ali ni boljši v tem pomenu izraz »konjska moč«?

Najprej, kaj pomeni beseda »sila«? V kakšnem pomenu jo rabi ljudski govor? Naj navedem nekaj primerov iz vsakdanje rabe: Po vsej sili je hotel denarja od mene. To misel bi lahko izrazili tudi takole: prisiliti me je hotel, da bi mu dal denarja. S silo pri njem nič ne opraviš; to pomeni: če ga siliš, če nanj pritiskaš, nič ne opraviš. Nadaljnji primer: Kar pojé, pojé po sili, t. j. mora se prisiliti. Kar poskušajte zamenjati v teh stavkih samostalnik »sila« s samostalnikom »moč«, pa boste takoj videli, da ne gre. Beseda ima sicer tudi drugačen pomen, vendar pa v nepokvarjeni ljudski govorici ni nikdar isto kot »moč«. Pogosto je na primer isto, kar »stiska«. Zopet nekaj znanih primerov: Sila kola lomi, pravi ljudski pregovor. V največji sili bo tudi to dobro, to je: v stiski, v pomanjkanju bo tudi to dobro. Ima dosti, mu ni sila delati, tako pravi kmečki človek o svojem bogatem sosedu. Znani so vam dalje izrazi: bo že za silo, t. j. če ne bo boljšega. Res je, da nahajamo izraz »sila« v po-

menu »moč« v naši strokovni književnosti. Tako ga lahko berete v Cigaletovi »Znanstveni terminologiji«, dalje v raznih učbenikih fizike. To pa, kakor smo videli, nima osnove v ljudskem govoru. SP je sicer sprejel izraz »konjska sila« v svoj slovar, a ga kljub temu ne priporočam in dajem prednost izrazu »konjska moč«, to tem rajši, ko je znano, da naj-novejša slovenska znanstvena literatura govori le še o konjski moči in ne več o konjski sili.

Naj podkrepim ta izvajanja še s pridevnikoma, narejenima iz samostalnikov »moč« in »sila«! Močan — to dobro čutite — je nekaj drugega kot »silen«. Lévsstik je zapisal o Martinu Krpanu, da je bil močan in silen človek. Nikar ne mislite, da je Lévsstik v tej klasični povesti, v kateri je vsak stavek kot izklesan, zagrešil stilistično napako, tako imenovano tautologijo, to se pravi, da je z dvema besedama, postavljenima drugo za drugo, povedal isto! Ne, Krpan je bil močan, svojo kobilico in tovor z njo je prenesel v stran; to mu je bilo kakor komu drugemu stol prestaviti. Bil pa je Krpan tudi silen in je to tudi z dejanji pokazal.

Ivan Tominec

Dolgi in kratki nedoločnik

Zdi se mi čisto prav — tako mi je dejal prijatelj A. M. — da naš knjižni jezik ne dopušča redukcije samoglasnikov. Zato bi rad vedel, kaj mislite o pesmi Mateja Bora v »Naših razgledih« decembra 1954:

Če bi kratki nedoločnik
si dovolil, o moj bog!
bi pobol me naš mogočnik
ko razjarjen kozorog!
Bit' al ne bit' vprašuje se poet,
ki mora verze meriti, ne merit,
pa se ne zna s tem, da je v jezik ujet,
žal ne pomiriti in ne pomirit.

Kratki nedoločnik, kakor pravijo, ni nastal iz dolgega, ne sodi torej v poglavje o vokalni redukciji. A Boru ne gre za to. Hoče se mu pač krajših oblik, ker so mu domače in lažje. To se vidi iz tehle vrstic:

Kmet govori počas, k počas živi,
mi' pa, ki živimo vendar mal hitrej,
naj bi govorl clo še počasnej?
Jezikoslovci, ne! Nam se mudi.

Prijatelju sem odgovoril nekako takole:

V teh pesnikovih besedah ne maram videti več kot voljo ustvarja-jočega pesnika in sploh književnika, ki ne dopušča, da bi mu kdo kratil pravico, oblikovati in razvijati knjižni jezik. Te pravice mu nihče vzeti ne more. Seveda tudi jezikoslovec ne. Jezikoslovje je zgodovinska zna-nost. Med drugim raziskuje tudi zgodovino knjižnega jezika vse do današnjega stanja. S tem stanjem pa razvoj knjižnega jezika še ni kon-

čan, življenje teče dalje. Normativna slovnica slovenskega knjižnega jezika na današnji stopnji razvoja ali pravopisni slovar in podobna praktična pomagala — vse to v bistvu ni nič drugega kot nadrobna ugotovitev današnje razvojne faze v zgodovini knjižne slovenščine, neprisiljena in vse prej kot samovoljna uzakonitev obstoječih oblik.

O oblikah, ki ne ustrezajo dosedanjemu razvoju knjižnega jezika ali pa so proti pravilom slovenskega jezika, pravimo, da so nepravilne. Kratki nedoločnik na primer ni proti pravilom slovenskega jezika. Na Krasu, Notranjskem, Dolenjskem, na južnem Štajerskem poznajo v glavnem kratki nedoločnik brez *i*, na Gorenjskem, Koroškem, na vzhodnem Štajerskem pa dolgi nedoločnik z *i*. V knjižnem jeziku je danes v rabi dolgi nedoločnik. Če bi bil Slov. pravopis sprejel v svoj slovar kratki nedoločnik, bi mu lahko očitali samovoljnost in potvorbo knjižne slovenščine, kakršno pišemo danes. Kakšna bo nadaljnja usoda obeh nedoločnikov v knjižnem jeziku, bodo odločili pišoči ustvarjalci. Sicer pa za marsikatero pisanje res drži, kar pravi Bor:

Naš jezik ni za rabo naših dni,
med njim in ljudstvom je še vedno zid.

Ivan Tominec

Ali govorimo slovensko ali po slovensko

Nedavno sva govorila s prijateljem o jezikovnih stvareh. Omenil sem mu, da govore v mojem rojstnem kraju pri mnogih hišah »po mačje«. Prijatelj me je debelo pogledal, ker ni razumel, kako to mislim. Zato sem mu pojasnil, da je govorjenje po mačje to, če rabimo namesto moških in ženskih oblik oblike srednjega spola, n. pr.: še jesti se ni naučilo (o moški ali ženski osebi); tako je bilo pijano, da ni moglo na nogah stati. V splošnem pa govore po Slovenskem po slovensko, ponekod tudi slovenski, včasih so govorili tudi po kranjsko. Po različnih krajih govore različno: na Dolenjskem po dolenjsko, na Štajerskem po štajersko itd. Zato je tudi za knjižni jezik pravilno, kot predpisuje Slov. pravopis: govorimo po slovensko ali govorimo slovenski.

Ivan Tominec

O v in n v slovenski knjižni izreki

Trditve, ki so jih zapisali naši jezikoslovci in slovničarji o izgovoru pisanega znamenja v v slovenski zborni izreki, si niti v treh povojnih priročnikih (Pravorečje 1946, Slovenska slovnica 1947, SP 1950) niso povsem edine. Glavni vzrok je morda v tem, da so eni predpisovali, drugi ugotavljali njegovo izreko v »olikanem« knjižnem dialektu ali pa povezovali opisno in normativno gledanje na vprašanje. Kdor je imel količkaj opraviti s študijem in poukom slovenskega jezika, ve, kako težavno je izvajanje stroge pravorečne diktature. Predpisovalec pravorečnih norm mora do dna poznati zgodovinski razvoj slovenskega jezika v vseh njegovih vejah, a ne sme paberkovati drobtin iz preteklosti in dialektov,

temveč mora s tankim ušesom prisluhniti sedanosti, zabeležiti tiste v danem času prevladujoče govorne težnje, ki jezikovno vse Slovence družijo, in predlagati take osrednje najlaže dosegljive norme, ki zajemajo čim globlje duha vsega slovenskega jezika. Pravopisec ima pred seboj razgrnjeno vso natiskano zgodovino od protestantskih piscev do danes, za pravorečje pa se zgodovina šele piše na magnetofonske trakove in plošče.

Toda kdo in kje govori zborna slovensko? Vsa žarišča, radio, gledališče in druga, ki jih našteva M. Rupel v uvodu Pravorečja 1946, so bolj kone uradne inštitucije, kjer so posamezniki izpiljeni po veljavnih pravorečnih predpisih do skrajnih »rafines«; ko pa se umaknejo iz »službe«, se brž otresejo zborne izreke (kdor si jo je prisvojil) kot uradnega ali šolskega ozračja in obraza ter zdrsejo v pogovorni jezik, če hočejo v življenje potopljeni še govoriti normalno (dve normi!). Plast slovenskega zbornega govora se je v zadnjih desetletjih ob razvoju gospodarskih, političnih in kulturnih središč hitro okrepila, prejema pa še vedno veliko iz dinamičnega pogovornega jezika in dialektov, tako da mu je zagotovljen organski razvoj in da se slovničar ne bo znašel v začaranem krogu, da bi opisoval to, kar je prej normiral, in normiral na rezultatih takega opisa.

K razmišljanju o izgovoru v : u me je spodbudil napovedovalec Radia Ljubljane, ki dosledno z ustnično-zobnim, izrazito intenzivnim v vztrajno razpravlja, ugotavlja, prijavlja, ponavlja, postavlja, zabavlja, pripoveduje pravljice, govori o mravljah, čestita Pavli in Pavletu, želi zdravja in dolgega življenja. Drugi napovedovalci se mu nekako ne morejo v taki izreki pridružiti, čeprav se nekateri k temu silijo. Tak izgovor je domač samo vzhodnim slovenskim narečjem in še kakemu obrobnemu govoru ob srbohrv. jezikovni meji, seveda z lokalno barvano tonično in glasovno modulacijo okolice v fonetični enoti in stavku. V tej potezi se ti govori ujemajo s sosednjimi hrvatskimi; med slovensko in srbohrv. fonetiko pa je prav v tem nasprotju u : v občutna razlika. (Srb ali Hrvat, ki se je sicer dobro naučil slovenščine, brez posebne pažnje ne bo odpravil svojega v (Pavle), obratno Slovenec ne svojega u (Paule). Pri omenjenem napovedovalcu pa je ves govorni temperament drugačen od vzhodnega, njegova stavčna melodija, barva in kvaliteta vokalov kažejo na zahodna slovenska narečja. Namesto harmonično-enovitega in naravnega govora bijejo v uho taki heterogeni elementi. Avtor gornjega izgovora se ni mogel naslanjati na Pravorečje ali SP, ker oba take izreke ne dovoljujeta, pač pa na Slovnico 1947, kjer so podobni primeri z ustnično-zobnim v tudi navedeni.

Vsi od Škrabca sem so si edini, da govorimo ustnično-zobni v pred vokali, čeprav danes nekako neradi izgovorimo v u, v o, kadar gre za zvezo s predlogom, n. pr. da j mi v usta, poglej mu v obraz in pd. Samo v taki poziciji in skupini r v j ga navaja tudi Ramovš za knjižno izreko v Konzonantizmu, str. 129; Breznik soglaša s Škrabcem, da izgovarjamo v tudi pred r v korenih v račati, vreme, Pravorečje razširja v še pred vsak r in l v istem zlogu, Slovnica 1947 pred vsak r in l, ne

glede na to, če je v istem zlogu ali ne, SP v istem zlogu pred r, pred l omahovanje med v in ũ.

Kako se današnje stanje sklada z gornjim? In čigavo izreko naj imenujemo odločujočo? Po mojem samo izgovor takega posameznika, ki si ni zavestno prisvajal norm za zborni izreko, pa imamo kljub temu vtis, da govori ali predava v odlični, popolnoma »pravilni« slovenščini. Takih najbrž ni veliko, toda ti so pravi virtuozji jezika. Tak naravni izgovor je moral biti podlaga Ramovševi ugotovitvi izgovora v samo pred vokali. Prav do take sodbe pridemo tudi pri Škrabcu in Brezniku, če izločimo primere s tako imenovanim vokaličnim r tipa vər niti, vər sta, vər ša, vər t, vər tača, vər žem, ki pravzaprav sodijo v skupino v pred vokalom. Nekatere take besede, ki mogle ohranjati izgovor vr- tudi pod vplivom paralele, n. pr. vər žem : vreči. SP 1950 se z dopustitvijo omahovanja med v in ũ pred l spet vrača k Brezniku. Na splošno, menim, prevladuje tudi v zborni izreki ũ pred r in l prav tako kot pred drugimi konzonanti. Posplošenje ũ pred vsemi konzonanti bi mogli brez škode za blagoglasje sprejeti v zborni izreko.

Primeri vrvjo, krvjo, postrvjo, črvje zadržujejo ustnično-zobni izgovor pod vplivom drugih sklonov, če pa nastane taka skupina v fonetični enoti, slišimo izgovor -r ũ j-, n. pr. črv je, kar ujedaj se, kdor v jezi, kar v jarem z njim.

Praksa tudi ne potrjuje predpisa o enozložnosti besed kot črv, vrv, drl, sprl, vrl. Tudi najbolj disciplinirani podložniki pravo-rečja govorijo vər u, čər u, dər u, spər u, vər u, seveda samo pred pavzo.

F. Jakopin

Nekaj gorenjščine

Pred leti sem si zapisal v Gorjah nekaj besed iz vsakdanje rabe Gorenjcev. Res da je med njimi nekaj takih, ki jih pozna še katera druga pokrajina, ki jih je zapisal že Pleteršnik ali so jih uporabili pisatelji Gorenjci (Valjavec, Finžgar, Jalen), vendar mislim, da ne bodo brez mika za bralca. Seveda sem jih presadil v knjižno obliko, narečno pa sem dal v oklepaj, če se mi je zdelo potrebno. Razlaga je dodana za dvopičjem.

B a š k a : butara suhljadi — b a š k a t i : delati butare — b r i n i c a (brinca) : smrečica — č e r h : storž — d r v n i c a : drvarnica — f l a n č n i k (hvančnik) : vrteček za pridelovanje sadik — f r č a : prostor pod napuščem — g l i s t e : tramičje nad ognjiščem — i s t j e : žrelo pri peči — i z l e t a v n i k : brada pri panju — j e d o v e c : veter, ugoden za sušenje ajde v stogovih — j a k o b č k i : o sv. Jakobu zrela jabolka — k i m p e ž : gare — k l j u č a v n i c e : narcise — k u r j i c a : teloh — l j u b e n s k a skleda : lončena skleda z Ljubnega — m e r j e v e c : geometer — m e ž e k : gorski medved — m o s t n i c a : deska na mostu — m r k a č : oven — n o v i n č e k : nov sneg (če ga je malo) — p e č n i c a : modelček pri krušni peči, kamor se rada hodi gret muca — p e h t r a (pehta) baba : grda gorska čarovnica — p e š t a : majhna pojedina za sorodnike prvo nedeljo po svatbi — p e t r e , p e t e r : oder na skednju — p e v c a r : cepič

— *pirša* : pirhasta krava — *plevnik* : plevnica — *prepasti* : vse leto je brez nesreče čredo prepasel — *prhá vica* : prhek sneg — *pustuh* (pstuh) : sitnež — *prstén* : siten — *rtíče* : prednji del kratkih gorskih sani — *samótežnice* : sani, ki jih vlečejo samótež — *sani-nec* — sneg, po katerem sani gladko drčé — *skok* : zadnji del gorskih sani — *srdá* : leha, ogon — *sekanci* : žebliji pri kvedrih — *selišče* : stavbena parcela — *stan*, *stanovi* : gorski senik, lesenjača za kosce — *stagne* : ograjeno stekališče za živino — *strinič* (strnič) : bratranec po materini strani — *sušniki* : suhi smrekovi vrhovi za letve pri plotu — *škrvanta* : ostro, od dežja sprano kamenje v gorah — *tročina* : raven kraj, travnik — *trkelj* : odžagan drevesni štor — *vodir* : fant, ki donaša koscem vodo — *vsesvetnica* : krizantema — *zágata* : prostor, kamor odlagajo nepotrebne reči — *zágatno vreme* : soparno — *zaplečnik* : nepovabljen gost na svatbi — *záseka* (zaska) : se-sekljana, a ne topljena slanina — *zaverilo* (zaveriv) : zavora pri saneh — *zvončar* : izdelovalec zvoncev (na Višelnici pri Gorjah) — *žlémperga* (iz nem. slegebrücke) : vrata v podu za v klet.

Ivan Dodić

Drobec iz praktične fonetike: skupina -tl-

Besed, ki bi se začele s konzonantsko skupino cl, nl, rl, slovenski jezik nima, fl imajo samo tujke. Dlj ima vsega sedem gesel. Zveza tl v začetku nesestavljene besede pa povzroča zanimivo posebnost: ob izgovoru namreč zračni tok ne uhaja enakomerno na obeh straneh spredaj znižane in zožene jezikove ploskve, temveč z leve komaj zaznavno, na desni pa nastane eksplozija tik ob notranji strani lica, ki ga pritisk poččegeta, potrese in lahko povzroči sunkovit poševen izmeček sline. Pojav je najbolj izrazit pred e in i, torej v dvignjeni legi jezika, manj pred ostalimi vokali. Zlasti v enozložnicah (tlè, tli) je tak izgovor značilen.

Ali je pojav individualen ali splošen? Izrazit morda samo pri Štajercu, ki se muči s kranjskim »tlè« (iz »tule«), saj svojega »na tléh« ne izgovarja tako? Zanimivi bi bili posnetki z aparati.

Skupina tl v začetku besede vsekakor ni lahko izgovorljiva in je redka v slovenščini, podobno kot tn: SP pozna komaj šest gesel. Bolj pogostna je skupina v sredini besede ali v zloženkah v nenaglašenih pozicijah po izpadu polglasnika.

Dokaz težke izgovorljivosti so spremembe: skupine tl, dl, tn, dn se olajšujejo v kl, gl, kn, gn, prim. narečno *klačiti*, *na kleh*.

Za ta pojav se zdi Ramovšu (Konz., 207) diferenciacija verjetnejša ko asimilacija. Ramovš ne dela razlike med izgovorom skupine v začetku in sredi besede.

Skupina tl je fonetsko zanimiva in zahteva posebno tehniko govora. Poudarek na prejšnjem zlogu izgovor tl sredi besede znatno olajša (metla).

L. Stan.

Opomba uredništva. Ta pojav disimilacije je sicer že dobro znan, ne pa način izgovora pri skupini tl, kakor ga je opisal avtor. Zanimivo bi bilo ugotoviti, kod in kako je razširjen.

»Ali bi ne bilo prav,« me je vprašal prijatelj, »če bi bil Slov. pravopis dodal besedi ‚neumrjoč‘ križec?«

Skoraj da je tako. Neumrjoč je nekakšen deležnik sedanjega časa h glagolu umreti. Oblika umrjoč ali umroč pa je nemogoča, ker k »umreti«, ki je dovršen glagol, ne moremo tvoriti deležnika sedanjega časa, pač pa le k mreti, mrem ali mrjem: mroč ali mrjoč. Mogli bi kvečjemu reči nemrjoč, kar pa ni v rabi. Neumrjoč bi mogli primerjati s pridevnikom nemogoč, ki sestoji prav tako iz nikalnice ne in pridevnika mogoč, ki je po svojem nastanku deležnik glagola moči. Praktično slovnico pravilo pravi, da delamo deležnike sedanjega časa tako, da dodamo krajši obliki tretje osebe množine obrazilo -č. Danes se glasi ta h glagolu moči »morejo«, некоč so govorili »mogo« in naši stari pisatelji so tudi tako pisali. V poeziji je še danes oblika »mogo« tu pa tam v rabi. Glagol moči pa je nedovršnik, zato sta obliki mogoč in nemogoč pravilni. Nasprotno je »neumrjoč« iz dovršnega glagola, potemtakem umetna tvorba. Recimo zato rajši: neumrljiv!

Ivan Tominec

Klopca ali klopica

Ali ni klopca narečno? Na to vprašanje moramo odgovoriti, da klopca nikakor ni narečna oblika, temveč, kot homo videli, celo pravilnejša od oblike klopica. Slovenski pravopis te zadnje oblike sploh nima.

Ločiti moramo priponi -ica z i in -ca brez i. To sta manjšalni priponi za samostalnike ženskega spola. Prvotno je veljalo in velja še danes z nekaterimi izjemami pravilo: -ica je manjšalna pripona za ženske samostalnike na -a, -ca pa za ženske samostalnike na soglasnik. Nekaj primerov: hiša, majhna hiša je hišica, enako noga — nožica, veja — vejica, žaba — žabica. Iz samostalnikoy na soglasnik pa imamo izvedenke na -ca: kad — kadca, prvotno tudi samo brv — brvca, klop — klopca, peč — pečca itd.

Vemo pa, da v živem jeziku ni stalnosti, da delujejo tu kot izpreminjevalni faktorji poleg čisto glasoslovnih zakonov tudi psihološki činitelji, predvsem analogija. V naših primerih je n. pr. pripona -ica jela izpodrivati pripono -ca. Poleg vrvca imamo tudi že vrvica, poleg pečca tudi pečica. Majhna vas je celo samo vasica. Tako bomo rekli, da sta obe obliki, klopca in klopica, pravilni.

Ko že govorimo o manjšalnih priponah, naj opozorimo še na tako pomensko razločevanje, kot ga imamo med glávica in glávica. Glávica je majhna glava v pravem pomenu besede: ima dobro glávico. Glávica pa je rastlinski plod. Govorimo n. pr. o lanenih glávicah. Lanene glavice phemo, da dobimo laneno seme.

Ivan Tominec

PREGLED NOVEJŠE HRVATSKE DRAME

Hrvatsko dramsko ustvarjanje ima v resnici lepo tradicijo. Že takoj v prvih začetkih je pokazalo precejšnjo življenjsko moč. Po cerkvenih predstavah in nekaterih manjših dramatikih se je pojavil v 16. stoletju Marin Držić, avtor številnih renesančnih komedij in pastirskih iger, s katerimi si je poleg Gundulića pridobil glas enega najboljših književnikov starejše hrvatske književnosti. Njegove drame pomenijo za ta čas veliko delo tako v slovanskem kot v evropskem merilu. A največja odlika je njihova estetska vitalnost, tako da prav v zadnjih desetletjih zbuja veliko zanimanja in globoko spoštovanje ne samo številnih književnih zgodovinarjev in kritikov — jugoslovanskih in tujih — ampak tudi gledalcev. Publika pa ni le jugoslovanska, za katero je razumljivo, da ljubi svojega demokratičnega pisatelja, temveč so nekatere Držićeve drame zmagovito vzdržale kritičnost kritikov in publike predlanskim na pariškem festivalu, lani pa pred nizozemskimi gledalci in na študentskem gledališkem festivalu v Erlangenu.

Poleg Gundulića in nekaterih manj znanih in neznanih avtorjev, od katerih se posamezni še danes pojavljajo na odru, je ohranil dosti sočnosti kajkavski dramatik razsvetljenstva Tito Brezovački; njegovi komediji »Matijaš Grabancijaš dijak« in »Diogenes« sta spodbudili več piscev, ki so ju predelavali, vendar sta želi v zadnjih 150 letih največ uspeha v originalni avtorjevi obliki.

Novejša hrvatska drama, katere najširše meje segajo od ilirizma do danes, je gradila na tej dokaj lepi dediščini. In kakor je mlada ilirska inteligenca meščanskega in drobnoplemiškega porekla postavljala na političnem področju zahtevo po združitvi vseh hrvatskih krajev, v nadaljnji perspektivi pa tudi združitve vseh jugoslovanskih narodov pod nevtralnimi ilirskim imenom, tako jo začela delati tudi na kulturnem področju. Kot značilno se pojavi v književnosti povezovanje ilirizma s starejšo hrvatsko književnostjo renesanse, baroka in razsvetljenstva ne le v tem, da so ilirci izdajali dela Gundulića, I. Đurđevića, Menčetića in drugih starih piscev, ampak hkrati tudi v tem, da so najpomembnejši pisatelji tega časa sprejeli mnogo elementov starih piscev, kot na primer Mažuranić od Gundulića ter Vraz in nekateri ilirski liriki vsebinsko-stilne elemente od starih hrvatskih petrarkistov. Ta vpliv se je čutil še v generaciji A. Šenoe.

Na področju dramskega ustvarjanja se kontinuiteta novejše hrvatske književnosti s starejšo lepo kaže v težnji Dimitrija Demetra, da bi s predelavo Gledjevićeve »Zorislave« v dramo »Ljubav i dužnost« in Gundulićeve »Sunčanice« v dramo »Krvna osveta« v izdaji »Dramatička pokušenija« (1838) oživil starejše dramatike; kajkavski drami Lj. Vukotinovića »Golub« (1832) in »Prvi i zadnji kip« (1833) pa sta povezali kajkavsko dramatiko z novejšo v štokavskem narečju, ki ga je ilirizem izbral za književni jezik.

Toda tudi brez težnje po naslonitvi na dramsko dediščino preteklosti je ilirizem z literarnozgodovinske strani veliko pomenil za razvoj te književne vrste, ki je v desetletjih pred narodnim preporodom, v dobi politične medlosti in dekadence že sama venela. Tu ne gre toliko za Kukuljevićeve in Vukotinovićeve drame, večinoma z motivi hrvatsko-turških nasprotstev, od katerih je Kukuljevićev »Juran i Sofija« (1839) prva drama, prikazana v času ilirizma v narodnem jeziku, kolikor za Demetrovo »Teuto« (1844) in Nemčičevo komedijo »Kvas bez kruha« (1854). Demeter, ki je pokazal v epskem »Grobničkem polju« dokaj žive slike, v tragediji »Teuta« pravzaprav ni pravi ustvarjalec, toda drama je zanimiva kot posebno značilen dramski poskus svojega časa. V nji je pravzaprav sinteza političnih in književnih idej dobe. Snov je Demeter vzel iz življenja starih Ilirov, ki se bore proti Rimljanom, da je lahko uveljavil ilirsko idejo; poudarjene so težnje po svobodi, boj proti tujcem in posebno sloga, za katero so se zavzemali mladi ilirski izobraženci; obdelavi te snovi je dala romantika s svojo eksotiko in čustveno vsebino mnogo komponent, tako tudi deseterec narodne pesmi.

Drama je simpatično odjeknila v vrstah preporoditeljev, toda čas je kmalu odkril hude psihološke napake in delo se je izgubilo z odra, ostalo pa je pomemben dokument težnje, da se tudi na dramskem področju dá močnejši poudarek ustvarjanju nacionalnega repertoarja.

Nasprotno zasluži mala komedija Antuna Nemčiča »Kvas bez kruha ili tko će biti veliki sudac« posebno pozornost zaradi živahnega teksta, ki je nezaslužno propadel ob premieri v gledališču. Sredi romantične atmosfere gre za realistično temo s političnimi boji, prekanjenostjo ilirov in madžaronov ter njihovimi osebnimi interesi, kar vse obdaja piščev neusmiljeni humor, toda drama ima naivno tehniko; kljub temu s pravico čaka režiserja, ki bi jo z nekaj retušami oživil na odru.

Za drugo polovico 19. stoletja moremo ugotoviti kvantitetne uspehe, konec stoletja pa pomeni tudi znaten kvalitetni vzpon, ki je sledil počasnemu dviganju nivoja in manjšim delnim uspehom. V razdobju Bachovega absolutizma je bil osrednja osebnost Mirko Bogović, ki je ravno v tem času razvil največjo dramsko dejavnost. Za svoje tri tragedije — »Matija Gubec« (1859), »Frankopan« in »Stjepan, posljednji kralj bosanski« — je vzel snov iz daljne zgodovine, ker ni bilo mogoče porabiti teme iz sodobnega političnega življenja. Poskus aktualne teme v ilirski pesmi mu je prinesel — kot je znano — daljši zapor. Toda njegova politična usmerjenost in temperament sta zahtevala in dala delom močno idejno aktualnost.

V času Bachovega političnega pritiska je Bogovićevo opredelitev za Frankopana in Zapoljo proti Ferdinandu Habsburškemu v resnici pomenila močan protest proti nasilju oblasti v sodobnem političnem življenju. Simpatije plemiča Bogovića za upravičene kmečke zahteve in boje 16. stoletja so živo odjeknile v njegovem času kot tudi pozneje, ko je bila drama posebno med obema vojnama kljub psihološkim pomanjkljivostim in slabi tehniki često uprizorjena na odru.

Pri teh dramah vpliv Shakespeara in nekaterih drugih evropskih dramatikov ni naletel na izrazito nadarjenost, nadaljnji pregled dram-

skih prizadevanj pa kaže, da je bilo poleg težko skonstruiranih tragedij vedno več komedij in poleg njih tudi nekaj ljudskih iger, to je iger relativno lažje vsebine, izbranih iz ljudskega življenja in danih v obliki, ki je bila dostopna kmetu in manj izobraženemu meščanu. Ta težnja je vsekakor pomenila osvežitev književnosti, ki se kaže v povezovanju z življenjem stvarnosti, v določeni demokratizaciji, tematsko pa odpiranje književne fevdalnosti v patetičnih tragedijah.

V Starčevičevi ljudski drami »Prorok« z neposrednim prikazom graničarskega življenja in z idejnim bojem proti praznovverju ter v Freudenreichovih »Graničarih« (uprizorjenih 1857), prav tako s tematiko iz Vojne Krajine, toda bolj prilagojeno okusu malomeščanske publike, so bili kljub naznačeni snovi zanimivi prizori za ilustracijo tistih oblik življenja, ki so po ukinitvi Vojne Krajine vse bolj izginjale. Na tako pot ljudske drame se je kasneje pridružil tudi J. E. Tomić s svojim »Barunom Franjom Trenkom«, kateremu pa je dal bolj značaj zabavnosti in pustolovske privlačnosti, kot pa da bi pazil na idejno kontrolo tematike, in s »Pastorkom«, kjer so se uveljavile povsem nasprotno težnje. Namesto interesantne zabavnosti v »Trenku« se je sprevrгла Tomičeva težnja po čimbolj sočni in aktualni tendenci v vsakdanje poučevanje in v ponavljanje vladnih gospodarskih uredb. Tako je podajal »Pastorak« (1893) z dobro zapaženo problematiko in z nekaterimi boljše očrtanimi liki na umetniško nedognan način ozračje slavonske vasi, ki ni dremala v idili — kot so nekateri mislili — ampak so jo uničevale gospodarske in družbene rane. To je Tomić s primeri dobro prikazal. Tomičeve ljudske igre spadajo kljub številnim slabostim med najboljše, kar je ta književna vrsta na Hrvatskem dala, tako da Okrugičeva »Šokica« s kritiko nezdravih nasprotij med našimi narodi v preteklosti zaostaja za »Pastorkom«, čeprav v »Šokici« veje duh ljudskega življenja.

Tragedija tudi v nadaljnjem razvoju v 19. stoletju ni imela večje sreče, ker ni bilo talentiranih predstavnikov, ki jih ta najtežja književna vrsta zahteva. Niti pri Franji Markoviću, ki je v svojih mladeniških epih »Dom i svijet« ter »Kohan i Vlasta« pokazal ustvarjalni dar, ni mogoče opaziti v dramskih prizadevanjih odločnejšega koraka naprej. V dramah z zgodovinsko tematiko in z aktualno idejnostjo, kakor so »Benko Bot«, »Karlo Drački« (1872), »Zvonimir«, so osebe sicer psihološko dosledneje zgrajene kot pri prejšnjih dramah in prežete s svobodoljubnejšim duhom, toda avtor je bil obtežen z Zimmermannovo formalistično estetiko in je utesnil snov, osebe in dogodke v določene estetske kalupe, tako da so bila dela videti umetno zgrajena, ne pa vzeta iz pravega življenja. Okoren jezik in izraz, ki je često nespretno skovan, utesnjen monolog, razvlečen dialog ter slike širokih dimenzij, ki so bolj miselne kot pa emocionalne, ta vtis še poglobljajo. Potemtakem Markovičev korak naprej ni mogel biti velik in je razmeroma skromen.

Nekaj podobnega lahko rečemo tudi o Markovičevih nadaljevalcih, Stjepanu Miletiću, Tresiću-Pavičiću in o Tomičevi »Veroniki Desinčki«, ki se je v oklepu patosa in nacionalne romantike, z dvema vrstama črno-belih oseb, obarvanih in razdeljenih po nacionalni tendenci,

pojavi v času hrvatske »moderne«. S to dramo je hotel Tomić oživiti zgodovinsko tragedijo schillerjanskega in gutzkowskega patosa in je s te strani vplival na Stjepana Miletića, ki je prav tako obravnaval nacionalno zgodovinske teme in jih deloma prežel s schopenhauerjanskim pesimizmom in razvlekel v verzih. Miletić je kot ustvarjalec postal zaslužen ne s svojim »Tomislavom« in »Boleslavom«, ampak z delom pri organizaciji in dvigu umetniškega nivoja Hrvatskega kazališta v Zagrebu. Tudi Anteja Tresića-Pavičića je pritegovala zgodovina in je tematiko za drame jemal iz rimske, židovske in hrvatske preteklosti. Ni mu uspelo oživiti življenja starih Rimljanov («Finis rei publicae» 1902), saj je vnašal v te drame preveč likov, ki so premalo individualizirani, in tudi patetika njegovih nacionalnih dram («Ljudovit Posavski» 1894, »Katarina Zrinska») ni mogla prepričati.

Dramsko ustvarjanje, ki običajno nosi ime konverzacijska drama in je bilo pod vplivom francoskih dramatikov Augiera, Scriba in Sardouja, je svoje pozitivne elemente in slabosti pokazalo tudi v hrvatski drami: aktualnost tematike in elastičnost aluzije, duhovitost dialoga, paradoksalnost poante, težnjo po širini pogleda, ki pa ni bil solidno poglavljen, ampak je plaval na površini problematike. Hrvatski predstavnik take vrste dram Julije Roraue (Maja 1883, Naši ljudi) žal ni bil dovolj samostojna in izrazita osebnost. Poleg tega je bil politično naslonjen na osovraženi Khuenov režim in je ostal družbeno nazadnjaški, tako da ni zapustil nič trajnega, zlasti še, ko je neki kritik odkril njegove plagiatorske sposobnosti!

Toda, kot je dobro poudaril Matković, vendar je treba priznati njegove eksperimente, saj ni nihče do njega v hrvatski drami niti poskušal na oder postaviti osebe, ki bi bile razpete med najnežnejšo ljubeznijo in najtemnejšo mržnjo, in razviti dramatično junakov na nepremostljivih karakternih nasprotjih. Tako predstavlja njegov teater, čeprav plagiat, prvi poskus definitivne prekinitve z domačo malomeščansko in idilično tradicijo »provincialnih igrokazov« (Hrvatska drama XIX. stoljeća — Dramaturški eseji, Zagreb, 1949).

Na področju komedije se pojavi v drugi polovici 19. stoletja nekoliko avtorjev s po več veseloigrami. To so Janko Jurković, Ilija Okrugić, August Senoa, Josip Eugen Tomić, Josip Kozarac, Eugen Kumičić, Marijan Derenčin in Ivo Vojnović. Razumljivo je, da so to pisatelji različne vrednosti in zato vzbujajo večje ali manjše zanimanje. Niti komedije Janka Jurkovića s prisiljenim humorjem, z nepsihološkimi zapleti, z imeni oseb po njihovih karakternih lastnostih, niti folkloristične šale dobrodušnega diletanta Ilije Okrugića, niti dela Josipa Kozarca, v katerih poskuša napraviti karakterni komediji Molièrovega tipa »Tartufov unuk« in »Tuna Bunjavilo«, niti komedije Eugena Kumičića, ki je boljši v epskih opisih Istre, Jadrana in bosenske okupacije, nimajo ustvarjalnih elementov ali drugih takih literarnih lastnosti, ki bi posebej obarčale pozornost nase.

Ostali omenjeni avtorji zaslužijo večjo pozornost tako zaradi delnega uspeha kot zaradi vloge, ki so jo njihove komedije odigrale v razvoju te književne vrste. Sem gresta zlasti komedija A. Senoe »Ljubica«

(1866) in Tomičev »Novi red« (1882). Šenoa je pokazal smisel za komiko v »Diogenesu« in »Karamfilu s pjesnikova groba«, ustvaril je feljton o zagrebških »višjih krogih«, v katerem je žgala poleg komike tudi ostra ironija. Razen tega je bil kot dramaturg in gledališki kritik trajno povezan z življenjem zagrebškega gledališča ter je končno sam začel pisati komedijo, v katero je pravzaprav vpletel posamezne situacije iz svojih zagrebških feljtonov. Drama sama je ostala na ravni komedije intrig in nima globlje očrtanih značajev ali tipov. Meščanska morala je tu kaznovala staro bogato vdovo Ljubico in omogočila mladosti, da se je znašla pred oltarjem; poleg tega je drama tudi slika zagrebške družbe z osiromašenimi aristokrati, ki še vedno vihajo nos, in posameznih meščanov, katerih mahinacije spadajo v kriminal. Iz te feljtonske komedije veje neposredno življenje in liki A. Šenoe so skupaj z nekaterimi Tomičevimi najbolj uspeli v hrvaški komediji 19. stoletja, čeprav niso poglobljeni do značajev ali tipov. Te pohvalne besede podpirajo tudi realistični elementi dela, kritika družbenega življenja v Zagrebu, posebno pa živahen dialog, ki ni značilen le za to komedijo, ampak je često uspelo vpleten tudi v romane, tako da je M. Begović v dramtizaciji »Diogenesa« v svojo dramo lahko prenesel mnoge dialoge iz romana.

To je deloma tudi plod usmerjenosti Augusta Šenoe. Ta pomembni pisatelj je globoko spoštoval dela kvalitetnih nemških dramatikov Goetheja, Schillerja, Grillparzerja, boril pa se je proti piscem lahko miselnih burk, ki so jih v času Demetrove uprave posebno iz finančnih razlogov uprizarjali. Šenoa je bil bolj naklonjen francoski meščanski drami in ta smer gledališke orientacije se zapazi tudi v njegovem delu, v Tomičevih komedijah in v hrvaški drami osemdesetih let. J. E. Tomić je praktično uresničil misli A. Šenoe že v repertoarju sedemdesetih let, ko je bil dramaturg gledališča, njihov pozitiven vpliv pa se čuti tudi v njegovih komedijah. Tako je v komediji »Zatečeni ženik« dokaj duhovit dialog Ksande in Madžara Bele, kjer izhajajo iz ljubezenskega dvoboja pravzaprav politične aluzije, negativne za nenasitne Madžare. S te strani je najpomembnejša komedija »Novi red«, ki je hotela z ostro kritiko naslikati težko ozračje Bachovega absolutizma in se prav zato ni smela uprizoriti vse do leta 1918. Naravno, da se ta — kot tudi »Gospodin tutor« — ni docela osvobodila nekaterih slabosti: brezkrvnih oseb, nenaravnih obratov, karikiranja, prisiljenega moraliziranja, ki se še bolj čutijo v drugih komedijah. Vendar je zadušljivo ozračje Bachovega absolutizma z žandarji, špiclji in birokrati tu pa tam živahno podano in ta komedija doslej najbolje predstavlja to mračno obdobje. Tomić je, kar je tudi važno, s to snovjo ustvarjal asociativne proteste proti novim nasilnikom — madžarskim oblastnikom. Tako je kljub slabostim dosegel tu ponekod večjo književno kvaliteto kot v drugih komedijah. Nekatere njegove osebe — kot boječi karierist uradnik Sebar; njegova koketna žena Jeanetta, ki hoče pospešiti Sebarjeve karieristične upe; šef policije Hajek, nekdanji zapisnikar na slovanskem kongresu v Pragi, sedaj oster birokrat, ki napada zvestobo tuje žene, pa slivar (mali plemič) Plentaj — vse to v ozračju nasprotij, velikih želja, prefinjenih izsiljevanj, kompromisov in karierističnih razočaranj — dokazujejo, da je Tomić zapazil mnoge

podrobnosti iz stvarnega življenja in ob njih zgradil osebe, ki imajo nekaj tipičnih, kdaj pa kdaj tudi plastičnih elementov v prikazu družbe. V teh delih tudi dialog uspešno karakterizira osebe. Zato je Tomić ob predstavah v gledališču 1918. in 1936. leta doživel dobrohoten in topel sprejem.

Od komedij obzoraškega («Obzor») politika Marijana Derenčin a se odlikuje komedija »Tri braka« s kritiko tedanje višje družbe, »Primadona« s satirično kritiko težnje zagrebških deklin za primadonstvom, najbolj pa »Ladanjska opozicija« (1896 v gledališču), v kateri je prikazal dosti značilnih prvin hrvatske malomeščanske opozicije, ki se je izgubljala v velikih frazah, a malo uresničila; tu se Derenčin kot eden prvih izobražencev poteguje za to, da v skupščino pride čimveč kmetov in da oni vplivajo na državno politiko. Jasno je, da je treba razumeti pomembnost teh komedij v okviru zelo ostrega opažanja dogodkov in v satiričnem odnosu do političnih napak, ne pa tudi v umetniškem oblikovanju problemov političnega, družbenega in kulturnega življenja.

Tako ostane od dramskih prizadevanj v obravnavanem obdobju kvalitetnih le nekaj del, ki se morejo še danes pojaviti na odru, a tudi te tri komedije: Nemčićev »Kvas bez kruha«, »Ljubica« A. Šenoec in Tomičev »Novi red« so le deloma uspele. Vendar jim danes posvečajo premalo pažnje; medtem ko je ugodno odjeknila oživitve starih hrvatskih dram, kažejo te tri pozabljene komedije premajhno razgledanost gledaliških uprav in režiserjev.

Moderna hrvatska drama se začne pravzaprav šele z dramatikom velikega formata Ivom Vojnovićem, ki se je uveljavil v dramatici proti koncu 19. stoletja s komedijo »Psyhe«. V nji je bilo takoj čutiti novega človeka, ki dobro pozna evropsko dramo in njeno tehniko ter ima gledališko rutino, čeprav mu prva komedija umetniško še ni uspela.

V zvezi s prvimi dramskimi deli je prav, da se spomnimo, kako je Vojnović kazal posebno ljubezen do svojega rojstnega mesta Dubrovnika in do svoje matere in da je bil pripovednik realist, zakaj ti elementi so bili — seveda ob zelo izrazitem talentu — velikega pomena za njegovo dramatiko, ki je precej obsežna in po kvaliteti različna. Vojnović je ne le epski in lirski pesnik Dubrovnika, temveč zlasti dramatik teh »hrvatskih Aten«. Njegova najboljša dela so zvezana s snovjo, vzeto iz okolja, ki ga je do dna poznal. Največ življenjskega duha je gotovo v »Ekvinociju« (1895), »Dubrovački trilogiji« (1902) in deloma v »Maškeratah iz potkuplja«; kadar je skušal pisati drame z izrazito zunanjimi efekti, na primer »Gospođa sa suncokretom« (1912), simbolični »Imperatrix«, ali se prilagoditi posameznim političnim tendencam («Smrt majke Jugovića», »Lazarevo vaskrsenje«), mu je umetniška moč odpovedala; v njih je preveč patetičen in retoričen. Pri tem naj takoj omenim, da je v zadnjem deceniju življenja napisal duhovito dramo »Prolog nenapisane drame«, deloma pod vplivom Pirandella in v tehniki, ki dematerializira oder, na katerem se vrstijo dogodki, o katerih človek prvi trenutek ne ve, ali so resnični ali sanjski, in nastopata dve osebi istega pesnika kot izraz dualističnega duševnega boja pri ustvarjanju. Tudi na to dramo moram opozoriti.

Vendar si je Vojnović pridobil lep sloves s svojimi dubrovničkim dramami. V »Ekvinociju« z velikim ustvarjalnim elanom podaja male

ljudi, njihove bolečine in nesreče — to je začel že v povestih in tako je ohranil snovno kontinuiteto — po drugi strani pa ima kot Flaubertov učenec in realista posebej razvit smisel za ekonomično izoblikovanje posameznih oseb in ozračja, ki se v njem vse dogaja. Znal je ustvariti močna nasprotja med značaji in njim nasprotnimi težnjami, pri čemer je pokazal posebno simpatijo za male ljudi, reveže, ki jih »dubrovniški« Amerikanec Niko Marinović vlačí v ameriške rudnike, kjer jih čaka še kakih deset, petnajst let življenja, potem pa grob. Pri tem je Vojnović še ostreje napel dramski voz, ker je Niko oče nezakonskemu sinu Ivanu, ki ga je imel z Jelo, za ženo pa hoče imeti Anico, hčer svojega vrstnika kapitana Frana, ki jo ljubi Ivo. Mati Jele mu v skrbi za srečo svojega nesrečnega sina, ki ga hoče Niko uničiti, skuša omogočiti odhod z Anico v Ameriko, ko pa hoče Niko to preprečiti, se žrtvuje za sina in v afektu ubije Nika. Vojnović je ob zelo uspelih tipih, ob spretnem razvoju dejanja in stopnjevanja dramatičnosti v močno očrtani celotni atmosferi tu pa tam nekoliko patetičen, pri čemer notranje dogajanje rad dekorira in poudarja s paralelnim delovanjem naravnih pojavov (Ekvinocij — viharna noč na morju).

Iste vrline, a tudi posamezne slabosti, je Vojnović pokazal v »Dubrovački trilogiji«, s katero je podal tri slike iz dubrovniške družbe, in sicer prvo iz leta 1806, ko so v Dubrovnik vkorakali Napoleonovi vojaki in je kmalu po tistem prenehala dubrovniška republika; dalje sliko obubožanega dubrovniškega plemstva okrog leta 1830 in sliko njegovih ostankov okrog leta 1900, ko je to delo pisal. Vojnović je zlasti znal postaviti za podlago drame zelo ostra nasprotja. Prvi del »Allons enfants« obravnava prihod Francozov v mesto in obrambo neodvisnosti, za kar se zavzemajo Orsat in njegovi somišljeniki, medtem ko so Dživini in knezovi simpatizerji mnenja, da se ne morejo ustavljati Napoleonovi vojski, vendar upajo, da bodo Francozi ostali mirni. V »Sutonu« je prikazano ljubezensko slovo ob kontrastu med ponosno revščino plemstva in spretnostjo ambicioznih meščanov, ki lezejo na čedalje višje pozicije. V tretjem delu, »Na taraci«, je degeneracija preostalega plemstva v nasprotju z novim življenjem še vidnejša.

Vojnović je s svojo nagnjenostjo k epiki ustvaril ponekod zelo živo zunanjo in notranjo dramsko atmosfero, pri čemer je orisal profile posameznih predstavnikov plemičev in ljudstva v režijskih opombah, da jih je potem kot dramatik lahko popeljal skozi dialoge in poliloge v dramatično stopnjevano napetost; tako ima pri njem vsaka beseda, vsak stavek v povezavi z dejanjem še večjo moč in vsak kontrast povzroči še močnejše presenečenje. Pri tem je včasih čutiti elegične simpatije za plemstvo, ki postopoma v več etapah propada, vendar je kritika to idejno komponento mogoče preveč poudarjala. Vojnovićeva literarna poštenost se kaže še posebej v tem, da je s simpatijo podal tudi zastopnike ljudstva, Kristino, Vuka, kapitana Luja in trgovca Vasa, in jih prikazal kot močne, življenjsko spretno in zunanje lepe, za kontrast pa negativno orisal posamezne plemiče, govoreč o njih, da so sprijeni, in kažoč jih večkrat kot senilne in življenjsko propadajoče. V resnici je znal ustvariti dejansko podobo zgodovinskega trenutka, ko so posamezniki v skladu s svojo družbeno pripadnostjo vsak po svoje reagirali. Elegično simpatijo

za »gospare«, ki nekateri umirajo v ponosni lepoti, zasenčuje avtorjevo priznanje, da stopajo na pozicije plemstva sposobnejše družbene sile.

V raznih situacijah je znal Vojnović doseči izredne umetniške efekte, na primer slovo Pavle in Luja, prikazano v naravnih kontrastih, ali slovo plemiča Lukše in Vuka, včasih pa je zašel v patos, ki je s teatarskega vidika sicer učinkovit, vendar škoduje prepričljivosti posameznih oseb.

Vrline Vojnovičevega ustvarjanja so veliko večje od slabosti. Zato velja za enega najboljših hrvatskih in jugoslovanskih dramatikov.

Med njim in nastopom še večjega dramatika Krleža se je razvrstilo nekaj dramatikov, ki so v marsičem pripomogli k nadaljnjemu razvoju hrvatske dramske ustvarjalnosti. Od niza njihovih poskusov bo ostala marsikatera trajnejša vrednota. Eden od njih je Josip Kosor z močno kontrastnimi tipi v simbolistični drami »Požar strasti« (1912) in v drugih slabših dramah, od katerih so se nekatere uveljavile na več evropskih odrih. Dalje je Srđan Tucić z naturalističnim »Trulim domom« in realističnim »Povratkom«. Potem Milan Ogrizović z »Vučino«, »Prokletstvom« in dokaj uspelo dramatzicijo narodne pesmi »Hasanaginica« (1909). Med njimi je tudi Milan Begović, eden najboljših poznavalcev gledališča, dramske tehnike in odskih efektov, ki je sam priznal, da piše za publiko, pri čemer je mislil na tedanjo meščansko publiko; tako je bil njegov talent ravno zaradi tega deloma žrtev okusa tedanje publike in iskanja zunanjih efektov. Po zunanje dekorativni »Gospođi Walewski« in dobri realistični drami »Stana Biučića« (1909) je v dramah med obema vojnama po navadi iskal posebnih tematskih zanimivosti in novosti na podlagi psihoanalize (»Božji čovjek«, 1924; »Pustolov pred vratima«, 1926). Pretkal jih je z osebno senzualno noto in teatrsko zelo spretno uravnal »po najnovejši modi«, tako da je bil z uspehom igran na mnogih svetovnih odrih. V nihanju med umetnostjo in teatraliko je ohranila trajnejšo vrednost še psihološka drama o ljubosumnosti »Bez trećega« (1934), v kateri ves večer nastopata samo dva igralca; drama obdrži gledalca v napetosti do zadnjega trenutka.

Begović je zlasti glede dramske tehnike pokazal veliko znanja, izkušnosti in spretnosti, tako da je tudi v tem njegov prispevek hrvatski dramski ustvarjalnosti precejšnjega pomena.

Ob pesmih, novelah, romanih, esejih in polemikah je Miroslava Krleža zlasti dramatika povzdignila med najboljše jugoslovanske pisatelje nasploh. Človeka, ki je v posameznih situacijah zelo ostro in dinamično nastopil (beg iz Avstro-Ogrske v Srbijo za časa balkanske vojne, protest zoper Kvaternika, protest v gledališču zoper Petrovičeve lascivnosti), bi Ermatinger gotovo uvrstil med dramatične temperamente, vendar hkrati s tem Krleža sam priznava, da včasih doživlja depresije, ki jih nekako najrajši podaja v liriki. Njegov vsestranski talent je dal sicer zrelih sadov na raznih literarnih področjih, vendar je največjega pomena njegov vzpon v dramski ustvarjalnosti, ki je drugim hrvatskim pisateljem zadajala največ težav. Če bi si zastavili vprašanje, kdo je najboljši sodobni jugoslovanski pisatelj, bi se ravno iz tega razloga verjetno odločili za Krležo. Imamo namreč lepo število dobrih epikov, imamo nardarjene lirike, a tako malo je dobrih dramatikov!

Krleža se je posebej zanimal za dramatiko že v šolskih klopeh. Hotel je pisati drame in se je učil tehnike pri starejših hrvatskih dramatikih Demetru, Bogoviću, Markoviću, vendar je kmalu spoznal, da se od njih ne more ničesar naučiti. Posegel je po tujih zgledih, Wildu, Wedekindu, Ibsenu, Strindbergu, in rahle njihove vplive je čutili v dramskem ciklusu pod naslovom »Legende«; tu je še opazen idejni vpliv Kranjčevića, ravno tako v »Maskerati« (1914), kjer obračunava z religijo, ali v »Cristovalu Colonu« in v »Michelangelu Buonarottiju«, kjer je v dramski obliki in z novimi motivi prikazana tragika genija, vizionarnega ustvarjalca, kakor jo je Kranjčević lirično zajel v močni pesmi »Mojsije«. Krleža je v dramah »Kraljevo« in »Adam i Eva« še dalje podajal življenje za prve svetovne vojne z vsemi anarhističnimi tendencami, ki jih je to življenje prinašalo. Pri tem je dostikrat uporabljal simboliko in dematerializiral odrsko dogajanje, vendar tako, da je bilo na dnu simbolike in groteske čutili življenjsko problematiko in vso gnilobo in razrvanost življenja. V teh dramah — pa tudi v »Hrvatski rapsodiji« — je marsikak stilni element soroden ekspresionizmu, a ti so v nadaljnjem razvoju čedalje bolj izginjali. Malo močnejše simbolistične vplive je čutili samo še v »Golgoti« (1922), v kateri je prikazan boj delavskega razreda in meščanstva v nekem primorskem kraju. To dramo je videl tudi Stanislavski in povedal o nji nekaj laskavih stavkov.

Vojni dogodki s strašnim deformiranjem človeške duše so dobili v Krleži močnega epika z zelo tankočutnim smislom za izbiranje podrobnosti. V zbirki »Hrvatski bog Mars« je izdal vrsto močnih realističnih novel, a tudi v dramskem ustvarjanju je bilo čutili čedalje bolj težnjo, da bi po simbolističnih in sem ter tja anarhističnih prijemih podal z realističnimi osenčitvami usodo človeškega dostojanstva v vojnem klanju. Njegova »Galicija«, pozneje poglobljena v dramo »U logoru«, in drama »Vučjak«, kjer običi v malomeščanskem blatu mladi intelektualec Horvat, že močneje razodevata avtorjeve realistične poteze. Protest zoper vojne strahote in izprijenost človeške duše je v teh dramah prikazan v dejanju, ki prinaša s seboj premišljeno izbrane dialoge glavnih junakov, zlasti Horvata in Gregorja med pozitivnimi osebami, po drugi strani pa Walterja in vrste avstro-ogrskih oficirjev in njihovih ljubic, ki se noro zabavajo v neposredni bližini človeške klavnice. Krleža je sijajno podal to atmosfero s tem, da jo je zaključil s spoprijemom, v katerem dobi nehumanost smrtni sunek, in s poanto, ki prinaša optimizem, čeprav ta ni jasno izražen. In ravno zato, ker so protesti zoper vojno v svetovni literaturi po navadi v prozi, zasluži to Krležovo delo z vojnimi motivi v dramski obliki pažnjo. Šele po drugi svetovni vojni so drame I. Shawa in nekaterih drugih avtorjev prikazale vojne strahote v dramski tehniki.

Krležev razvoj v popolni realizem psihološke drame, kakršen je v ciklu »Glembajevi«, je nastal po postopnem zorenju, ki nam ga je pisatelj sam razložil v obračunu s svojo prejšnjo dramsko ustvarjalnostjo:

»Vse moje drame iz tistega časa, ti simbolični danse macabri, nešteti umori, samomori, prikazni, ves vrvež rajnih, mrličev, pocestnic, gorečih angelov in bogov, stikanje po grobovih, oživljanje podzemlja, vse tiste umikajoče se vojske, vsa kri in požari, plat zvona in požiganja in blaznost

obsedenih hajk, vse to je bilo iskanje tako imenovanega dramskega dejanja v popolnoma napačni smeri: v kvantitativni (Golgota, Adam i Eva, Kraljevo). Dramsko dogajanje na odru ni kvantitativno. Napetost posameznega prizora ni odvisna od zunanje dinamike dogodkov, temveč narobe: moč dramskega dogajanja je ibsenovsko konkretna, kvalitativna, sestojeca iz psihološke objektivizacije posameznih subjektov, ki na odru doživljajo sebe in svojo usodo. Ne more torej biti dobre drame brez notranjega psihološkega volumena, nekakšnega glasbila, in dobrega igralca, nekakšnega godbenika, ki na to glasbilo dobro igra. Ko sem tako iz lastne izkušnje začutil vso zunanjo in nepotrebno navlako zunanje dekorativne, torej kvantitetne plati sodobne dramske ustvarjalnosti, sem se odločil pisati dialoge po zgledu nordijske šole devetdesetih let z namenom, da bom notranji razpon psihološke napetosti razvil do čim močnejših spoprijemov, te pa čim bliže primaknil odsevu naše stvarnosti.»

Ko se je zavedel svojega enostranskega ustvarjanja v preteklosti in začutil potrebo po kvalitetnejših delih v prihodnosti, ga je to pripeljalo do največjih realizacij, do »Gospode Glembajevih« (1928), »U agoniji« (1928) in »Lede« (1932). Snov je vzel iz zagrebške družbe pred prvo svetovno vojno in po nji. V nji pa je še posebej ostro meril na plast zagrebških patricijev, ki so zavzemali vse mogoče funkcije na gospodarskem področju, ko so bili razni birokrati ali cesarsko-kraljevi oficirji; ti so že pred prvo vojno čutili gospodarske pretrese, po vojni pa so bili vrženi s svojih položajev in so se potikali skozi življenje kakor izgubljeni. Krleža je to plast družbe z njenim egoizmom, nemoralo, teptanjem humanosti in z zunanjim bliščem brezmejno sovražil in ravno zato dosegal tako močno notranjo dinamiko, kakor sicer še ni uspela hrvatskim pisateljem. Ustvaril je enega od svojih najboljših in najzanimivejših dramskih tipov, Leona, ki čuti sam v sebi »glembajevsko kri« — kar je treba razumeti kot posebno družbeno psihologijo, ne pa biološko — a se tudi bori z glembajevščino v sebi, jo z ostrim cinizmom analizira, zadeva in končno v dramsko izredno napetih situacijah uniči nje glavna predstavnika, Glembaja in baronico Glembaj-Kastelli. A da je mogel doseči tako silno napeta nasprotja, je zasluga globoke psihološke obdelave posameznih oseb, ki ravno zaradi nasprotnosti svojih interesov ustvarjajo čedalje močnejše konflikte med seboj, še več, se med seboj obtožujejo in slačijo do golih črnih duš. V drugi drami glembajevskega cikla, »U agoniji«, je Krleža podal lik Laure, žene pijanega barona Lenbacha, kako si prizadeva, da bi se vzdignila iz glembajevskega gnitja z lastnim delom kot lastnica salona, njen duševni dvig pa bi bil moral podpreti doktor Križovec. A ta se ravno v času, ko se Lenbach ubije, začne reševati svojih notranjih dolžnosti nasproti Lauri in s tem povzroči še drugo smrt. Tudi v tej drami je Krleža v vse dogajanje uvedel samo nekaj oseb, vendar jih je psihološko globoko orisal, tako da se iz njihovih usod dejanje razvija in spontano razrešuje. Smisel za niansiranje, za večanje napetosti, a vse v realističnem obsegu, kjer živijo osebe iz svojih premis — brez zunanjih učinkov kakor ponekod pri Vojnoviću in Kosoru — vse to je izredna vrlina dramatike Miroslava Krleža, ki bi bila dobila tudi večje mednarodno priznanje, ko bi bil avtor član večjega naroda. Pri

tem nič ne de, da je bila podobna tematika po svoje obdelana že pri Balzacu, Galsworthyju ali Thomasu Mannu, zakaj spet moramo poudariti, da je Krleža tematiko propadanja patricijev zgostil v dramsko obliko, ki je zahtevnejša od epske. Bistveno je, da je znal Krleža problematiko hrvatske družbe izredno kvalitetno umetniško izraziti, kar moremo občutiti tudi pri »Ledi«, ki razkriva intimnosti prostitucije iste družbene plasti in nemoralo, rafinirano skrito za fasado poštenosti.

S takimi kvalitetami je postal Krleža najboljši jugoslovanski dramatik, kar mu je priznal tudi Ilja Erenburg v svojih zapiskih o Jugoslaviji. Kot tako izrazita osebnost je imel seveda posnemovalce. Po pravici je Matković poudaril, da je pod literarnim vplivom drame »U agoniji« Begovićeve drama »Bez trećega«, da je pod vplivom Krleževe dramaturgije Miroslav Feldman po mnogih eksperimentih napisal svojo najboljšo pacifistično dramo »U pozadini«, Božena Begović »Između jučer i sutra«, Ranko Marinković »Albatros«. Na splošno se vsak dramski začetnik in samorasel talent nenavadno težko izogne, če ničemur drugemu, vsaj Krleževi dramski frazeologiji. Tudi v najnovejših dramah M. Matkovića in J. Horvata je čutiti Krležev vpliv.

Med vidnejšimi dramatikami po prvi svetovni vojni moremo reči o Josipu Kulundžiću, da je šel svojo pot; bil je najizrazitejši dramatik in teoretik ekspresionizma in pirandellovskih motivov v hrvatski književnosti (Ponoć, Škorpion; Gabrijelovo lice, Misteriozni Kamić).

Po letu 1945 so dramo čakale nove naloge. Pravilno je doumela, da mora najprej podati posamezne najvažnejše dogodke in osebe iz bojev naših narodov za svobodo ali obračunati s konservativnimi ostanki preteklosti, seveda v umetniških transformacijah. Drame Marijana Matkovića, Mirka Božića, Ranka Marinkovića, Jože Horvata, Draga Gervaisa, Dušana Roksandića, Pere Budaka kažejo, po krajšem obdobju šablonizacij, posamezna prizadevanja, da bi za tematiko NOB ali za prejšnje motive našli adekvatno dramsko formo, ki bi ustrezala zahtevam sodobnosti. Dramatiki skušajo ugotoviti tančine in izniansiranost svetovne dramatike, čutiti pa je tudi vpliv Krleža. Opremljeni z izkušnjami kvalitetne dramatike iz svetovne in domače književnosti skušajo snovi iz naše stvarnosti ali najbližje preteklosti dati poseben izraz naših socialističnih prizadevanj, napreden po idejnih tendencah, hkrati pa plastičen po psihološki izniansiranosti oseb in dogodkov, ki jih vodi dinamično usmerjeno dejanje.

Retrospektivni pogled v novejšo hrvatsko dramo kaže, da so bili njeni ustvarjalni uspehi v 19. stoletju zares majhni. Vendar je modernejša drama opustila diletantizem in sama iskala novih ustvarjalnih poti vštric s preostalo Evropo ali pa le z majhno zamudo. Ni dala veliko kvalitetnih dramatikov, a je rodila dva močna avtorja evropskega formata in več dobrih, ki so se ob svojem času že znali prebiti na razne svetovne odre. Ti uspehi zadnjih desetletij po dramski sterilnosti 19. stoletja budijo upanje, da se bodo spet ob nekaterih srednje močnih sodobnih avtorjih razvili dramatikami svetovne kvalitete, ki jih naš čas že težko pričakuje. Marinkovićeve »Glorija« je pomemben korak na tej poti.

GROHAR V CANKARJEVEM DELU

Iz Cankarjevega dela stopa pred nas vrsta slikarskih in kiparskih likov. Razen slikarja Ambroža so vsi socialno zapostavljeni in od usode preganjani. Med žene, matere in otroke s Klanca je tako uvrščen tudi umetnik, ki s trpljenjem dokaže, da je sin svojega naroda. Zdaj poln upanja, zdaj malodušen, ohrani vseskozi vero v ideale, v svoje umetniške smotre, ki jih morda ne bo nikdar dosegel, za katere pa se je vredno boriti. Med vsemi slovenskimi slikarji — razen morda Petkovška — je bil Cankarju kot človek najbližji Ivan Grohar. Kadar je opisoval v svojih delih slovenskega slikarja, mu je največkrat stopila pred oči Groharjeva nadpovprečno visoka, suha postava, ki je bila v navideznem naspotju z njegovo zaupljivo in opore potrebno naravo. Grohar je bil rojen kot sin gostača v Sorici in je delil, sedem let starejši od Cankarja, z njim isto mladostno usodo. Bil je le še revnejši, saj je spočetka služil za hlapca in pastirja in se je mogel šele dorasel ukvarjati s slikarstvom, ki je zanj že kot otrok kazal nadarjenost. Vse življenje se je otepal s krivico in revščino ter se čutil socialno zapostavljenega. Majhna štipendija na dunajski akademiji ni zadostovala za skromno preživljanje. Tako je tudi v letu 1903, ko je živel na Dunaju in se seznanil s Cankarjem, trpel pomanjkanje in lakoto. Nelep (bil je kozav po obrazu), vse življenje bo-lehen in sam brez družine je legel v prežgodnji grob leta 1911.

V Cankarjevem delu se Grohar večkrat pojavi. Zdaj je to slikar Jerina v noveli Sreča, zdaj spet umetnik Ferjan v Gospe Judit in spet Jutranji gost v medvojnih črticah. Vse like pa družijo poteza bednega slovenskega slikarja impresionista, ki veruje v svoje umetniško poslanstvo in čigar srce je polno lepote in ljubezni do domovine.

»Sedel je za mizo slikar Jerina, ogromen človek s širokim, bradatim, kozavim obrazom in zelo veselimi, svetlorjavimi očmi« (CZS VII, s. 179), ga predstavi Cankar v noveli Sreča. Njegovo umetniško moč, navezано na domača tla, nakaže z besedami: »To je nada in dika naše umetnosti. Tudi on je časih obupan... ampak on je obupan po svoje... on... bi ob takih okoliščinah vstal ter se napotil s silnimi koraki peš v domovino, zato da bi umrl veselo vrh Grintovca« (CZS VII, 179). Tako ga je Cankar prvič opisal v svoji povesti in njegov opis se tako po zunanosti kot po značaju ujema z resničnim Groharjem.

Tudi umetnik Ferjan v Gospe Judit mu je popolnoma podoben. Visoka in čokata postava, širok, kozav in dobrodušen obraz ter nerodne kretnje so tiste značilnosti, po katerih lahko spoznamo Groharja. Ob njem opisuje pisatelj lepoto slovenske zemlje, ob njem razglablja o težavnem socialnem položaju umetnika in o krivicah, ki se mu gode, poudarja pa tudi Groharjevo resnično, veliko umetnost.

Slikar Možina v isti zgodbi ima nekaj potez iz Groharjevega življenja (prim. Opombe k CID IV), vendar gre tu za kombinacijo z drugimi osebami, kar je večkrat pri Cankarju. Prav tako kombinacijo zasledimo

tudi pri liku Konrada v nedokončani povesti Marta iz leta 1904. Zunanji opis slikarja bi dal misliti na Groharja: »Sklenil je roke za hrbtom, vpognil je glavo in njegov široki, kozavi obraz, z zmršeno, še mlado, kodrasto brado, se je nasmehnil napol zaničljivo, napol pomilovaje« (CZS X, 213). V celoti pa je tudi tu mnogo dodal Cankar po fantaziji.

Grohar je bil Cankarju blizu sprva predvsem kot človek in potem šele kot umetnik. Prva vest o njunem poznanstvu nam je ohranjena v Groharjevem pismu Jakopiču z dne 9. julija 1903 z Dunaja, v katerem beremo: »... S Cankarjem sem bil tudi danes skupaj, kakor z nekaterimi drugimi paglavci... slovenskimi« (iz Jakopičeve zapuščine), 23. julija 1903 pa je Cankar pisal F. Zbašniku, da se je seznanil z Groharjem, ki mu je zelo simpatičen (prim. CP II, št. 654). Dokler je bil Grohar na Dunaju, je s Cankarjem tudi občeval, korespondence med njima pa ni zaslediti. V Cankarjevi zapuščini sta ohranjeni le dve Groharjevi razglednici, ena iz leta 1904 iz Sorice, druga iz leta 1907 z Groharjevo risbo. Izidor Cankar, ki o tem poroča v Slavistični reviji 1948, sklepa iz tega, da Groharja in Cankarja ni vezalo tesnejše prijateljstvo. Vendar pa vemo, da je napravil Grohar kot človek na Cankarja globok vtis. V dveh črticah, nastalih po Groharjevi smrti med prvo svetovno vojno, »Črtice 1914« in »Jutranji gost«, se s čustveno prizadetostjo spominja svojega doživljanja z Ivanom Groharjem. Opisuje ga natanko po zunanosti, njegovo premajhno in obnošeno obleko, njegove zaupljive oči, ki so Cankarja tako ganile, in njegova usta, ki so kazala, da že več dni ni jedel. Pri vsem tem je Cankar slutil, da je v Groharju »nad vso neizmerno bridkostjo mirno plaval sijaj verne udanosti, ta ljubeznivi, komaj razločni, še v najtemnejšo noč trepetajoči sijaj, ki nikoli ne ugasne« (CZS XIX, 123). Z brezmejnim sočutjem popisuje prizor, kako ga Grohar prosi za krono in cigareto, in pravi: »Takrat se je spogledalo srce s srcem, spoznala sva, da med nama ni potreba laži in pustih besed: da sva takorekoč doma, sila daleč od ljudi, v svoji pravi hiši, kjer ni skrivnosti« (CZS XIX, 124). Grohar — človek se je približal Cankarju. Še na več mestih v črtici ga Cankar imenuje prijatelja.

Grohar je bil resničen umetnik, poet slovenskega impresionizma. Sprva je bil v tehničnem pogledu pod vplivom italijanskega mojstra Segantinija, kasneje pa je začel hoditi svojo lastno umetniško pot. Dobro je označil njegovo umetnost Rihard Jakopič: »Kakor pesmi so njegove podobe, zaljubljene pesmi, poklonjene domovini« (R. Jakopič v besedi, Tovariši in jaz, str. 105).

Groharjeva umetnost na Cankarja sprva ni napravila globljega vtisa. Zdel se mu ni originalen, zato je s trdimi besedami pisal o njem Franu Zbašniku: »Pokrajina, ki mi jo je pokazal, je lepa, toda mrtva in barve ne pojo (CP II, št. 654). — Tudi Groharjeve čudovite nežne Pomladi v temnem ateljeju na Dunaju ni znal ceniti. Ob umetniški razstavi na Dunaju leta 1904 pa je svoje gledanje na Groharja popolnoma spremenil: »Tako je pozdravilo človeka takoj ob vstopu samo svetlo sonce« (CZS VII, 366), pravi o Groharjevih slikah in na njegovi znameniti Pomladi je sedaj videl »vso veselo lepoto slovenske zemlje in vso njeno melanholijo hkrati« (prav tam). Leta 1910 je v članku Naši umetniki

o Groharjevem Sejalcu zapisal: »Človek, ki ga besede še niso pokvarile, bo občutil veselje ob tej živi, spomladanski, solnčni lepoti« (CZS XVI, 57).

Trpeč človek in veselo hrepeneč umetnik je bil Ivan Grohar. Takega je občutil tudi Ivan Cankar. Njegovo sočutje z Groharjem človekom in veselje ob Groharju umetniku sta bili vezi, ki sta ga priklepali nanj in mu po slikarjevi smrti priklicali iz srca besede: »Mučenec, največji med vsemi, kar jih je kdaj trpelo in umrlo zaradi lepote svojega srca, Ivan Grohar, ti spiš dolgo spanje. Dal bi skrinjo cekinov, da bi ti mogel reči le še eno samo zvesto besedo!« (CZS XIX, 342.)

N. Preobraženski

ODNOS DOSTOJEVSKÉGA DO STVARNOSTI

Literatura o Dostojevskem, katerega 75-letnico smrti smo nedavno praznovali, je nepregledna. Vendar bi se dalo kljub temu še veliko povedati zlasti o odmevih njegove simbolizmu najbližje ustvarjalnosti v sovjetski književnosti.

Novo raziskovanje poudarja predromantično izhodišče ruskega klasičnega romana. Lev Tolstoj je pričel odklanjati sodobni radikalizem in se vrnil k načelom Novikova, Radiščeva, Karamzina, ker je »našel sam sebe« v sentimentalizmu L. Sterna, Younga, Goldsmitha, Bernardina de St. Pierra. »Prebral sem vsega Rousseauja, vseh 20 zvezkov zbranih spisov, vštévši Glasbeni slovar. Oboževal sem ga. S petnajstimi leti sem nosil okoli vratu medaljonček z njegovo podobo namesto križca.« Tudi Dostojevskemu je bil Karamzin od najmlajših let »ljubljeni učitelj«. Razlika je v tem, da je dobilo Tolstojevo doživljanje svoj estetski izraz v realizmu, za Dostojevskega pa je značilno izvenčasovno zaznavanje zunanjega sveta, ki mu ni nič manj realno od normalnega doživljanja. Fantastika se pri Dostojevskem ne krije s poznejšim ogorčenim umikom neoromantika pred resničnostjo, temveč pomeni pesniški domislek z realistično zasnovo. Obe plati, resničnost in sanje, se pri njem dosledno dopolnjujeta. V »Gospodinji« in »Večnem zakoncu« nihajo junakovi doživljaji med nedvomno priskutno prozo stvarne vsakdanjosti in vablji-vimi prividi. Domišljija pa je tako tesno povezana z resničnostjo, da niti ne vemo, ali niso prav sanje edino pristno življenje. »Bele noči« (1848) s podnaslovom »Sentimentalni roman. Iz zapiskov sanjača« izzvenijo v slavospev junakovi neuslišani čisti ljubezni: »Trenutek blaženosti! Mar je to premalo tudi za vse človeško življenje?« To je predromantična protestna čustvenost, ki se uveljavi po gospostvu razsodnega klasicizma. E. T. A. Hofmannu podobna sanjavost nikakor ni bila zgolj osebni delež Dostojevskega samega. Oblikovala je vso rusko književnost štiridesetih let.

Tudi v zreli dobi je Dostojevski sodil, da »ni in ne more biti v naši dobi nobenega epskega ravnodušnega miru. Lasten bi bil kvečjemu ljudem, ki pogrešajo sleherni dovzetnost ali pa imajo od rojstva pristen mrzlokrvni (žabji) značaj; dalje ljudem, ki niso zmožni nobenega so-

čutja, ali pa takim, ki so dokončno ob pamet. Ker pa za umetnike ne moremo vzeti nobene od teh treh žalostnih možnosti, gledalec od njih z vso upravičenostjo zahteva, naj vidijo resnico kakor človek in ne tako, kakor jo vidi fotografov objektiv.«

Sedanost nam je približala kakor nikoli poprej predsmrtno svarilo Dostojevskega: »Evropa nam je mati prav kakor Rusija, druga naša mati... Toda računski zaključek je sklenjen. Končno plačilo pride lahko že prej, kot si more misliti najbujnejša domišljija. Vse utegne sprožiti preživelo in nenaravno politično stališče evropskih držav. Ne more pa en sam majhen del človeštva vladati vsemu človeštvu kot sužnjem.« (Pisateljev dnevnik, 1881.)

Zato ne ustreza več nekdanje zgolj formalistično tolmačenje, da je tvornost Dostojevskega izraz izvenčasovne splošno človeške tragike. Nasprotno lahko trdimo, da je bil roman Dostojevskega vzlic filozofski vsebini vselej povezan z obupnimi razmerami njegove kapitalistične sodobnosti. Primerjajmo avtorjevo opombo k »fantastični pripovedki« *»Krotka«*: »Nadel sem ji ime fantastična, a jo imam vendar sam za najbolj realistično. Res pa vsebuje tudi fantastiko, in sicer samo v obliki pripovedovanja.«

Ker so velike zasnove Dostojevskega redno povezane s kakim zločinom, so blizu nekdanjemu kriminalnemu romanu iz začetka 19. stoletja. Na čelu rodovnika te panoge stoji menda 190 romanov *Rétifa de la Bretóna* (*»Pariške noči«* in dr.). Avtor (umrl 1806) je imel poleg vzdevka *»Balsac 18. stoletja«* tudi manj častna *»Rousseau iz greznice«* in *»Voltaire za kuharice«*. Vendar je Schiller v pismu Goetheju zapisal, da je »neprecenljiv za spoznavanje ljudi in vsakdanjosti«. Goncourt označuje njegovo avtobiografijo (*»Mr. Nicolas ali človeško srce brez krinke«*) za najpopolnejšo izpoved lahkoživca 18. stoletja. Nato so zasloveli *Zapiski Vidoca*, načelnika pariške tajne policije (v prosti priprdbi F. L'Heritiera, Paris, 1828). Prikupili so se z rezko realistično sliko zločinskega podzemlja v dobi pretiranega sentimentalizma. Nadaljnji razmah panoge je zasluga tedaj mnogo branega Eugèna Sueja, avtorja *Pariških skrivnosti* (1842). Naposled pa so jo poglobili veliki umetniki kot Balzac in Victor Hugo, čigar *Les Misérables* je Dostojevski leta 1863 napeto študiral.

Pustolovska vsebina je začetni kriminalni roman ločila od socialno-psihološke povesti v našem smislu. Imel je posebno kompozicijo z ozkim krogom junakov: zločinci, žrtvami, zasledovalci, sodniki. Podobne prvine dobimo na videz tudi pri Dostojevskem. A strokovno raziskovanje je ugotovilo, da so njegovi romani zasnovani na drugačnem razvoju dejanja. *»Zločin in kazen«* ni kriminalni roman v navadnem smislu. Umor, ki ga zasnuje in izvrši Raskolnikov, nam je od kraja znan. Torej nam ne gre za zločin sam. Gre le za uradno ugotovitev krivde Raskolnikova. Sploh je Dostojevski popolnoma preoblikoval dotedanji kriminalni roman ter po svoje izkoristil njegove možnosti.

Kot nositelji posameznih idej so njegovi junaki sorodni značajem nekdanje klasicistične tragedije. Vendar je povezano idejno izhodišče njegovih romanov z rusko realnostjo njegove dobe. Ko se je vrnil iz

pregnanstva v prestolnico, ga je presenetila narasla revščina. »Ponižani in razžaljeni« (zaključeni junija 1861) so obnovili staro snov »Bednih ljudi«. London in Pariz, ki ju je obiskal leta 1862, sta poglobila iste vtise. Dostojevski je ogorčen zavrzel evropski svet. Ponoči je v Café Anglais napovedal začudenemu M. de Voguëju prihod preroka, ki bo na zid zapisal tri plameneče besede, znamenje za propad starega sveta.

Peterburška »vsakdanja fantastika, ki prekosi sleherno domišljijo«, je pri Dostojevskem vselej povezana z realnostjo. Dokazano je, da odseva iz »Zločina in kazni« proces moskovskega visokošolca A. Danilova. Umor Nastasje Filipovne v »Idiotu« je posnet po procesu trgovca Mazurina. Sama Nastasja Filipovna je v prvotnem rokopisu označena kot »sovražna hči Olga Umecka«, t. j. spet resnična osebnost, obsojena zaradi požiga v hiši krutih staršev itd. »Za nas Dostojevski ni noben krščanski genij, tudi ne nacionalni pisatelj — za nas je junak socialne borbe 19. stoletja,« pravi v svoji knjigi O. Kaus.

Nedvomna zasluga predoktobrskega simbolizma je bil prelom z zastarelim, zgrešenim vrednotenjem Dostojevskega kot navadnega realista. Raskolnikova so dolgo imeli za skesanega zločinca in pisali o mukah vesti, čeprav to nikakor ne ustreza avtorjevi misli. Sele D. Merežkovski (»Dostojevski i Tolstoj«, 1912) je opozoril, da prizna Raskolnikov umor in odide v Sibirijo neskesan kot žrtev ideje, po kateri je obseden. Podoben je v tem Ivanu Karamazovu, ki se mu roga Hudič: »Ti bi drago plačal, da bi zvedel, zakaj prijaviti moraš svojo krivdo sodniku. Tvoja žrtev je popolnoma brez smisla. A vendar boš šel, ker ni to od tebe odvisno.« Niso pa upravičeni poizkusi simbolizma, da bi predstavili tvornost Dostojevskega v idejno področje izven meja literarne umetnosti. Tudi filozofsko obdelovanje kriminalne zasnove je bilo pri Dostojevskem nedvomno tako ali drugače povezano s sodobnimi obupnimi razmerami v domovini.

Breda Pogorelec

SINTAKTIČNE NAPAKE V ŠOLSKIH NALOGAH

Med govorom in pisanjem je občutna razlika. Vsakdanji govor je običajno spontana tvorba, odvisna od stopnje pozornosti, od trenutnega razpoloženja in posameznikovih izraznih zmožnosti; poleg artikuliranih izraznih sredstev obsega še celo vrsto tako imenovanih posrednih izraznih sredstev: različno intenziteto, različno stavčno tempo, pavze, mimiko, kretnje ostalih delov telesa in predmetno osnovo (kontekst). Pripovedovanje je vedno neposredno — če je odmaknjen predmet, je neposredno v posredovanju predmeta sobesedniku. Pisanje pa je resnično neposredno samo v pismu, ki je namenjeno določeni osebi in s tem direktno. Razlika med govorom in pisanjem je velika tudi zaradi pomanjkanja cele vrste posrednih izraznih sredstev, ki jih je mogoče le deloma nadomestiti

z ločili in z nekaterimi stavčnimi posebnostmi (elipsa in podobno), in zaradi urejenega toka misli, saj skuša vsaj šolan človek svoje misli in čustva podrediti zakonitostim normativne slovnice, s čimer pa je v izrazu utesnjen. Posebej velja to za otroka in mladostnika, ki se privajata tako pojmovnim operacijam kakor tudi zapisu vtisov in misli. V nasprotju z razsežnim in preobloženim trenutnim sprejemanjem odraslega vsebuje namreč otrokovo mišljenje vrsto nezanesljivih in površnih, z asociacijo slabo povezanih spoznav.

Šola oblikuje v učencu jezikovni izraz v knjižnem jeziku, to oblikovanje pa je dolgotrajen proces z različnimi stopnjami, ki so odvisne od učenčevega miselnega in predstavnega razvoja. Pri tem je nemogoče, da bi oblikovanje napredovalo povsem skladno in da bi otrok z novimi spoznanji, ki mu jih šola in življenje posredujeta razmeroma naglo, takoj uspel primerno oblikovati tudi svoj izraz. Zaradi tega je razumljiva vrsta sintaktičnih pojavov v otrokovem govoru in pisavi, ki se precej razlikuje od zahtev normativne slovnice. Ti pojavi so posebej pogostni v dobi, ko otrok polagoma opušča zgolj zaporedno navajanje konkretnih predmetnih vtisov in začenja uporabljati najrazličnejše pojmovne zveze. Včasih so ti pojavi tudi zgolj stilističnega značaja, povečini pa so sintaktične napake. Članek naj opozori na nekatere teh pojavov, ki nikakor niso samo naša posebnost, ampak jih prav tako poznamo tudi iz drugih jezikov (Havers, Handbuch der erklärenden Syntax, Heidelberg 1931). Gradivo zanj je bilo zbrano v šolskih letih 1952/53, 1953/54 in 1954/55 iz šolskih in domačih nalog dijakov brežiške gimnazije od 2. do 8. razreda.

Raziskovanje otroškega izraza se v jezikovni teoriji omejuje pretežno na raziskovanje začetkov otrokovega govora, to je na oblikovanje glasov, poimenovanje oseb in predmetov ter posnemanje in tvorbo prvih stavkov. Vrsta modernih angleških psihologij zaključuje pojem prvega otroškega jezikovnega razvoja nekako s šestim letom starosti, ko se je otrok lahko doma in v okolici priučil najpotrebnejših izrazov. Pravijo, da mora v tej starosti razlikovati osnovne barve, prva števila, da mu ni več tuja oznaka za čas in da pozna nekatere izraze za denar in podobno. Šola pomeni prvi prehod k popolnejšemu oblikovanju otrokovega izraza. Pogovorni in knjižni jezik polagoma izpodrivata dialekt, kolikor nimata v otrokovem življenju povsem nove družbene funkcije. Poleg tega pa se otrok uči svoje vtise tudi zapisovati. V tem novem okolju se otrok do devetega, desetega leta uči rabiti tudi daljše stavčne zveze, kar je seveda odvisno od spoznavne stopnje.

Zaporedno dojemanje in podajanje misli je značilno predvsem za otroka, prav tako pa tudi za sproščeni in miselno neobteženi vsakdanji pogovor odraslega. Vidnejša razlika pa je v pisanju. Medtem ko zna povprečno šolani odrasli urediti svoje misli in čustva v skladu z navado v knjižnem jeziku, v katerem se izraža, zapiše otrok svoje vtise drugače, in sicer tako, kakor si slede v njegovih mislih. V prvi, po šolanju osnovnošolski dobi je to posebnost otrokovega stila, ki se izraža na podobno zaporeden način sprejemanja in oddajanja vtisov tudi v otrokovi risbi. Ko pa se začne spreminjati otrokov stvarni način mišljenja v pojmovnega, ko išče vzročnih zvez med posameznimi dogodki in dejstvi — to je ne-

kako v starosti od dvanajstega do štirinajstega leta, včasih tudi kasneje — so zlasti v otrokovem zapisu pogostne sintaktične anomalije, kakor nepopolno, eliptično izražene misli, naknadno pojasnjevanje, pomensko in oblikovno križanje, anakoluti, različne gramatično napačne zveze in podobno. Učitelj bi moral na prvi stopnji in tudi pozneje ločiti sintaktične pomanjkljivosti od stilističnih posebnosti. Zlasti na višji stopnji je nujno, da te pojave natančno analizira in razloži, kako so take oblike nastale. Iz analize bi dobili spretno miselno igro, rezultat pa bi povzročil večjo pozornost pri zapisovanju in, kolikor gre tudi za pripoved, pri oblikovanju misli sploh.

Razlogi vseh teh pojavov so številni in zelo zapleteni. Pogojeni so v prepletajočih se miselnih reakcijah, ki navadno ne najdejo v govoru primerne in zadovoljivega izraza, kajti običajno je mnogo več psihičnih pojavov in reakcij kakor adekvatnih izraznih sredstev zanje. Med pogoji in silnicami, ki govor oblikujejo, je pogostna razlika, ki sproži ta ali oni sintaktični pojav ali napako. Ob analizi vzrokov se je zato težko omejiti le na eno od psiholoških in socioloških dejstev, običajno so pojavi pogojeni v različnih stopnjah zaznavanja, ki si med seboj nasprotujejo.

Za otroka kakor za odraslega v vsakdanjem govoru velja, da mu sledijo misli in izrazi brez trdnejše notranje povezanosti. Izraz je vedno podvržen najrazličnejšim emocijam: razpoloženju, občutkom in čustvom. Obvladovanje afektov je vezano na intelektualno stopnjo in na temperament. Otrok je emocijam docela podvržen. — Posebej vplivata predvsem na otroka domišljija in spomin. Obnavljanje dogodkov in doživetij je vezano na posamezne točke, ki se ohranijo v zavesti in so med seboj kaj malo povezane. V otrokovi predstavi so predvsem nezanesljivi pojmi časa in kraja in še posebej časovnih in krajevnih relacij, saj je zelo dolgo otrokova in tudi mladostnikova najzanesljivejša časovna predstava sedanost. Pravilna predstava se razvija zelo počasi, od tod izredno številne anomalije v govoru in zapisu — tako pri otroku kakor pri mladostniku (najbolj pogostne morda pri indirektnem govoru).

V človekovem vsakdanjem govoru si sledijo posamezne ugotovitve zaporedno, druga za drugo, običajno brez izrazitejše vzročne povezave, ki je v tem sekundarna. Zaporedno mišljenje in navajanje nastane zato, ker je miselna koncentracija v kakem trenutku premalo močna, da bi v hipu obdržala in spojila vse potrebne zveze ob določenem predmetu ali dogodku. V takem primeru sledi objektni stavček običajno kot nekakšno okrnjeno dopolnilo glavni zvezi subjekta in povedka in morda prvega objekta ali dopolnila. (Deklica pravi: Vezla sem prtiček, rože sem vezla vanj. Itd.) Pojav je precej razširjen v jezikih, kjer šola ne utegne izoblikovati urejenega izraza. Dialekt in pogovorni jezik ne uporabljata dolgih period, ki so običajne v knjižnem jeziku, kjer se stavki logično stopnjujejo. Za zaporedno navajanje sta značilna predvsem dva jezikovna pojava: priredno zaporedje samih enakovrednih glavnih stavkov, parenteza ali vrivanje posameznih dopolnil, epeksegeza ali dodatno pojasnilo. Nadaljnja značilnost človekovega vsakdanjega govora je v tem, da so asociacije alogične in pogojene v vrsti zunanjih, povsem slučajnih in nebitvenih momentov. Posamezne asociacije se pri zaporednem na-

vajanju kakor v verigi vežejo druga na drugo. Zaradi nenadne asociacije pa se pogosto utrga nit prvotne misli — posledica je prekinitev prve konstrukcije in nadaljevanje v drugi ali anakolut. Otrokov način mišljenja je poleg tega še egocentričen, pozneje, v dobi doraščanja, pa osredotočen bolj na predmet kakor na posredovanje oziroma opisovanje predmeta, zato ne izrazi vseh potrebnih oznak, ampak samo tiste, ki se mu zdijo najnujnejše ali najmočnejše. V tako neurejenem razmerju med mislijo in sporočanjem opusti posamezne pomenske zveze, stavčne člene ali cele stavke — nastanejo elipse vseh vrst.

Poleg teh glavnih smeri v otrokovem miselnem procesu moramo omeniti še vrsto lastnosti, ki po svoje močno vplivajo na obliko otrokovega izraza. Med njimi so: 1. nazornost izraza, ki je nehotena in izvira iz konkretnega zaznavanja (konkretno zaznavanje je značilno za otrokov miselni svet, od tod tudi oživljanje posameznih pojmov in predstav); 2. prizadevanje po kar se da ekonomičnem izrazu, ki se veže z vsemi navedenimi oblikami mišljenja. Zaradi vseh lastnosti in različnih vplivov nastanejo razne parenteze, dodatna pojasnila, okrajšave, pomenska križanja in podobno.

Pri analiziranju je potrebno upoštevati vsaj navedene značilnosti otrokovih psihičnih pojavov. Prav tako je potrebno polagoma, primerno posameznim razvojnim stopnjam, otroka navajati na logično in sintaktično enotno zgradbo knjižnega jezika.

Najpogosteje in najjasneje naletimo na te probleme ob elipsi, kakor imenujemo izpad stavčnega člena v prostem in zloženem stavku. Pojav je v govorjenem jeziku malone pravilo, kajti v govoru indirektna izrazna sredstva dopolnjujejo besede. Elipsa nastane zaradi težnje po ekonomičnem izrazu in pogosto zaradi navala neurejenih asociacij. »Prostemu in zloženemu stavku včasih manjka kak člen, ki ga oblika stavka zahteva, a ga lahko dopolnimo v mislih, ker je obsežen v okoliščinah. Tak stavek je po obliki nepopoln, po pomenu (vsebini) je popoln, rabimo ga zlasti v živahnem govorjenju« (Breznik, Slovenska slovnica 4, § 321). Elipsa je sintaktična napaka, kadar je izpuščen pomensko in oblikovno važen stavčni člen, kar utegne povzročiti razna križanja in druge izrazne pomanjkljivosti.

V primerih: Moja želja je bila vedno samo učiteljica in izgubila sem željo do učiteljice je dijakinja 3. gimn. zaradi izpada celega stavka izraz učiteljica nekaka formula, ki pomeni: da bi postala učiteljica. Intenzivno razmišljanje o posledici (egocentrično, zelo osredotočeno mišljenje) je povzročilo elipso celega stavka oziroma redukcijo pomenske zveze na en sam samostalni.

Iz močne težnje po nazornem in kratkem izrazu izpade objektni stavek in ga zamenja en sam izraz. Zaradi izpada stavka uvrščam tudi ta primer med elipse. Pojav je značilen za prve slabotne pojmovne predstave težjih problemov. Dijak 3. gimn. namreč piše: Ob vstopu v muzej smo videli, da se razvija po družbenem razvoju. Najprej vidimo uporabo starih posod, verižic ter glinasto posodo. Napačen je že prvi stavek, ki ga navajam zaradi vse zveze. Otrok napačno uporablja izraz se razvija

namesto je urejen. V drugem stavku otrok ne rabi pravilno abstraktnega pojma uporaba, ki se ga verjetno ne zaveda, ampak izrazi z njim misel opuščenega stavka: kakšno posodo so uporabljali stari. Subjekt tega opuščenega stavka (stari) je izrazil otrok kot atribut k objektu (uporaba starih posod), odvisnemu od abstraktnega izglagolskega samostalnika, ki nadomešča določno glagolsko obliko v opuščenem stavku.

V osredotočenem obnavljanju kakega dogodka je pozornost usmerjena samo na predmet, ki ga opisuje. Če uporablja pri tem abstraktne izraze in te stavke potem priredno veže z drugimi, v katerih je predmet sam objekt oziroma subjekt, nastanejo zaradi omejene pozornosti napake: Pogled na slap je res prekrasen ter je zelo obiskovan (3. gimn.). Ker je učencu v spominu le predmet — slap — mu zbledi vsebinska razlika v zvezi pogled na slap; tako je razumljivo opuščanje subjekta v drugem delu.

Podoben primer je v razširjenem stavku: Zato tudi pozimi lepota dreves ne zaostaja za drugimi letnimi časi (2. gimn.). Zaradi dolge zveze in zaradi težnje po ekonomičnem izrazu nastane elipsa objekta in njegova atributa (oziroma elipsa drugega subjekta v komparaciji). Stavek bi se moral pravilno glasiti: Zato tudi pozimi lepota dreves ne zaostaja za lepoto dreves v drugih letnih časih. Vsebina otrokove misli je, da je drevo prav tako lepo pozimi kakor v ostalih letnih časih, poudarek je torej na dopolnilih, ki stopijo s tem v ospredje. Ker je v nalogi konstruiral misel s tega stališča in izbral namesto pridevnika abstraktni samostalnik, je kaj lahko nastala napaka.

Pri težjih pojmovnih zvezah, ki pritegnejo dijakovo pozornost, je zlasti v priredju pogostno vezanje dveh stavkov, ne da bi bila povedka v skladu z dopolnili: Ti niso imeli več človeka kot za nekako bitje, ki bi ne imelo nobene notranjosti in brez razuma, temveč so skrbeli za svojo izobrazbo (5. gimn.). V drugem delu relativnega odvisnika je izpuščen predikat, ki ga zahteva zveza brez razuma: bi bilo brez razuma. Videti je, da se dijak vseh zvez sploh ni dodobra zavedal, saj je napačno zapisal tudi zvezo imeti za, s tem da je dodal še primerjalni veznik.

Iz vseh teh primerov je videti, da je obseg otrokovih misli zelo ozek, da nastanejo anomalije povečini v primerih, ko skuša s kratkim izrazom preiti običajni in naravni način pripovedovanja.

Kakor elipsa je tudi kontaminacija, to je križanje dveh ali treh konstrukcij ali vsebin, posledica zapletenega psihičnega procesa. Težnja po ekonomičnem izrazu in trenutno prekipevanje različnih izraznih možnosti pogosto povzroči napačne zveze. Najrazličnejša križanja so kakor elipse sestavni del govora, prav tako pogostne pa so tudi v zapisih, ko v zavestni dejavnosti iščemo pravičen izraz.

Gramatične napake zaradi križanja zvez so nastale v naslednjih primerih: Pred menoj je prišla nepozabna prijateljica (3. gimn.). Do križanja je prišlo zaradi zveze: Pred menoj se je znašla in k meni je prišla. Zamenjava obeh zvez in morda

tudi trenutna zamenjava stališč (stanje oziroma posledica — akcija) je povzročila napačno predložno zvezo ob glagolu priti. V primeru: Ampak usoda mi ni uspela (3. gimn.) gre za križanje zveze: mi ni uspelo in usoda mi ni dala ali usoda mi ni bila mila. Do napačne uporabe predloga v primeru Kraljevala je kakor kraljica na svojem kraljestvu je prišlo zaradi križanja konkretne predstave zveze kraljevati na prestolu in abstraktne zveze kraljevati v kraljestvu, pri čemer je prevladala konkretna zveza.

Podoben pojav, kakršnega smo skušali analizirati v odstavku o elipsi, namreč, da predstavlja kak izraz poseben, nov pojem, ki je specifičen za dijakov psihični proces, je v primeru: Čas, ki ga imam popoldan za učenje, rada včasih zamenjam z drugim delom, zlasti s čitanjem knjig ali igro (5. gimn.). Stavek je gramatično pravilen, križanje je le med pomenskimi možnostmi posameznih delov tega zloženega stavka. Zveza: čas, ki ga imam popoldan za učenje predstavlja en pojem, ki ga je mogoče deloma nadomestiti z izrazom učenje, kar pa ne obsega dovolj točno osnovne misli: gre namreč za razdelitev časa, ki je na razpolago. Ker predstava o posameznih izraznih možnostih ni dovolj jasna, si je dijakinja pomagala povsem neposredno, pri čemer je nastalo pomensko križanje.

Pomensko križanje, spet po principu: abstraktno-konkretno, je tudi v primeru: Ko bi sedaj prenehalo deževati, bi se še morda spremenila zemlja iz slabe pomladi v dobro poletje (2. gimn.). Pojem zemlja pomeni drugošolcu žita in druge poljske rastline, ki bi lahko uspevale le v ugodnih vremenskih razmerah poleti, če je že bila pomlad deževna in je bilo ves čas slabo vreme. Ker se mu zdi točna zveza predolga in prezapletena in se je verjetno ne zaveda, se izrazi kratko, pomeša posamezne pojme med seboj ter jih samostojno spremeni. Kakor mu pomeni zemlja setev, tako mu tudi časovna pojma pomlad in poletje z epitetonoma slabo in dobro pomenita le vremensko opredelitev.

Ker je kontaminacija zamotan psihični pojav, je potrebno, da se učitelj v napake te vrste poglobi in jih ostro loči od stilnih posebnosti. Prav te vrste napake, če ostanejo nekontrolirane, lahko povzročijo občutne anomalije v individualnem izraznem sistemu.

V asociativnem mišljenju je osnovni vzrok za anakolut, ki nastane takrat, kadar sredi sestavka ena konstrukcija preneha in se začne druga. Anakolut nastane često zaradi nenadne parenteze zaradi kakšne trenutne asociacije, ki se takoj vključi v govor. Ker je s tem prvotna stavčna konstrukcija kaj lahko porušena, se stavek nadaljuje v drugi konstrukciji. V zapisu pomeni anakolut sintaktično nepravilnost v razmerju do logične in vseskozi enotne strukture knjižnega jezika. V otroškem pisanju je anakolut zelo pogosten zaradi tega, ker je otrokova pozornost usmerjena na en sam predmet, trenutna asociacija na drug predmet ali dogodek pa spelje pažnjo drugam — rezultat je prelomljena konstrukcija.

Do anakoluta pride zelo lahko ob relativnih stavkih, ki ločijo glavni stavek na dvojce: Vsakega, katerega vprašaš, kaj mu je bilo najbolj všeč, bo rekel planine (4. gimn.). Akuzativ relativnega zaimka je pritegnil nominativno obliko subjekta glavnega stavka vsak in zaradi sintaktično neupravičenega akuzativa (*attractio inversa*) je zveza za drugim odvisnikom prekinjena. Zaradi ekonomičnosti je verjetno elipsa tudi v zadnjem delu: bo rekel planine, namesto: bo rekel, da planine. Isto velja za primer: Rastlina, ki obrodi seme, jo človek požanje ali od mre sama. V tem primeru se konstrukcija nadaljuje s ponovljenim objektom — prvega je po *attractio inversa* kakor v zgornjem primeru pritegnil nominativ relativnega zaimka ki.

Anakolut je pogosten tudi v daljših zvezah, ki so med seboj smiselno le rahlo povezane: Lahko pa tak otrok pride v družbo in spozna, da ni prav, česar se je naučil, bo seveda skušal naravnati tudi sam sebe v isto smer (8. gimn.). Do prekinitve v konstrukciji je prišlo zato, ker je lagodni pripovedi v prvem delu sledila asociacija na posledice — izražena brez prehoda: pravilno bi namreč bilo: tedaj bo skušal..., še bolje pa v pogojno povezani konstrukciji: Če pa bo tak otrok...

Epeksegeza ali naknadno pojasnilo je posledica zaporednega mišljenja in navajanja, ki je usmerjeno najprej na predmet sam in šele potem, ko je predmet opredeljen, poišče tudi njegove lastnosti. Sem spadajo številne parenteze; ker je zveza med pojasnilom in konstrukcijo, kamor pojasnilo spada, pogosto pretrgana, pride ob epeksegezi neredko tudi do anakoluta.

Taka epeksegeza je na primer v stavku: Dež je za nas zelo velikega pomena, za naša polja (2. gimn.). Misel v prvem stavku je ohlapna, izraz za nas misli ne precizira dovolj, od tod stvarno pojasnilo: za naša polja. To pojasnilo nadomestuje sklepanje, ki ga iz vse zveze razumemo: dež je potreben za polja, ker pa polja izkoriščamo, je potreben tudi za nas. Pojasnilo je eliptično in prilepljeno k celoti brez primerne zveze. — Tipičen primer zaporednega opisovanja je v stavku: tabla je dana v okvir, ta okvir pa je les (2. gimn.). Misel prvega stavka obsega le dejstvo, da je tabla uokvirjena, ne more pa obseči tudi opisa snovi, iz katere je okvir, zato drugo misel izrazi s posebnim dopolnilnim stavkom, ki zanimivo izpričuje otrokov spoznavni proces.

Posebne vrste epeksegetična dopolnila so izražena z relativnimi stavki, ki so pogosto daleč od svojih izhodišč: Vrata v razredu so zelo zamazana in razpokana, čez katera prihajajo profesorji in profesorice (2. gimn.). V sami zvezi je stara ljudska kontaminacija izrazov oz. zvez prag in vrata, zato čez katera (skozi vrata : čez prag). Pri opisovanju šolskega prostora je dijak najprej opisal zunanje značilnosti, nato pa je moral v dopolnilu, pa čeprav ni bilo vezano na izhodišče, povedati najmočnejšo asociacijo v zvezi s temi vrati: skoznje prihajajo vzgojitelji. Primer sam je napačen, vendar je zvest odraz doživljanja. Prav tako izzveni kot dopolnilo rela-

tivni odvisnik v temle primeru: Te in še vse vrste predmetov sem prodajala, katere je sestra kupovala (4. gimn.). Pojemovna zveza bi zahtevala prirejeno zvezo pojmov prodajati in kupovati, iz ostalega teksta pa je mogoče razbrati, da je bilo za dijakinjo važnejše dejstvo, da je prodajala, kakor, da je kupovala. In zaradi tega je prišlo tudi do sintaktično napačnega podredja. — Težave v kopičenju atributov so povzročile napačno relativno epeksegetično konstrukcijo v zelo pogostnem primeru: Skozi zadnje okno naše hiše pa se je videlo na sosedovo dvorišče, ki je bil mesar (2. gimn.). Svojino izražamo v slovenščini pri živih bitjih s svojilnim pridevnikom na -ov, če sta dva izraza, pa s svojilnim genitivom. V našem primeru bi bilo torej prav: ...se je videlo na dvorišče soseda mesarja. Ker je otroku sosedovo dvorišče pravzaprav ena sama sintagma, izrazi drugo dopolnilo z napačno postavljenim relativnim stavkom.

Nenadni parentetični vrinki med relativni stavek in njegovo izhodišče povzročajo primere, kakor: Zanimajo me razne stvari, razen matematike, ki jih skušam doumeti. Ker si asociacije zaporedno slede, je izraz razen matematike vrinjen v sicer normalno zvezo glavnega stavka z relativnim odvisnikom, zaradi parenteze pa je naravna zveza prekinjena in relativni odvisnik postane epeksegeza.

Zaradi parentetičnega navajanja dopustnega odvisnika pride do epeksegeze tudi v naslednjem primeru: Mnogo bolj pa se spominjam kraja, čeprav sem bila takrat še čisto majhna, okoli Ptuja (2. gimn.). Ob ugotavljanju, da se spominja, kljub temu, da je bila majhna, za hip pozabi na krajevno dopolnilo — ki izzveni kot epeksegeza.

Iz docela istih razlogov kakor vsi že omenjeni pojavi nastajajo v otroškem jeziku številne perseveracije, to je odstopi od veljavne gramatične strukture. Te vrste napake pričajo o razmeroma težkem otrokovem privajanju na gramatični sistem četudi materinega jezika. Oblike sicer žive v njegovem izrazu iz vsakdanje rabe, vendar ne da bi se jih zavedal. Pomena in funkcij posameznih oblik se otrok ne zaveda dovolj trdno, tudi če se jih uči v šoli, posebej še, ker je pouk razmeroma formalističen.

Glavni pojavi sintaktičnih perseveracij so tile: 1. Perseveracija gena: v tem pojmu so obsežene napačne zveze pridevnika z odnosnico, napačna zveza svojilnega zaimka s samostalnikom, zveze z več subjekti in glagolsko število, pri opisnih oblikah tudi spol in podobno. 2. Perseveracije sklonov, kamor štejemo najrazličnejše napačne zveze pri posameznih glagolih. Sem sodijo tudi pogostne atrakcije relativov (tudi *attractio inversa*). 3. Perseveracije pri glagolu obsegajo različne zveze naklonov v posameznih odvisnikih in v glavnem stavku, napačno uporabo časov in števil. 4. Zelo številne in najmanj vidne so perseveracije pri besednem redu. Te nastanejo na primer, kadar se v povedni stavek vnese zaradi neposredne predstavnice zveze besedni red vprašalnega stavka in podobno. Perseveracije nastanejo tudi, kadar otrok

mehanično uvede podredni veznik, ne da bi pri tem spremenil besedni red podrednega stavka, kakor to zahteva zveza.

Med perseveracije genusa in števila sodi primer: V tej vojni je padlo mnogo žrtev, ki je prelivalo kri za svobodo, v kateri lahko mi sedaj svobodno živimo (4. gimn.). Povedek prvega relativnega stavka je vezan na gramatikalni subjekt glavnega stavka mnogo, pri čemer pa učenec ni upošteval smiselnega subjekta: žrtve.

Perseveracije besednega reda so v primerih: Kakor vsaka stvar ima svoj pomen, tako imajo tudi dežne kapljice nekakšen pomen (2. gimn.). V odvisnem stavku je opuščena inverzija predikata in subjekta in je uporabljen isti besedni red kakor v glavnem stavku. Prav tako zapostavlja četrtošolec apozicijo v primeru: Tudi vsak obrtnik sprejme rajši učenca revnega, samo da ima šole. Zapostavljena apozicija ima v tem primeru nekaj več kakor samo atributen pomen, apozicija revnega pomeni namreč prav toliko, kolikor bi pomenil dopustni odvisnik: čeprav je reven, zaradi tega je verjetno apozicija postavljena za samostalni, kar je v našem besednem redu perseveracija.

Našteti primeri predstavljajo nekaj glavnih tipov sintaktičnih napak, ki se stalno ponavljajo v otroškem jeziku in še posebej v jeziku doraščajočega in so povsem razumljivi iz otrokovega in mladostnikovega spoznavnega sistema. Članek skuša opozoriti nanje, kajti pri jezikovnem pouku se jih običajno premalo zavedamo in jih popravljamo mehanično brez analize in brez razlage, s čimer izgubljammo priložnost, ob konkretnih primerih oblikovati otrokov miselni proces in s tem tudi otrokov izraz.

S tem vprašanjem je močno povezano vprašanje stilističnih posebnosti v otrokovem pisanju. Isti način mišljenja povzroča namreč tudi poseben način pismenega izražanja misli. Ker je otrokov slog sintaktično lahko popolnoma v redu, ne sodi v poglavje o napakah, vendar pa ga moramo pri jezikovnem pouku upoštevati. Za ta slog je značilno zaporedno navajanje, polno dodatnih pojasnil, posebna metaforika, ki nastane po križanju raznih predstav, in podobno. Primer izrazitega otroškega stila je v stavkih: Pišem tudi dnevnik, v katerega opisujem doživljaje. Doživljaje s svojimi tovariši in tovarišicami. Pri tem se z Markom, to je moj tretji brat, največkrat skregam. (4. gimn.) Izražanje je omejeno na najožje stavčne enote, vsa pojasnila sledijo v dopolnilnih in nepopolnih stavkih. Svojevrstna je tudi otrokova metafora: Velika okna, ki so na zahodni strani, nam lepo kažejo cesto in ljudi, ki se sprehajajo in hodijo po raznih opravkih. (2. gimn.) Podoba (asociacija na filmsko platno) je zelo živa. K obravnavi šolskih nalog moramo pritegniti tudi takšne stilne posebnosti. Namen jezikovnega pouka je ne le oblikovati izraz, ampak predvsem navaditi učenca tehnike jezikovnega sistema, pri tem pa je treba ohraniti in spoštovati način izražanja vsakega posameznika.

Ocene in poročila

NOVA SLOVENSKA SLOVNICA

Slovenska slovnica za srednje šole. Sestavila dr. Anton Kacin in Martin Jevnikar. 2. predelana izdaja. Trst 1955.

V Predgovoru pravita pisca, da sta knjigo močno predelala in v vseh delih izpopolnila. Dodala sta več zgledov in vaj za utrditev posamezne snovi, pri vsem pa se posebej ozirala na tamkajšnje razmere in sproti opozarjala na napake, ki so značilne za tržaške in sploh primorske Slovence. To je popolnoma v redu, saj knjiga ni namenjena samo srednjim šolam, marveč vsakemu Slovencu, ki se zanima za svoj materin jezik.

V Uvodu daje slovnica najprej pregled indoevropskih jezikov, da s tem postavi slovenščino v pravilni okvir in pokaže njene sorodstvene vezi, tudi z dobro izbranimi zgledi. Sledi kratek paragraf o praslovanščini, nato pa skoraj popolnoma novo (proti 1. izdaji) poglavje o stari cerkveni slovanščini. Razpravlja na kratko o glagolici in cirilici, podaja do črke i preglednico glagolskih in cirilskih črk z njih glasovno in številčno vrednostjo, nato pregled najvažnejših glagolskih spomenikov s primerom glagolskega teksta iz Zografskega evangelija; od cirilskih spomenikov navaja samo najstarejša in najvažnejša, namreč Savino knjigo in Supraselski zbornik; na koncu poglavja je še primer cirilskega teksta iz Supraselskega zbornika. Ni pa čisto točna trditev, da je Konstantin (Ciril) za slovanske glasove, ki jih grščina ni poznala, vzel hebrejske znake. Razširjeno je tudi poglavje o slovenskem jeziku, ki v najbolj skopih obrisih nakazuje zgodovinski razvoj slovenščine, tudi pismenega jezika. Poglavlje o slovenskih narečjih je ostalo skoraj nespremenjeno. Zemljevid slovenskih narečnih skupin je dober in dosti pregleden. Moti me pa v tem poglavju, da se znak *ê* rabi v istem stavku za široki *e* (pravopisni znak) in za stari *jat* (znak *ě* v prvi izdaji je bil boljši). Tudi ne ustreza narečnim dejstvom izraz »Primorsko narečje...« za vse različne govore od Rezije preko Beneške Slovenije, Goriških Brd, Krasa do Istre. Izraz »štajersko narečje« je preširok, ker spadajo k Štajerski tudi Haloze in Slovenske gorice, ki pa njih narečja šteje slovnica k panonski narečni skupini. — Poglavlje o slovenskih črkopisih je izpopolnjeno in nudi učencu kar zadosten pregled. Uvod se zaključuje s kratkim pogledom na današnjo slovensko abecedo.

Glasoslovje govori najprej o govorilnih organih. Njih opis je kar dober in slike (prerez govorilnih organov, lega glasilk pri mirnem dihanju, lega glasilk pri zvenu) so pregledne in jasne. Nato pisca po vrsti obravnava samoglasnike, soglasnike, pisavo in izgovor nekaterih soglasnikov, zloge in besede, poudarek, govorne celote, enakozvočnice, pravorečje, glasovne spremembe in pravopis. V § 10 je formulacija »Ozki so lahko vsi dolgi samoglasniki; zaznamujemo jih z ostrivcem ´: á, é, í, ó, ú; n. pr. máti, délo, šilo, gospód, múha« netočna. V knjižnem jeziku govorimo samo o ozkem in širokem *e* in *o*, v dialektologiji še *o* i in *u*, *o* a pa sploh *ne*. — Prav tam je tudi napačna formulacija: »Široki so lahko:... b) vsi kratki (pač samoglasniki); zaznamujemo jih s krativcem ´: à, è, ì, ò, ù; n. pr. ràk, mèč, dž, nič, odmòr, krùh.«

Tudi pri kratkih vokalih gre samo za široka e in o kakor pri dolgih, kjer pravilo pod a) drži. Kratko poudarjeni à je vedno sprednji vokal, privzdignjen že proti e, zato je večkrat vanj tudi prešel; ə je srednjejezični vokal, pa naj bo poudarjen ali ne, pri i in u v knjižnem jeziku ne pri dolgih ne pri kratkih ne ločimo široke in ozke kvalitete. V samoglasniškem trikotniku je ə prenizko postavljen, na tem mestu imamo reducirani vokal a-jevske baze, to pa knjižni ə ni. Iz preglednice dolgo poudarjenih, kratko poudarjenih in nepoudarjenih samoglasnikov (na koncu § 10) bi sledilo, da ima slovenščina nepoudarjene vokale samo v posttonični legi. Pa morejo biti vsi navedeni vokali tudi v predtonični legi. Te nepravilne trditve § 10 tudi niso v skladu z izvajanjem v § 11—16, kjer so opisi posameznih samoglasnikov v glavnem pravilni.

V § 17 bo v bodoče treba v točki 2 a) ločiti dvoustnični (bilabialni) pripornik w (gorenjsko woda, woꝛ iz vol) od soglasniškega (konzonantičnega) ꝛ (delaꝛ za pisano delal, paꝛ za pisano pav, Paꝛle za pisano Pavle itd.). Isto bo treba popraviti tudi v pravilu za točko 5 in v pregledu soglasnikov, dalje v § 19, 20. Vendar pa nejasnosti o teh v-jih nista zakrivila sestavljalca te slovnice, ki sta pravila v glavnem posnemala po naših slovnica, zlasti po Slovenski slovnici 1947.

V § 24, t. 6 se v pravilu o naslonkah pravi: »Naslonijo se na prejšnje besede.« Tukaj je pravilo napak spremenjeno. V Slovnici 1947, § 11 stoji pravilno: »Enozložni zaimki, pomožni glagoli, prislovi, predlogi in vezniki v stavku pogosto nimajo svojega poudarka, marveč so naslonjeni na sosednje besede...« Če bi si bila sestavljalca dobro analizirala svoje primere, bi videla, da je v njih vse polno proklitik, ne samo enklitik. Slovenski izraz naslonke je dober, ker se lahko taka beseda nasloni na prednjo ali sledečo besedo. Za spreminjanje pravi je treba imeti tehtnih razlogov! To velja še večkrat za to slovnico!

§ 27 »Zveneči soglasniki na koncu besede« ne v razlagi ne v pravilu ni dober. Posnet je sicer po SP 1950, § 81, 5. odst., a tudi v tej formulaciji ne drži za večino slovenskih govorov in ga zato tudi ne kaže predpisovati za knjižno izreko. Če izgubljajo zven, postajajo pač nezveneči ali pa so že postali. Če imajo pesniki pravico rimati zveneče (v pisavi) soglasnike na koncu besede z nezvenečimi, n. pr.: mraz — nas, okrog — jok, potem naj imajo to pravico tudi navadni zemljani, saj tako oboji enako čutijo ali slišijo, da med izgovorom -z v mraz in -s v nas ni bistvene razlike. V knjižnem jeziku pa ga tako vsakdo izgovarja po svojem narečju. Pravila o izreki slovenskega knjižnega, še bolj pa tako imenovanega pogovornega jezika so sploh zelo kočljiva zadeva.

Govoriti o prvi in drugi psl. palatalizaciji (§ 38 t. 8) se mi zdi preveč za gimnazijo. Pojav je treba za srednjo šolo pojasniti preprosteje, tako, kakor je to v Slovnici 1947.

Pravopisna pravila sta pisca prikrojila po SP 1950. Pri pisavi tujih lastnih imen (§ 41, t. 3 g) bo skoraj treba pridevnik od Nantes pisati nanteški (ne nanteski, v izgovoru nantski), ker je pridevnik začel prehajati že med ljudstvo: nanteško korenje ali nanteški korenček. Tudi v nekaterih drugih primerih bo treba revidirati pisavo in izgovorjavo (ne: izgovorjavo, kakor pišeta slovničarja v § 5!).

V § 43 (o razzlogovanju) je v t. II, 2č) primer mor - je napačen; -je tukaj ni soglasniško obrazilo, ki naj se loči od osnove, marveč je nastal iz razcepitve psl. palatalnega r v r + j, kakor gospodařa v gospodar + ja.

Sledi Nauk o besedah, ki je v tej slovnici napak postavljen pod Glasoslovje. Poglavlje je deloma posneto po Slovnici 1947, deloma po Bajčevem Besedotvorju, deloma pa po Breznikovi Slovnici. V § 62 (Soznačnice ali sinonimi) so za lokalne razmere zelo dobra opozorila na napačne slovenske soznačnice za italijanske glagole. V § 63 me moti vsa 2. točka »P o p a č e n k e«. V narečjih je polno mladih izposojenk iz nemščine (na Primorskem iz italijanščine) v popačeni obliki: britof, gvant, fajhten, frušteek, švoh, štof, žajfa, žakelj, betula, porton, šufita, čine itd.« Prvič ne gre imenovati teh besed p o p a č e n k e, ker niso popačene niti v prvotnih jezikih niti v slovenščini, marveč gre za čisto navadne ljudske izposojenke. Drugič ni res, da gre za m l a d e izposojenke; nekatere od njih (n. pr. britof, gvant, žakelj) nosijo sledove častitljive starosti in morajo biti v slovenskem ljudskem govoru v rabi že precej stotletij. Tudi pravilo »Mlajše tujke, ki nimajo slovenske oblike, ampak popačeno tujo, imenujemo popačenke« je povrh še toliko nejasno, da ne veš, kdo je te tujke popačil, ali že Nemci ozir. Italijani ali šele Slovenci. V resnici pa gre za izposojenke iz tujih narečij v slovenska. Pri takih izposojenkah gre vedno za domačo substitucijo tujih glasov. Substitucija pa je odvisna od tujega fonema in domačih artikulacijskih možnosti, je torej fiziološko pogojena.

O b l i k o s l o v j e obravnava po vrsti najprej pregibne, nato nepregibne besedne vrste. Samostalniki se obravnavajo po pomenu, dalje po spolu, številu, nato pa zapovrstjo vse štiri sklanjatve. Na koncu je še kratek paragraf o rabi samostalnika. V § 70 je treba popraviti »genetiv« po Pravopisu v g e n i t i v. V § 71 je bilo čisto na mestu, da sta sestavljavca opozorila na razlike slovenske deklinacije od italijanske, francoske, angleške itd. V § 81 se mora v preglednici instr. pl. pravilno glasiti z b e z g - í, ne z b e z g l. — Za samostalnikom je na vrsti pridevnik s splošnimi pravili o obliki, sklanjatvi, stopnjevanju in rabi. — Slede zaimki. V § 108 sta svojilna zaimka mój, -a, -e, tvój, -a, -e akcentuirana z akutom na ó v maskulinu. Ker sta za femininum in nevtrum dodani le obrazili -a -e, bo vsakdo mislil, da je osnova zanju mój, tvój in da se femininum glasi mója, tvója, nevtrum móje, tvóje. To pa ni res; prav je namreč le mója, tvója, móje, tvóje. V § 109 je pravilno svój, svója, svóje. V § 121, t. 5 bi sestavljavca lahko dodala, da je čigar svoj. ozir. zaimek zá moške osebe (gl. SP 1950, str. 129!). V § 123, t. 1 bi malokaj moral biti postavljen pod malokdo, marsikaj pa pod marsikdo. V sklanjatveni preglednici za ned. zaim. ves, vsa, vse (§ 124, c) sta pisca za gen. sg. mask. in nevtr. po nepotrebnem izpustila akcentsko dvojnico v s e g à, ki je dovoljena tudi še po SP 1950, ker je v centralnih govorih živa. Kako nespametno je za vsako ceno spreminjati zglede, naj pokaže tale primer: V Slovnici 1947 je pri ločilnih števnih (§ 135) tale stavek: Postregel nam je z dvojim mesom in četverim vinom. Sestavljalca te slovnice sta spremenila primer takole: M a s t i l i s m o s e z d v o j i m k r u h o m, t r o j i m m e s o m i n p e t e r i m v i n o m. Da se človek z mesom masti, je razumljivo, a kako tudi s kruhom in z vinom, ne. — Pri glagolu se najprej obravnava glagolski vid, nato prehajanje glagolskega dejanja, glagolske oblike na splošno, pomožni glagol

biti, spregatev, glagolske vrste, raba časov, nakloni, načini in nedoločene glagolske oblike. Pri menjavanju glagolskega vida (§ 148) bo treba še dodati, da so nekateri glagoli v sedanjem času imperfektivni (pišem pismo, kósim, vidim, čujem), v preteklem času pa postanejo perfektivni, zlasti če imajo pri sebi objekt (pisal sem mu pismo, ali si že kósil? videl sem ga, čul sem praviti). Pri glagolih VI. vrste (§ 186) bo treba povsod dovoliti akcentsko dubletno (vérovati — verováti, dédovati — dedováti, péstovati — pestováti, svétovati — svetováti, pridigovati — pridigováti, škódovati — škodováti itd.), ker pri nekaterih primerih dela v knjižnem izgovoru korensko naglaševanje vtis, da je danes že prisiljeno. V § 195 je zelo na mestu preglednica, kako si odgovarjajo slovenski in italijanski časi. Glagolske oblike so včasih akcentuirane, škoda, da niso, predvsem v glagolskih vrstah, dosledno.

Prislov je močno okrajšan v primeri s Slovnico 1947, deloma upravičeno, deloma ne. Med neslovenskimi predlogi bi bilo dobro omeniti zelo pogosto rabljeni napram namesto slovenskega proti, do ipd. Vezniki so v § 235 le naštetih, njih funkcija se obravnava v stayku. Medmete in njih funkcijo bo v slovnicaht treba podrobneje obdelati. Sedaj so vse preveč zanemarjeni. — V § 237 so združeni pregledi vseh besednih vrst, ki jih imajo naše slovnice in vadnice navedene na koncu posameznih besednih vrst. V 238. paragrafu so še trije vzorci besedne analize. To je skoraj nepotrebno, ker sta sestavljavca na koncu stavkoslovja dodala zglede besedne in stavčne analize za prosti in zloženi stavek.

Skladnji se takoj pozna, da ima drugega očeta. Loči se od prejšnjih poglavij že po metodičnih prijemih, ki so povečini kar posrečeni. Tu se pozna vpliv italijanske šolske sintakse. Enotnost knjige pa pri tem nekoliko trpi. Sestavljavca bi bila morala to med seboj izravnati. Odvisnost od Breznikove in drugih starejših slovenskih slovníc je tu večja kakor v prvem delu. Pisec je v slovensko sintakso ponovno vpeljal izraz vodilni stavek. Sicer pa bi se zlasti v sintaksi o marsikateri formulaciji dalo debatirati. Tako je n. pr. vprašanje pogojnih odvisnikov glede raznovrstnih pogojev precej sporno, a žal nimamo prostora, da bi o tem in drugih problemih natančneje razpravljali. O marsikaterem vprašanju bi bilo treba napisati cele monografije. Poglavlje o besednem redu je tudi močno sporno, tako je zlasti zapovrstni red naslonk v slovenskih narečjih zelo različen, v celoti še nepreiskan. Slovnico zaključeta poglavji O rabi besed (tropi in figure) in Meroslovje ali metrika.

R. Kolarič

PREŠEREN V ANGLEŠČINI

Kadar govorimo o slovenski prevodni literaturi, navadno mislimo na to, kako prevajamo stare in nove klasike svetovne literature v slovenščino. Priznati je treba založbam in posameznim prevajalcem posebno v zadnjem času pri tem delu precejšnjo načrtnost. Manj pa je bilo slišati o načrtih, po katerih bi posredovali našo, v mnogočem po tematiki in idejnosti edinstveno književnost drugim narodom. Morda pri vsem tem nismo brez krivde. Tako do zadnjega časa tudi Angležu, ki se je zanimal za naše kulturno življenje, nisi mogel od literarnih umetnin ničesar nuditi in za Prešerna je vedel le, če je

verjel avtoritetam in če je imel dober spomin za obrobne pristavke v nekaterih enciklopedijah.

Iz teh vzrokov se mi zdi knjižica Selection of Poems by France Prešeren, ki je izšla ob sodelovanju ljubljanske in londonske univerze, v izdaji profesorjev A. Slodnjaka in W. K. Matthews, pred dobrim letom v Blackwellovi založbi (Oxford), tako pomemben dogodek, da ga je potrebno poudariti vsaj zdaj, če smo že ob izidu zaman čakali na vsestransko oceno in komentar.

Prevod Prešernovih pesmi v angleščino je pomemben iz več vzrokov: Izdajo sta priredila slovenski literarni zgodovinar in predstojnik študija slovenskih literatur v Londonu. Tovrstno sodelovanje se mi ne zdi samo najplemenitejši način koeksistence narodov, ampak je važno posebno zaradi zanesljivosti, znanstvene utemeljenosti in odgovornosti, s kakršno se je treba lotevati lepih, težkih in nujnih nalog. Pomembno se mi zdi tudi to, da so se prevajalci, ki pripravljajo antologijo slovenske lirike, lotili najprej Prešerna. Vsakemu tujcu, ki pokaže drobec zanimanja za našo besedno umetnost, naj bo to znanstvenik, slavist, izletnik, ki ga vodimo mimo ljubljanskih kulturnih spomenikov, ali sorodnik iz Amerike, ki ne zna več jezika svojih očetov, vsakomur omenimo Prešerna takoj spočetka. A dokumentirati svojih na videz entuziastično in patriotično pretiranih besed doslej nismo mogli. Ali naj parafraziramo Sonetni venec ali Slovo od mladosti? Še z ljudsko pesmijo imajo priložnostni napovedovalci na koncertih za tujo publiko velike težave in malo uspeha. Zdaj imamo v rokah knjižico, ki jo lahko poklonimo tujcu; iz nje bo spoznal vso veličino preizkušane, do hlapčevstva ponižanega narodiča s praznično belo krizantemo v gumbnici. Velika napaka našega založništva pa je, da je izšel izbor Prešernovih pesmi v tako majhni nakladi, da knjige že v kratkem času po izidu ni bilo več mogoče kupiti. Zato v tujini ne bo mogla v celoti opraviti svojega važnega poslanstva.

Izbora in prevodi Prešernovih pesmi v angleščino so solidno in izpiljeno delo. Nam, ki smo navajeni, da začenjamo zgodbo o Prešernovem ustvarjanju s Povodnim možem in jo zaključimo pri Zdravljici, se zdi na pogled izbor nekam enostranski, včasih skoraj kakor da je zdrknil od jedra na rob pesnikovega dela. Če pa se človek poglobi v vrstni red prevodov, če odmisli za nas važno dejstvo o Prešernovem načrtnem bogatenju slovenske poezije z novimi, posebno romanskimi oblikami, če upošteva, da pesmi, ki so jih »rodile časov sile« (mislim na zabavljive in priložnostne pesmi), za tujca niso bistvenega pomena, ter če računa, da temu tujcu ni vsaka Prešernova beseda in metafora — kot nam — del lastnega izrazja: potem razumemo načelo, ki je vodilo prireditelje zbirke. Prešeren zablešči v luči prečiščene in čudovito ubrane ljubezenske lirike še nam v jasnejši luči. Njegove vsakdanje brige in teža dneva postanejo nekaj tako majhnega, da jih ne izmeri niti senca tega modrega misleca in srčno dobrega človeka. Morda človek bogastvo najrahljših čustvenih vzgibov in neizmernost miselnih dognanj na novo odkriva prav zato, ker ga ne zaziblje v navajena občutja pesnikova domača beseda, ki jo zna na pamet in jo vsak dan sam ponavlja. — Vendar bi prav po načelu tega izbora ne smele manjkati v knjižici skoraj vse gazele (prva gazela se mi ne zdi posrečeno prevedena; posebno velja to za refren). Prav tako je škoda, da manjkata dva izmed Sonetov nesreče in da so okrnjeni tudi ljubezenski soneti. Seveda, urednika sta bila odvisna od prevodov in prevajalcev.

Prevajalci so ostali — vsaj večinoma — vsebinsko zelo zvesti originalu. Pri tem je včasih nastala trdota v verzju; največkrat se tare beseda v Sonetnem vencu, kar je tudi čisto razumljivo. Da je akrostih odpadel, je bilo najbrž nujno, čeprav nam je zanj žal. Opombe pod črto pač ne nadomeste poezije, če že pojasnjujejo pesnikovo ustvarjalno genialnost. Mnogo je v prevodu izgubila pesem Pevcu. Tu ne mislim toliko na njeno idejno plat. Ta je jasna in pesem ne stoji kar tako na čelu knjižice. Pač pa gre tu za Prešernovo izvirno in tako premišljeno uporabo vokalov. V prevodu se vrste kot u, e, o, æ, i, kar nič ne pove; a v originalni razvrstitvi a, e, i, o, u ustvarjajo v zvezi z vsebino verzov občutje skrajne stiske in asketskega poguma. — Vsega priznanja vredno je dejstvo, da so prevajalci ohranili originalni ritem. Lepoto biserov, ki so se zbrali v srcu, vdanem v odpoved osebni sreči, in so se zalesketali v preprostosti ljudske pesmi, so posebno doživeli prevajalci pesmi Mornar, Zapuščena, Nezakonska mati, Zdravljica. Tudi verz iz Ukazov zveni v angleščini skoraj kot v originalu:

That I dare not, you have bidden,
Touch your hand so dear to me,
See then, O my lovely maiden,
How obedient I can be.

Zelo lepo je preveden Ribič, The Fisherman. Vzorna je tudi kitica iz Soneta nesreče:

Life is a prison, Time the hangman fell,
And Care the bride with youth renewed for ever,
Despair and Woe are slaves that falter never,
Remorse — the guard who does his duty well.

Izboru je napisal uvod prof. A. Slodnjak. Postavil je pesnika v sredo našega narodnega razvoja in mu jasno opredelil pomen v kulturni zgodovini.

Dela, kakršnih vrsto naj bi začela knjižica Prešernovih pesmi, bodo bolj kot kakršnikoli protesti v doglednem času dosegla, da v svetovnih leksikonih ne bo slovenska literatura več samo privesek k jugoslovanski, s katerim se opravi v dveh stavkih v drobnem tisku.

Irma Marinčič

KRATEK BIBLIOGRAFSKI PREGLED SLOVENSKEGA SLOVSTVA

* Sestavila Marja Boršnik. Izšlo kot 2. zv. Bibliografskih del Slavistične knjižnice. 1955. Str. (II) + 101 + (VII).

O smiselnosti takih bibliografskih pregledov ni izgubljeni besed. Kar je bilo 1948 sestavni del avtoričinega Pregleda slovenskega slovstva, je tu razširjeno in dopolnjeno dobilo obliko in obseg samostojne brošurice. Bistvo bibliografij, še posebej pregledov, je vedna nepopolnost in tako sem tudi za to brošuro prepričan, da bo doživljala vedno nove, dopolnjene in popravljene izdaje. Kakor je svojo funkcijo opravila v prvi izdaji, tako jo bo tudi v drugi — znamenje, da je po svoje porabna in potrebna. Mislim, da bi tudi naša

* Pripomba uredništva. Ocena je bila napisana in postavljena že za prvo številko, še preden so izšle kritike po drugih listih.

prihodnja slovstvena zgodovina za srednje šole — še bolj pa seveda tista, ki bo, namenjena predvsem profesorjem, izšla pri SM — morala vsebovati bibliografske zaznamke glavnih del o dobah in pisateljih, da bo študenta navajala še k samostojnemu študiju, če ga bosta k temu gnala srce in dar.

Boršnikova v svojem Pregledu (odslej P) zaznamuje samo »pomembnejše« književnike, ki so se »uveljavili do osvoboditve«, a tudi pri njih navaja samo »samostojna knjižna dela«. Vendar se takoj na naslednji strani uvoda avtorica dopolnjuje, češ da navaja tudi objave »nekaterih obsežnejših novejših« del »v časopisih in zbornikih«. Prepričan sem, da bo morala avtorica v prihodnjih izdajah seči širje tako glede »pomembnosti« zaznamovanih književnikov kakor glede »obsežnosti« revialnih objav. Relativnost njene odbire književnikov in del bo vsakega drugače zadovoljevala.

Naj navedem nekaj primerov! Če so podrobno zaznamovani Hinko Dolenc, Josip Stare, Ivan Vuk, Fran Zbašnik, Fran Jaklič, Rudolf Kresal, Mimi Malenšek, France Novšak, Erna Muser (vse delo po osvoboditvi), Boris Fakin (le eno delo pred 1945), mislim, da bi mogli biti obravnavani poleg drugih tudi n. pr. Angelo Cerkvenc, Ferdo Godina, Karel Grabeljšek, pa tudi Cvetko Zagorski, Cene Vipotnik, Jože Udovič, Vitomil Zupan (saj so se zadnji štirje izkazali že vsi pred majem 1945). Če so v P Prijatelj, Koblar, Vidmar, bo vsekakor prišel čas, da se vanj uvrste tudi še Karel Glaser, Avgust Žigon, Franc Kidrič, Ivan Grafenauer, Mirko Rupel, saj so z našim leposlovjem vsaj toliko povezani ko kakšni Stareti, Dolenci in Vuki. Dalje spada v naše slovstvo tudi doba pismenstva, P pa začinja s Trubarjem! In vključiti bo treba tudi našo ljudsko tvornost.

Velika je tudi relativnost v navajanju »samostojnih knjižnih del« (3). Pri takem narodu, kakor je naš, so objave v časopisih enako pomembne kakor knjižne, da, veliko dobrih del je do danes ostalo neponatisnjenih. Zlasti naša starejša literatura (mislim 19. vek) je skoraj vsa objavljena v revijah. Zato seveda ne more veljati načelo, naj P navaja samo knjižna dela, in se ga tudi avtorica ne drži. V prihodnji izdaji naj se ga drži še manj. Čeprav se bo po tem načelu še teže odločati, bo Pregledu samo v korist, če bo čim popolnejši.

P zdaj pod ID navaja tudi ponatise posameznih celotnih del. Tako vsebuje rubrika ID na primer Sketovo Miklovo Zalo (36), Remčev Veliki punt (55), pa tudi Dolenčeve Izbrane spise. Stritarjevi Sodnikovi so v prvi objavi navedeni pod rubriko Pripovedno (31), v Šlebingerjevi izdaji pod ID, res izbrana poglavja iz Sodnikovih pa vsebujeta še izdaji Erjavec-Flere in Koblarjev izbor pripovednih spisov. Če pogledamo pri Jurčiču, Kersniku, Tavčarju, vidimo, da prve izdaje navaja rubrika Pripovedno, ponatise pa rubrika ID. Menim, da razlogi preglednosti svetujejo, naj se goli ponatisi pač navajajo ob prvi objavi. Kadar pa gre za komentirano izdajo tudi le posameznega celotnega dela ali v resnici za izbrane različne odlomke ali dela, naj to navaja rubrika ID. — V prihodnje bo treba razširiti tudi navajanje vsebine ZD. Zdaj namreč šablonski zapis o ZD kakega pisatelja nič ne pove. Primerjaj samo pri Tavčarju: Prijatelj VI. 1921 — I. 1932 in naslednjo redakcijo Marje Boršnik istega pisatelja: I. 1951 — ! In kaj je v Tavčarjevih Povestih I. 1896 — V. 1902, ki jih je avtor sam uredil? Vsekakor to ni nezanimivo in neznačilno.

Avtorica je v prvi izdaji P uvedla navajanje avtorjevega socialnega porekla, kar je ohranila tudi v novi predelavi. Vsekakor je tako označevanje

zelo zanimivo in značilno. Mora pa biti izvedeno dosledno pri vseh in mora biti vsebinsko točno opredeljeno. Naše povojno prizadevanje, in tudi avtoričino, še ni prineslo zadovoljive rešitve. Če rečem, da sta na primer Kumerdej in Čop iz kmečke hiše (P tega nima), je vsebina pojma »kmet« premalo točno fiksirana. Kakšen kmet je bil oče J. Sketa, Ivana Tavčarja, Josipa Stritarja, Josipa Ogrinca, Janeza Mencingerja, če vzamem samo nekaj ljudi iz srede preteklega stoletja, večinoma izpred 1848? Za nekatere avtorje bi mogel navesti dopolnila. Po krstnih knjigah je bil n. pr. oče Frana Detele »Realitätenbesitzer« = posestnik (in Debevec v DS 1920, 261, pravi, da je bil iz najuglednejše hiše v Moravčah). Oče Cvetka Golarja je bil »Hübler« = kočar, Frana Zbašnika »Innwohner« = gostač, Alojzija Merharja »Häusler und Tischler« = kočar in mizar, Milana Puglja »Hausbesitzer« = hišni posestnik, torej meščan, Mirana Jarca »c. kr. okrajni sodnik« (že slovenski krstni vpis!). Pri Kreftu je rečeno nerodno, da je bil rojen »poštarju in posestniku v Mariboru«, kar je treba razumeti tako, da je bil res rojen v Mariboru, toda oče je bil poštar in posestnik pri Sv. Juriju ob Ščavnici. Stare krstne knjige točno ločujejo različne stopnje ugleda in gnotne osnove na kmetih. Tako na primer knjiga iz Hrenovic za Razdrto edino očetu Hinka Dolenca pristavlja »H.«, to je Herr = gospod! Po poklicu je bil »Postmeister«, torej poštar (ne pismonoša), botrovala pa sta sinu neki »Inspector« Spillar in »Advokatsfrau« Prokop, a mati je bila rojena Leonelli (prim. ob slovenskem priimku Dolenec priimek Spillar nemškega, Prokop češkega in Leonelli laškega porekla ter družbeno pripadnost nosilcev teh priimkov). Kakor kmečko bi bilo treba natančneje razlikovati tudi »uradniško« poreklo književnikov, ker ni vseeno, ali je bil oče učitelj ali sodnik. Po P je bil Ocvirkov, Bartolov in Ziherlov oče »uradnik«, Brnčičev »državni uradnik«, Muserjeve »brzojavni nadzornik«, Vašetove »davčni uradnik«, Lahov »dacar«, Milčinskega oče pa (takoj na naslednji strani, za Lahom) »davkar«. Tu dodajam, da je bil oče R. Golouha kaznilniški paznik in B. Fakina meščanskošolski učitelj. Če je pri Murnu zapisano, da mu je bila mati služkinja, po slovensko dekla, naj to ravno tako stoji (dodajam) tudi za nezakonskega Frana Jakliča.

Problem zase so krajevna imena (gre mi samo za rojstne kraje). Ker še nimamo leksikona krajevnih imen, kakor bi jih fiksirala SAZU, si moramo pomagati sami po lastnih ugotovitvah. Predlagal bi že končno, da rojstni kraj Valentina Vodnika in Janeza Ciglerja postavimo v Ljubljano, pa morda v oklepaju dodamo tradicionalno Šiško in Vodmat. Dajnkov rojstni kraj Sv. Peter pri Radgoni ni nič drugega kot naša, jugoslovanska Gornja Radgona v nasprotju z nekdanjo Radgono, ki je bila samo ena, pa je sedaj onstran Mure in jo imenujemo Nemško Radgono. Andrej Budal se je rodil v Štandrežu, ne Št. Andrežu, kakor piše SBL, saj ima P za o. Romualda Marusiča kot rojstni kraj naveden isti kraj v obliki Štandrež. Jaklič, ki ima psevdonim Podgoričan, se je rodil v Podgorici v Dobropolju (prim. pri A. Debeljaku pravilno: Šegova vas v Loškem potoku). Pri Aškercu se je rojstni kraj Globoko menda izmislil že pri prvi izdaji, če ni avtorica tega storila hote. — Po Slov. pravopisu napačno ima P, da je Meško župnik v Selah pri Slovenjgradcu, namesto pravilno: v Selih pri Slovenjem Gradcu. Finžgar ni župnikoval »v Želimljah, na Sori«, ampak v Želimljem, v Sori. Za Matijo Kastelca bi jaz zapisal, da ga je služba zanesla v Dolenjske Toplice in ne v Toplice na Dolenjskem,

čepprav ima tako SBL. — V zadnjih letih so bili nekateri kraji preimenovani, vendar ne gre, da bi zdaj istočasno uporabljali stari in novi naziv. Tako se je zgodilo, da je kot rojstni kraj Iva Brnčiča navedeno Gradišče v Slov. goricah (75), medtem ko je njegov stric Alojz Kraigher zdravnikoval pri Sv. Trojici (56) — v resnici pa oboje pomeni isti kraj.

Relativno popolnost — saj je obravnavana knjižica vendarle samo »kratek« »pregled« — kaže seveda tudi Dodatek. Tu bi si želel predvsem poseben pregled važnejših literarnih revij in časopisov ali pa bi med zbornike in časopise na str. 86—87 uvrstil vsaj še DS, LZ, Sd, NS, NSd, NOja in še kaj. Izmed važnejše lit. zgod. literature in antologij pogrešam: mariborski zbornik Pogovorov o jeziku in slovstvu, Šalijevo antologijo ljudske epike Peli so jih mati moja (1943) z uvodom in opombami Miklavža Kureta, Janka Modra dve knjigi o zgodovini MD Iz zdravih korenin močno drevo (1952 in 1953), Slovenski zbornik 1942 in MCMXLV ter, čeprav so navedena pod pisatelji, posebej še dela: Jakoba Sketa bibliografijo publikacij MD, Izidorja Cankarja Obiske, Andreja Budala Osemnajst velikih in še kaj.

Tako sem pokazal na nekaj vprašanj, ki bi jih bilo v podobnem pregledu mogoče tudi drugače reševati, in na nekaj vrzeli, ki jih bo mogla prihodnja izdaja zapolniti. Naj še pripomnim, da je tiskovnih napak zelo veliko in da je v tisku vidna naglica. Vsaj knjige slavistov v Slavistični knjižnici oziroma slavističnih publikacijah naj bi v tem pogledu bile čim boljše. Tiskovne napake večinoma ne motijo smisla. Je pa med napakami nekaj takih, ki jih je treba korigirati. Tako naj bi po P še vedno izšli prvi slovenski tiskani knjigi 1551, medtem ko je Joka Žigon dokazal vso verjetnost (SR 1954, 331 sl.), da sta izšli obe že 1550, prva Catechismus in druga Abecedarium s skrito letnico 1550. Po Brezniku (SJ 1938, 55 sl.) je Matija Kastelec sestavil slovar Dictionarium Latino-Carniolicum, katerega pa je ohranjen samo I. del. Kar je Zois rešil, dal posebej vezati ter na hrbet natisniti napis, kot ga navaja P (9), to je samo posnetek prej citiranega dela, res pa da obeh delov, torej tudi drugega, ki je sicer izgubljen. Pri o. Romualdu se bo treba odločiti za obliko njegovega priimka: P ima Marušič in Marusič. Rupel ga piše Marusič (SR 1951, 243). Stritar 1882—1885 ni bil urednik Zvonu (32), temveč le podpisan kot soizdajatelj. Za Miška Kranjca bi omejil urejevanje Ognja na nekaj števil 1930 in 1931. Kocbeku bi dodal urejanje Križa 1928, a pri Antonu Vodniku letnice 1924—1927 za urejanje Križa na gori popravil na 1924/25—1926/27. Novega sveta Juš Kozak ni mogel urejati 1945 (64), ker je list začel izhajati šele 1946, pač pa je to leto namesto NS izšel Slovenski zbornik, ki ga je on uredil. Če je navedena 2. izdaja Preprostih pesmi Mileta Klopčiča (68), bi uvrstil med Juševa dela tudi Maske v izdaji 1949, ki prinaša deloma več, deloma manj kot prva izdaja. Jakličeva Nevesta s Korinja je izšla najprej v DS 1920. Finžgarjeva knjiga Njiva je navedena samo kot uredniško delo avtorjevo, v resnici je to izbor njegove proze. Za Šorlija, ki naj bi prevajal iz francoščine (P 51), vem, da je prevedel knjižico Cervantesa in eno mladinsko priredil po angleškem (ameriškem) izvirniku.

Imensko kazalo je porabno. Opazil sem, da je izpuščen v njem Jurij Japelj in da se nedosledno deli doktorat (imajo ga n. pr. Igo Gruden, Ferdo Kozak, celo Blaž Kumerdej, nimajo ga pa Slavko Grum, Hinko Dolenc, Josip Stare itd.).

Viktor Smolej

Blaže Koneski, dr. Haralampije Polenaković, P. Mihailov, R. Ugrinova, T. Stamatovski, T. Dimitrovski i K. Mukaetov, *Od istorijata na makedonskijot jazik*, Nova Makedonija 1952.

Iz strokovne literature zadnjih let želim opozoriti na delo, ki ga je ob izidu naše časopisje popolnoma prezrlo, na kratek oris zgodovine makedonskega literarnega jezika. Zgodovino makedonskega jezika je sestavljalo sedem avtorjev, tako da so si razdelili določena poglavja. Ker je makedonska slavistika komaj začela s svojim raziskovalnim delom, je razumljivo, da v tem orisu prevladujejo splošne ugotovitve, ki jih bodo šele podrobnejše analize in študije dovolj osvetlile.

Ob koncu 9. stoletja so se Cirilovi in Metodovi učenci zatekli iz Velike Moravske tudi v Makedonijo in tu razvili živahno književno aktivnost, ki je po poletu prvih desetletij naglo pojemala zaradi nenaklonjenosti bizantinske države in sovražnega delovanja grške cerkve, dokler ni pod turško okupacijo popolnoma ugasnila. Književni spomeniki: Dobromirov evangelij, Ohridski apostol, Lesnovski paranesis ter Mihanovičev evangelij so v orisu le omenjeni, ne da bi bila ugotovljena njihova kulturna pomembnost v makedonskem pismenstvu od 10. do 16. stoletja. Prav tako je le omenjeno delovanje Evtimijeve šole in šole Konstantina Kosteničkega. Želeli bi kaj več zvedeti o delovanju Peške patriarhije in Ohridske arhiepiskopije v Makedoniji, in končno, kako je prišel v makedonsko pismenstvo ruski vpliv po ekspanziji Petra Velikega. Razjasnitev teh vprašanj bi bila za makedonsko filologijo izrednega pomena, saj se je makedonščina prav do 16. stoletja znatno oddaljila od svoje staroslovanske baze in po svoji strukturi približala predslovanskemu substratu.

Po 16. stoletju se začno množiti pismeni spomeniki, ki obenem pričajo, da je struktura jezika že izdelana v svoji današnji podobi (postpozitivni člen, izguba končniške deklinacije, posebna graduacija in izguba nedoločnika). Iz 1637. leta datira Kruševsko pismo, ki so ga 1909. leta našli na smetišču pred neko turško hišo v Prilepu. Jezikovna analiza tega pisma kaže, da končniška sklanjatev v tem času še ni popolnoma izginila. V 17. stoletju so se iz Grčije razširili v Makedonijo in Bolgarijo damaskini, v katerih so močno vidni sledovi ljudskega jezika, čeprav je osnova knjižnega jezika še vedno cerkvenoslovanska. Rahlo približevanje ljudskemu jeziku je pod turško okupacijo razumljiv pojav. Cerkev, pod »narodnimi« vladarji izrazito fevdalno-aristokratska ustanova, se je pod tujevrnim okupatorjem mogla nasloniti samo na ljudstvo. Da se jezikovno ni povsem zlila z ljudstvom, je branila tradicija. Pomen damaskinov bo mogoče oceniti šele, ko bodo podrobneje raziskani.

V prvi polovici 19. stoletja se pisani spomeniki množijo. Pisatelji Kiril Pejčinović, Joakim Krčovski, Pavel Božigrobski in krznar Jonče Snegar pišejo vsak v svojem narečju, toda z grškim črkopisom, ki je slabo ustrezal glasovnemu sistemu makedonskega jezika, zato so teksti seveda filološko zelo nezanesljivi. S temi pisatelji je končana prva etapa v razvoju modernega knjižnega jezika, obdobje pisanja v narečjih. Ljudski jezik je prodril v knjigo in se v njej utrdil, ni pa dosegel še enotne podobe in tudi cerkvenoslovanski jezikovni vplivi še niso bili eliminirani iz knjižnega jezika, zlasti pri Krčovskem so zelo močni.

Narodni prerod v 2. polovici 19. stoletja se začne z organiziranjem šolstva in s pisci šolskih knjig (Partenija Zografski, Kuzman Šapkarev, Dimitar Makedonski, Venijamin Mačukovski). Uporaba knjižnega jezika v šolstvu je čutila dialektično raznolikost kot veliko oviro. Zato se je ob tem času obravnavalo vprašanje enotnosti knjižnega jezika, predvsem pa vprašanje, ali je makedonščina sploh samostojen jezik ali samo narečje bolgarščine. Zografski se ogreva za sodelovanje z Bolgari, toda knjižna bolgarščina bi po njegovih mislih morala upoštevati tudi zahodnomakedonske jezikovne elemente iz Galičnika. Dimitrij Miladinov se je kot učenec Zografskega nagibal k bolgarofilski struji, medtem ko je njegov brat Konstantin dosledno pisal struško narečje. Kakor povsod, kjer knjižni jezik ne nastaja v ugodnih političnih in kulturnih razmerah, so se tudi v Makedoniji poleg narodne in bolgarofilske struje rodili razni utopični načrti glede knjižnega jezika. Rajko Žinzifov, ruski učenec in sodelavec Miladinovih, je gradil knjižni jezik iz makedonskih in bolgarskih elementov in ga pretkal s številnimi rusizmi. Panslavist Grigor Prliče je ustvarjal sintetični jezik za vse Slovine iz makedonskih, bolgarskih, srbskih in ruskih elementov na bazi stare cerkvene slovanščine. Zahteval je sintetične sklone, češ da so izrazitejši od analitičnih. S takimi nazori o knjižnem jeziku je naletel na odpor pri Bolgarih in Makedoncih, a ostali Slovani, katerim je svoj knjižni jezik namenil, so ignorirali njegovo utopijo. Šele proti koncu stoletja je narodna misel toliko dozorela, da so kulturni delavci trdno zaupali v moč svoje domače besede in začeli uporabljati ljudski jezik v knjigi. Krste Petkov Misirkov je v svojem delu O makedonskih zadevah (Za makedonskrite raboti) poudaril, da je pravilna podlaga makedonskega knjižnega jezika veleško-prilepsko-bitolsko-ohridsko narečje, čeprav je sam bil po rodu iz egejske Makedonije. Sinteza omenjenih narečij se mu je zdela najpripravnejša in najrazumljivejša vez vsega makedonskega jezikovnega področja, obenem pa makedonščino dovolj ostro diferencira od obeh sosednjih slovanskih jezikov, od bolgarščine in od srbščine. Kot nacionalni individualist je seveda naletel na ostro kritiko bolgarskih jezikoslovcev.

Med obema vojnama je vprašanje knjižnega jezika v vseh treh Makedonijah, v vardarski, egejski in pirinski, naglo dozorevalo. Antimakedonski pritisk in asimilacijske težnje se stopnjujejo, kar izzove srditejši boj za priznanje makedonske jezikovne in narodnostne individualnosti. Ta boj je dobil prvo in močno moralno oporo 1934. leta, ko je KP javno priznala obstoj makedonskega naroda in jezika. Pesniške zbirke pred drugo svetovno vojno so vprašanje knjižnega jezika približale končni rešitvi. Med narodnoosvobodilnim bojem je dokončno dozorela narodnostna ideja, jezik je zaživel polno življenje v propagandnem in drugem tisku. Prevladala so centralna narečja. Ko je po vojni makedonščina postala jezik državne uprave, šolstva, znanosti, izvirne in prevodne literature, je bilo treba samo fiksirati in izpopolniti to, kar je praksa zadnjih let izbrala in potrdila kot najboljše. Uradno je fiksiran črkopis, predpisan pravopis, napisane so gramatike in makedonščina je postala predmet znanstvenega preučevanja domačih in tujih filologov, zlasti angleških, ameriških, nemških in italijanskih.

J. J.

Odgovori in pogovori

ODGOVORI NA VPRAŠANJA

Tov. J. Bekš omenja neko omahovanje v sodobnem pisanju. Sicer se iz pisma lahko razbere, da sam čisto dobro ve, kako je prav, vendar pa želi, da bi stvar tu obravnavali in dokončno pribili. Pa bodi po njegovem:

1. V časnikih in prevodih beremo zdaj lažje, težje, nižje, zdaj spet laže, teže, nižje. — Res je, tako beremo ne samo pri tistih, ki jezika ne znajo, marveč celo pri tistih, ki se ponašajo z dobrim pisanjem. Pri prvih gre za nevednost, drugi pa to rabijo vedoma in nalašč, Slovenskemu pravopisu nakljub. Le-ta namreč ukazuje razločevanje med pridevniško in prislovno obliko primernika. Na vprašanje: kakšno je to? odgovarjamo bližje, boljše, dražje, hujše, lažje, nižje, težje, višje. Na vprašanje: kako? odgovarjamo: bliže, bolje, draže, huje, laže, nižje, teže, više itd.

Res je, da je tu pa tam govorjeni jezik izgubil razločevanje med obema primernikoma, to pa še od daleč ni vzrok, da bi ga moral opustiti tudi knjižni jezik. V kakšno zmedo bi nas vrglo to načelo, če bi bilo dosledno izvedeno, si ni mogoče misliti. Sicer pa velja: pravopis kaže, kako je prav, ali vsaj, kako je doslej bilo. Če pa bo ta pisava prodrla v splošno rabo, se bo seveda tudi Pravopis uklonil, vendar ne takoj, ker je vsak pravopis konservativen.

2. Daljni ali daljnji? — Gre za pomenski razloček. Daljno je tisto, kar je daleč: daljni kraji, daljne dežele, daljna popotovanja. Daljnji ali nadaljnji se piše z nj, ker je po nastanku in tudi pomenu primernik, saj pomeni tisto, kar je bolj daleč, kar sledi: (na)daljnji poskusi v tukajšnjem laboratoriju so pokazali, da je imel profesor prav. Ti poskusi nikakor niso daleč, saj so v tukajšnjem laboratoriju, pač pa slede prejšnjim poskusom. Poučen je primer iz SP: nadaljnji svatje (poleg že prej naštetih) so bili daljni nevestini sorodniki.

3. Stopnice ali stopnjice? — Po stopnicah greš v prvo nadstropje, stóp-njice so samo majhne stopnje. Oboje je izpeljano iz osnove stop-, kakor jo imamo n. pr. v glagolu stop-ati. Na danes malo rabljeno pridevniško obliko stopen, stopna, stopno se je prilepila pripona -ica, tako je nastala beseda stopnica. Stópnja je narejena iz iste osnove, razloček je le ta, da ima mehko pripono -nja.

Nekdanja mehka ali topljena glasova nj, lj so ohranila samo nekatera slovenska narečja, n. pr. kraško, belokranjsko, prekmursko, v drugih pa sta otrdela ali se kako drugače spremenila. Besedo k o n j izgovarja Gorenjec k o n, Ljubljčan k o j n, vzhodni Dolenjec k o j. Razumljivo je, da se je zaradi takega izgovora začelo omahovanje tudi v pisavi. Zategadelj ne bo odveč, če podamo tiste besede, ob katerih se največ greši: angel, bakla, bergla, burkle, cokla, golaž, kikla, krogla, kuzla, orgle, prekla, škatla, škilast, zelnik, zelnata solata. Z lj pa se pišejo: cilj, godlja, halja, ljuljka, mandelj, nagelj, petlja, raglja, rogelj, sablja, štoklja, zajklja, zelje.

Še večje težave so pri ločevanju med n in nj, tukaj se pogosto dela beseda z mehko in trdo pripono vzporedno, n. pr. prihodnji, prihodnjik: prihodni, prihodnost, zahodni, vzhodni; povodni mož: povodenj; vrhnja izba: vrhovni sodnik; sodni dan, rešnja pot; pomladni: pomladanji; sosedni in sosednji,

slednji, naslednji, poslednji : dosledni; srednji : srednik; prednji : prednik, sužnji dnevi, suženj : sužni dnevi, sužnost; rajnik, zanka, manjkati, gnil; lju-bezniv, lažniv : dobrotljiv.

4. Hudujete se nad dvojno pisavo poizkus in poskus. Menda bi hoteli vse dokončno utrjeno, enotno. Žal to ne gre, ker je tudi knjižni jezik nekaj, kar živi in se spreminja: včasih so pisali izpočiti se, danes samo spočiti se. Predponi iz- in s- sta se po izbrušenju močno zamešali, zato raba večkrat omahuje. To so porabili dobri pisci, da so povečali blaglasnost. V težko izgovorljivi soglasniški skupini pišejo iz-, sicer pa s-: tablo zbrisati, madež izbrisati; na sprehodu, pred izprehodom. Ukazano to seveda ni.

Take dvojnice so še zopet in spet, mečje in mehkeje, cela skupina pridevnikov vrste drobèn, drobán, drôben. Piše se dejavnost in dejavnost, ker pač SP tako dovoljuje. Enako je z dvojnostjo v pisavi karkoli, kar koli. Medtem, v tem se le kot časovni prislov pišeta skupaj: medtem so se zbrali, toda: med tem hrupom ni mogel delati.

O rabi roditelja v zanikanih stavkih in o pisavi inštitut smo že govorili. Védečnost pomeni radovednost, potemtakem nevedečnost ni isto kot nevednost. A. B.

Istemu dopisniku: V okolici Kobarida, v vaseh Ladra, Smast, Libušnje, Vrsno, Krn, Kamno, Selce, Selišče, Volarje, in nad Kobaridom v vaseh Svina, Sužid, Staro selo, Robič, Potoki, Borjana, Sedlo, Breginj, Logje, Robedišča, Podbela in verjetno še v naseljih breginjskega kota rabijo ljudje oblike menè, tebè, sebè v dajalniku ednine osebnih zaimkov: Daj menè skorjo kruha! Izroči menè ključ od vrat! Kaj pa je tebè nocoj, da si tako zamišljen? Odreži tudi sebè kos sira. V teh primerih verjetno ne gre za pravi slovnični tožilnik.

Odgovor: Gre za staro dajalniško poudarjeno obliko osebnega zaimka. Oblika je arhaična zaradi končnice in zaradi končniškega poudarka. Govore jo v dialektih, ki so ohranili končniško poudarjanje ženà: v Rožu mənè, v Reziji mlòè z zamolklim vokalom, v nadiško-terskem narečju in v delu obsoških dialektov menè, tebè. Ta dativ je izpričan tudi v Brižinskih spomenikih.

Omenjene vasi pripadajo obsoškim govorom, in sicer prve kobariškemu, druge nad Kobaridom pa deloma kobariškemu, deloma borjanskemu, ki ga novejša dialektična raziskavanja od črte Potoki—Kred uvrščajo med beneškoslovenske nadiške govore. Arhaična oblika se je ohranila v skoraj strnjemem severnozahodnem delu slovenskega ozemlja, ki je bilo zaradi zemljepisnih, upravno-političnih in prometnih razmer ločeno od ostalih krajin. (Glej Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika VII., Dialekti.; Ramovš, Dialektološka karta slovenskega jezika; Tine Logar, Obsoško-nadiška dialektična meja, SR, IV., 3—4, 1951.)

Vprašanje: V govorni jezik se je verjetno vrnil nov pomožni glagol stati: »Ne stoj me venomer drezati!« Tak zanikani velelnik je tehtnejši in krepkejši kakor preprosto: »Ne drezaj me venomer!«

Odgovor: Oblika je omejena na zahodna slovenska narečja, ki mejijo na beneško-romansko govorico; od tam je prodrla v naše govore. V italijanščini so te oblike žive tako v dialektih kakor v knjižnem jeziku: Non sta dir sciocchezze. Čeprav je izraz morda res krepkejši od našega, je vendar tako izražanje našemu jeziku tuje in v naš knjižni jezik zaradi tega, in ker govore

tako le v majhnem delu slovenskega jezikovnega področja, tudi ne prodre. Sicer pa imamo v knjižnem jeziku za intenzivnejši zanikani velevnik povsem primerno in slovensko obliko: Nikar ne drezaj! ali Nikar venomer drezati!

Breda Pogorelec

Tov. S. Kušar s Konjiške gore nam piše: I. Planika ali planinka se pogosto zamenjujeta in napačno uporabljata. Ko smo mariborski dijaki svoje dni vprašali o tem Finžgarja, nam je odgovoril: »Takole si boste najlaže zapomnili: Planiko za klobuk pripnite, planinko pa pri miru pustite!« — Uredništvo je vprašalo za mnenje slovečega pravnika in ta je odgovoril: »Mojster ima gotovo prav po jezikovni plati, stvarno pa ne: zaščitene so namreč samo planike.«

II. Finžgar mi je takole pisal: »Naj Vas zahvalim za voščilo h godu. Sodim, da je naše staro voščilo bolj pravšno ko pa čestitka.« — Seveda je. Čestitka je slovanska izposojenka, knjižna beseda, ki je brez potrebe jela izrivati domačinko. Vendar sta se danes nekako pobotali, sestrsko razdelili pomensko področje: za god bomo rajši voščili, predsednik republike pa bo ob sklenjenem sporazumu čestital. Čestitka je nekam bolj uglajena, gosposka. Morda je k temu pripomoglo neupravičeno naslanjanje na čast.

A. B.

O BELO-ČRNI KRITIKI

Tov. Kl. od Ljudske pravice. Sprva smo se postavili na stališče, da spricho neznatnega prostora, ki nam je odmerjen v našem časopisku, na kritike po dnevnikih ne bomo odgovarjali; tako izzvana (LP 18. jan. 1956) pa Vam vsekakor dolgujem pojasnilo.

Marsikakšnega iz trte izvitega očitka sem bila v javnosti že deležna, namigovanja, nejasnosti in neodkritosti pa do danes še ne. Preberite omenjeni stavek, ki mislite, da Vas zadeva, še enkrat, pa boste spoznali, da ugotavlja klavno stanje naše strokovne kritike na splošno in nikakor ne more meriti na eno samo poročilo. Vsakdo, ki se čuti pri tem prizadetega, naj bo miren, da pride, če količkaj tehta kot tip, prej ali slej čisto jasno in odkrito na vrsto, kot bo pač dopuščal prostor in čas. — Za zdaj naj se mimogrede ustavim pri tistih, ki »delu niso sposobni prisoditi mesta, ki mu po pravici gre«, ker so premalo plastični in ga presojuje bodisi samo z bele, bodisi samo s črne plati. Ni nujno, da delajo to samo iz površnosti ali iz pomanjkljive strokovne usposobljenosti, često jih k temu zavaja svetovnonazorska ali politična intoleraanca, subjektivna prizadetost, časovna stiska ali kaj drugega. Vsa naša preteklost pa dokazuje, kako je naše talente enako kvarila kritika, ki jih je pretirano devala v nič, kakor kritika, ki jih je pretirano povzdigovala. Prve je preobtežila z manjvrednostnimi kompleksi, druge z nadutostjo. To našo obojo prebridko bolezen pa je že čas, da pričnemo zdraviti. Kako? Marsikdo se potruzi, da bi odmerjal plačilo in zasluge, kolikor jih komu gre, koliko pa je takih, ki bi jih odklanjali, če jim jih kdo odmeri preveč? Vzgojiti ljudi do tolikšne stopnje ponosa in zrelosti bi pomenilo doseči raj na zemlji. Ker se pa želimo v to smer vsaj razvijati, pričakujemo izboljšanja vsaj v vedni medsebojni korekturi — več oči več vidi. — V svojih poročilih ste zanihali od črnega pogleda na nas k belemu. Oglejte si nas tudi plastično, pa nam boste resnično koristili.

M. Boršnik